

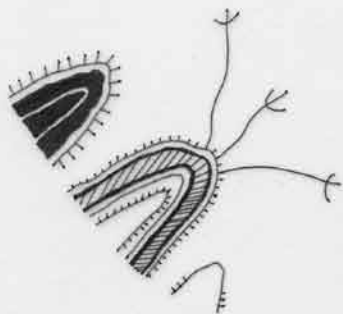

Ussi naine

Muinasjutte soovide täitumisest

Ussi naine

Muinasjutte soovide täitumisest

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv
TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Ussi naine

Muinasjutte soovide täitumisest

Kokku pannud ja
kommentaariid kirjutanud

Risto Järv

Kaisa Kulasalu

Mairi Kaasik

Inge Annom

Kärri Toomeos-Orglaan

Reeli Reinaus

Moon Meier

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2015

Toimetanud Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik,
Kärri Toomeos-Orglaan

Illustreerinud Kärt Summatavet

Kujundanud ja küljendanud Marat Viires

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium (EKKM14-342 „Eesti muinasjuttude teaduslikud väljaanded“, projektid IUT2-43 ja IUT22-4), Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria tippkeskus) ning Eesti Kultuurkapital.

Avaldatud tekstid pärinevad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudest.

Autoriõigus:

Tekst: autorid, Eesti Kirjandusmuuseum

Pildid: Kärt Summatavet

Kõik õigused kaitstud

ISBN 978-9949-544-75-2

Trükkinud Bookmill

Sisukord

Juhatusesks	7
-------------------	---

I

Ussi naene	11
Kuidas üks poiss kuninga väime'ks sai	17
Mõisaherrake ja kotkas	21
<i>Tõlgendus:</i> Mõisahärrake ja kotkas	25
<i>Kommentaar</i> Risto Järv	30

II

Vaene saunamees	35
Puu kõnõlõs mehega	37
<i>Tõlge:</i> Puu kõneleb mehega	43
Kuldkala	51
<i>Kommentaar</i> Kaisa Kulasalu	52

III

Uba ja hernes	57
Paabakõnõ ja pujakõnõ	59
<i>Tõlge:</i> Eidekene ja pojakene	62
Mõisnik ja saunamees	65
<i>Kommentaar</i> Mairi Kaasik	66

IV

Jutt pühäst Maar'ast ja rikast mehest	69
Tõlge: Jutt pühast Maarjast ja rikkast mehest	72
Kats tarka tütar, kolmas ull'	75
Tõlge: Kaks tarka tütar, kolmas rumal	78
Ussiks nõiutud tüdruk	81
<i>Kommentaar</i> Inge Annom	86

V

Jaagup ja Surm	89
Surm päklikoores	91
Surma ristipoeg	93
<i>Kommentaar</i> Kärri Toomeos-Orglaan	95

VI

Luupainajast naene	99
Laibasööjast pruut	101
Paradiisilind	103
<i>Kommentaar</i> Reeli Reinaus	105

VII

Üks kapten oln laevaga Inglismaal	109
Jutt vaesest karjapoisist	110
Õnne õppus kehvale	112
<i>Kommentaar</i> Moon Meier	114

<i>Viidatud kirjandus</i>	117
---------------------------------	-----

Juhatuseks

Muinasjutus väljenduvad sageli meie soovid – see, mida inimene igatseb või ihaldab. Soovivad noored ja soovivad vanad, seepärast räägib muinasjutt nii lastele kui täiskasvanutele olulistest asjadest. Soove on mitmesuguseid ning need võivad täituda mitut moodi. Kõik me oleme muinasjutte kuulnud ja lugenud ning seetõttu oskame aimata, mis neis juhtuda võib. Ometi leidub neis lugedes sageli ka ootamatuid pöördeid ja lõpplahendusi. Soovija võib soovitu saada ning siis sellest ilma jääda või leida algselt loodetu asemel hoopis midagi muud.

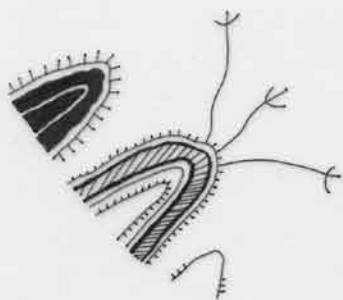
Selle kogumiku on koostanud Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ning Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna muinasjutuprojekti täitjad aastatest 2008–2015. Igas alaosas on kolm rahvajuttu, mille valikul on selle kokkupanija lähtunud jutte ühendavatest liinidest, olgu selleks motiiv, muinasjututegelane, kogumisviis või mõni üldisem idee. Lugudele järgneb selgitav kommentaar, selles avatakse valitud lugude tausta ja valiku põhjuseid ning tuuakse välja olulisi aspekte, millele lugedes tähelepanu pöörata.

Raamatuga avaldame tänu kõigile rahvajutu- ja muinasjutu-uurijatele, kes on olnud muinasjuttude töörühma konsultandid senise projekti vältel alates aastast 1999. Setumaalt kogutud juttude maailmas on meie teejuhtideks ja nõuandjateks olnud Paul Hagu ning Andreas Kalkun. Kirjapandud juttude taga olevaid suulisi variante on elusana hoidnud jutuvestja Piret Päär. Oma mitmekülgsed teadmisi on meiega jaganud Mall Hiimäe, Arvo Krikmann, Kristi Salve ja Rein Saukas. Keelelist abi oleme saanud Kanni Labilt ja Kadri Tammelt. Suur tänu kuulub Ülo Valgule toetuse ja mõistva suhtumise eest ning Kultuuriteooria tippkeskusele, mis

lisaks Eesti Kirjandusmuuseumile ja Tartu Ülikoolile on töörühma tegemisi aastate jooksul toetanud.

Viimaks ning ennekõike – see raamat on ühtlasi pisike pühendusteos töörühma konsultandile Pille Kipparile tema 80. sünnipäevaks. Muinasjutu-uurija Pille Kippari loomamuinasjuttude tüpoloogiat (1986) ning antoloogiat „Loomad, linnud, putukad“ (1997) on olnud üheks eeskujuks „Eesti imemuinasjuttude“ antoloogias (EMj I:1 2009, EMj I:2 2014) koostamisel. Samas on Pille Kipparilt tema pika uurijatee jooksul ilmunud mitmeid isesuguseid muinasjuturaamatuid, kus valikut täiendavad köitvad kommentaarid, nagu näiteks „Sugulaste muinasjutud“ (2002) ning „Saagijagamine“ (2010). Just neist väljaannetest on inspireeritud ka käesolev raamat.

Koostajad

Kord läksivad vanal ajal tüdrukud mere äärde suplema. Kui nad veest välja tulivad, nägi nendest kõige ilusam neiu, et suur uss tema riiete peale kersse oli kiskunud, kes sealt neiuga rääkima hakkas: „Kulla neiu! Enne ma sulle riidid ei anna, kui sa lubad mulle pruudiks olla, naeseks tulla.“

Teised tüdrukud läksivad oma teed, neiu pugesi vette tagasi, mõtles järele, mis teha, ja ootas koleda ussi riiete pealt kadumist. Kuid uss ei teinud minekuga tegemistki. Hädaga pidi neiu ennast ussi pruudiks ja naeseks ära lubama, ja uss ütles: „Noh, mu kena pruut! Pea sa aga ka meeles, et tuleval pühapäeval kiriku juurde laulatusele tuled.“

Ütles, ja kadus meresse.

Neiu pani enda riidisse, ja jutustas oma vanematele, kuis ta suplemas käies hädas olnud ja ennast ussile pruudiks ja naeseks lubanud. Neiu ema puhkes nutma ja ütles etteheitvalt tütrele: „Oh, mu tütreke! Eks ma pole sind tihti keelanud kodust kuhugi üksi välja minemast? Nüüd on ometigi tõsi, mis ammemoor su sündimise juures ütles: „Tüdruk on ilus kui õun, aga temast saab ussi pruut ja naene.“ Nüüd on see kurv ettekuulutus täide läinud.“

Suure nutu ja silmaveega saatsivad vanemad oma ainuma tütre laulatusele. Ka uss pidada lubamise järgi kirikusse ilmuma. Ja ta tuli ka. Preester laulatas nad paari ja neiust sai ussi naene, kes temaga ühes meresse pidi minema.

Kui naene ussiga merepõhja sai, nägi ta oma imestuseks seal väga kena koha, kus ilus maja seisis, suurest õunapuuaiast sisse piiratud. Majasse sisse jõudes viskas uss oma naha seljast maha ja – ilus noormees seisis ta ees, kes oma noorikut armsasti sülle tõmbas ja teda armsa suuandmisega tervitas. Nooriku murepilved kadusivad nähtavalt ja ta hakkas oma ilusat meest kogunist armastama. Aasta pärast sündis neile ilus tütar, mis nooriku elu veel armsamaks ja rõõsamaks tegi.

Kui väike tüdruk juba kolmeaastaseks oli saanud, tundis noorik tungi ja igatsust kord kodu ka „kosteale“ minna. Mees andis ka

järele ja lubas tal minna, kuid keelis ja palus naest kangesti, et ta lapsele ära keelaks ta vanematele ütlemast, missugune meie elu siin mere all on.

Uss viis oma naese lapsega mere pinnale, kus ta enda nii suureks muutis ja pikaks venitas, et ta omaksed tema kui purde üle rannale sammusivad. Uss õpetas veel naesele: „Kui sa tagasi hakkad tulema ja siin mere ääres näed, et valge vaht vee peal on, siis olen ma elus, aga kui sa näed, et punane vaht vee peal on, siis olen ma surnud. Näed sa valget vahtu vee peal, siis ütle aga need sõnad:

„Siuugu, viuugu,
lase laevad, pane purjud,
kust me kullad koju saame!“

Siis ilmun ma vee peale ja sa võid meie armsa tütrega koju tulla.“

Vanematel oli suur rõõm, kui nad oma tütart üle nelja aasta priskelt, rõõmsalt ja õnnelikult tütrega näha saivad. Et tütar ise neile omast elust midagi paha ei kostnud ega kaebanud, vaid üksi kiitis ja rõõmustas ennast oma elu üle, siis ei uskunud vanemad teda mitte. Isa võttis oma tütretütre sülesse, viis õunapuuaeda ja küsis lapse käest: „Tütreste, ütle mulle, kas on ka su isa uss?“

Lapsuke ütles: „On küll,“ nagu teda ema oli õpetanud.

Vanaisa pakkus lapselapsele õunasid ja kiitis oma õunapuuaeda, seal vastas laps: „Oh, vanaisa, meil on veel suurem õunapuuaed kui teil, ja palju magusamad õunad kui siin.“

Kõige meelitamiste ja küsimiste peale ei rääkinud laps vanaisale midagi muud enam ja ta vei ta tuppa tagasi.

Mõne nädala pärast lahkus tütar oma lapsega isa majast ära ja lubas veelkord isa poole käima tulla. Mere äärde saades nägi naene, et valge vaht vee peal oli, ja ta hakkas rõõmsasti laulma:

„Siuugu, viuugu,
lase laevad, pane purjud,
kust me kullad koju saame!“

Ja uss ilmuski endisel kujul vee peale, kust nad oma koju läksivad.

Aasta pärast sündis naesel teine tütar. Ja kui see ka kolmeaastaseks sai, palus naene meest jällegi kord koju „koste“ minna.

Mees lubas ka ja naene läks juba kahe tütrega isa poole külaliseks.

Ka seekord rõõmustasivad vanemad oma tütre ja tema laste üle, kuid isa meelitas mõlemaid tütreid iseäranis, võttes nende merealusest elust ja isast midagi jutustada. Emast õpetatud lapsed olivad aga küllalt targad, et vanaisa nendest midagi iseäralikku teada ei saanud, kui uss on nende isa, muud kedagi. Nagu ennegi, tuli naene tütardega koju tagasi.

Mõne aasta pärast sündis neile kolmas tütar. Ja kui see ka kolmeaastaseks sai, palus naene meest teda tütardega isa poole lasta. Mees lubas jällegi minna.

Kui vanemad tütart juba kolme lapsega rõõmsalt ja tervelt enda ees nägivad, saivad nad otse rõõmsaks, kuid isa ei tahtnud ikkagi oma tütre õnne uskuda. Ta võttis kõige vähema, kolmeaastase lapse sülle, viis ta õunapuuaeda ja meelitas teda niikaua, kuni laps vanaisale kõik ära jutustas, kuidas ta isa küll väljas käies uss on, aga koju tulles ussi naha seljast heidab, ilusaks meheks saab. Ka jutustas ta, kuidas isa siis ussi näol veepinnale ilmub, kui ta tutvat laulu laulab.

Vanamehele oli sest teatest küllalt. Ta viis lapse tuppa, täitis salamahti püssi hõbekuuliga, läks mere äärde ja laulis, nagu ta lapsest kuulis:

„Siuugu, viuugu,
lase laevad, pane purjud,
kust me kullad koju saame!“

Kole suur uss ilmus vee peale, vanamees laskis ta hõbekuuliga surnuks.

Kui naene tütardega mõne nädala pärast isamajast lahkus, mere äärde tuli, nägi ta oma ehmatuseks, et punane vaht vee peal seisis. Siiski laulis ta nõrga lootusega:

„Siuugu, viuugu,
lase laevad, pane purjud,
kust me kullad koju saame!“

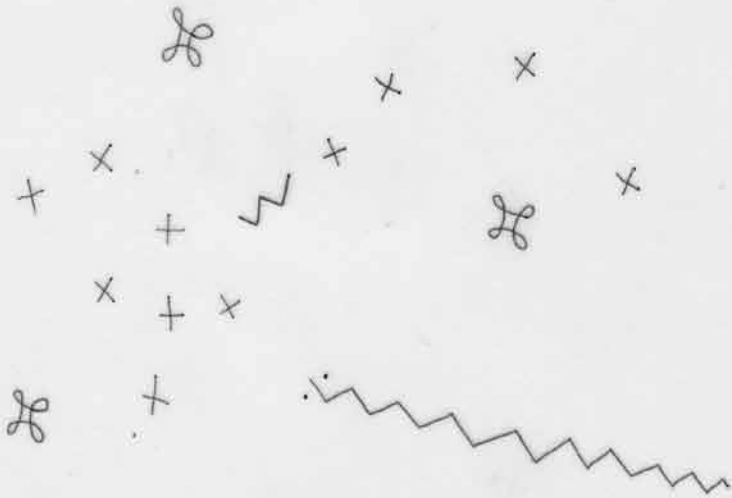
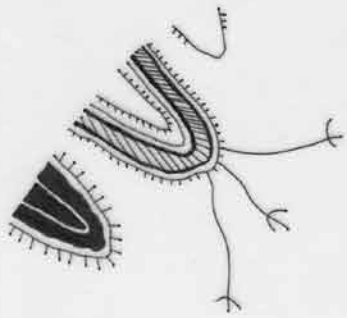
Uss ei ilmunud enam merele. Naene nägi ära, et ta mees surnud oli. Ta aimas kohe, et tema isa ta armsa mehe surmanud oli ja ta lastest keegi talle nende saladuslise elu ära oli jutustanud. Küsis iga lapse käest üksi järele, kes seda on julgenud

teha. Viimaks avaldas kõige vähem tütar emale ära, kuidas vanaisa teda petnud ja meelitanud oli, ja kuidas ta temale kõik ära jutustas.

Õnnetu naene nuttis oma tütardega nii kaua mere ääres, kuni ema kaseks muutus ja lapsed kasekoorteks kase küljes saivad.

Paks ja must koor on vanem tütar, selle järgmine valge koor on keskmine tütar, kõige noorem tütar on õhukene, libiseja koorukene, kes nagu kunagi süüdlane, tuule käes libiseb ja väriseb.

E 46336/42 (2) < Setumaa, Meremäe v, Meeksi k – Jaan Sandra (1908)
[ATU 425M; käsikirjas jutu pealkiri „Ussi pruut ja naene“]

Kuidas üks poiss kuninga väime'ks sai

Ühel vanemitele oli jumal nende rõõmuks poja kinkinud, kedä nemäd oma jõudu möödä koolitasivad ja päälekauba veel linnukeeld õppida lasivad.

Isä oli põllumees, ta kündäs ühel päivil parajaste, kui poig süvä toomaie tuli. Põllu ääres kase õtsas istid kaks varest ja sagistasivad vastastikko nii kõvasti, et isä oma söömä juures nendest eksitatud sai ja temäle häkrite meeleje tuli siin poja muistust proovi pääle panna. Ta küsis pojalt: „Midä need linnud räägiväd? Seletä vällä!“

„Armas isa,“ vast¹ poig, „minä en tõhi ööldä, sinä hakkad kõhe mino nahka parkimaie.“ ¹vastas

„Kas ütled vai ei, muidu hakkann kõhe su nahka nülgimaie!“ kärästäs isa.

„Kui just tahad, siis pian ka ütlemäie,“ vast poig ja rääk²: „linnud räägiväd, et sinä saad ükskõrd minu eis kumardama.“ ² rääkis

Isä põlnud ka kade mees, lõik³ pojale möödä kaula ja ai⁴ kõhe omast majast temä vällä. Emä andas tale raasukeise rahu⁵ kaasa ja ninda läks ta, ei isegi teedand, kuhu poole, ikka edäsi. ³ lõikas, siin: andis ⁴ ajas; ⁵ raha

Ühes mõisas nägi ta kolm suurd koera. Ta mõttel: „Kui ma nende peremees õleksin, siis käiksin ma terve maailma läbi!“

Ta õst⁶ need koerad vällä. Esimise nimi oli Ass!, tõise nimi Võts! ja kolmandema nimi Murra kaul!. ⁶ ostis

Mitukümmend virsta edäsi mennis tuli ta ühte linna ligidale kõrtsi oomajale. Kõrts oli seest ja välläst puha musta kaleviga vällä löödu ja poisi küsimise pääle: mis see tähendämä pedi, vastatie: „Homme saab meie kuningatüttär ühest koletu jubedast eläjäst vällä söödu. Sene eläjäle piab iga aasta üks kahekümmeaastane inime ohvriks langemaie, kui mitte, siis saadab ta kõige linnale upputust. Nii vana inimest ei ole enäm linnas kuid⁷ aga kuningatüttär ja temä piab sene ussile kurkuje langemaie. Kõik see linn on suurd kurbtust täis ja leinariidis, nii nääd siin kõigepääld meie kõrtsis.“ ⁷ kui

Noormees, meie tuttav reisisäll, rõõmustas end imelikul viisil sene sõnumi üle, temä sees ärkäs kõhe see mõtte: „Ehk vahest

ma võin teda päästa,“ ja üttel kõrtsmikule: „Veega mind kuninga juurele! Ma tahan teda päästa ehk oma elu ohverdada.“

Kõrtsmik rakendas hobuse ette ja vei teda kõhe kuninga juure. Kuningas oli sene sõnumi üle ninda rõõmus, et ta kõhe oma tütre temale lubas, kui ta aga teda päästab, ja et noormees ka kenä poiss oli, siis oli tüttär ka isa nõuga rahul.

⁸ saatel Päiv tuli. Kuningatüttär veedi suure isandade saatusel⁸ järve äärele, kus see eläjas elamaie pedi, ja pandi teda sinne istumaie, kuid temä saatajad kõik kõrge puude otsas aset võttasivad, nende ⁹ kes hulkas ka üks noor kindräl, kee⁹ kuningatütärd enne sedä kōsjas käinud oli, viimine aga mitte teda vasta võttand.

¹⁰ ootas Varsti tuli noormees oma kolme koeraga, ist kuningatütre ette ja pani teda pääd otsimaie, kuid ise aga oot¹⁰ ussi tulemaie. ¹¹ tõusis Ühekōrraga tõus¹¹ suur veekohin ja mühin, vesi tõus kõrgele ja üks kolme pääga uss tuli haagades¹² oma ohvrit võttama. Noormees hüüdäs koerad: „Ass!, Võts! ja Murra kaul!“

¹² haarates Sedämaid oli uss igast pääst kinni võetu, mees raius pääd maha, lõik keeled suust välä ja oot tõist ussi. Keeled pani nenarätte nurkaje. Tõine tuli nindasama, aga nüüd oli kuue pääga uss ja aamas¹³ kõhe kuningatütärd. Noormees hüüdäs jällegi koeri ja lõik mis kärtsus oma mõõgaga, midä emä tale kaasa oli annud, kuus ussi pääd maha, võtt keeled suust välä ja pani tõise rättenurkaje.

¹³ ahmas Nüüd ootasivad kõik hirmuga kahetõistkümme pääga ussi, sest kui nüüd see veel surmatu õleks saanud, siis õleks kuningatüttär päästetu õlnud. Noormees saatas ta kõhe eemale, ise sõisas püsti, mõök pihus ja koerad temä ees.

Uss tuli. Ta oli ninda hirmus, et mõned ehmätuse pärast pops ja pops puudest maha lang'siväd, kuid aga kuningatüttär rahuliseld ist ja noormees oma koertega tugevasti tööil õlivad.

Suure vaiva läbi õlid varsti kõik pääd maas ja – kuningatüttär oli päästetu. Noormees lõik aga jällegi keeled suust välä, sidus kolmandama rättenurkaje, andas siis oma tulevase mõrsjale kätt ja tõst teda maast üles, kuna tõised neile õnne soovima tulivad, nende eesõtsas kõhe kuningas ise, kee nende pääle õnnistades omad raugad kääd tõst ja neid säälsama kokko laulatada taht, kuid aga peigume palve pääle, et ta enne reisima menna tahtus, nad ainult kihlatud saivad.

Muidugiteeda said toredad kihlad peetu, mille pääle peigumees oma reisu pääle läks ja viie aasta pärast tagasi tulla lubas.

Ta lubas oma pruudile truuiks jääda, midä ta ka temä kääst nõudas, ja et pruut tedä jälle kord ära tunneks, raius ta kuningatütre sõrmuse nime vaheld pooleks oma mõõgaga, võtt poole omale ja poole and's pruudile. Enese oma sidus ta neljäändämä rättenurkaje, näitas ussi keelesi ja pääle südameliku ja haleda jumalagajätmise lahkusivad nad.

Peigumees sai vällä mennud ja mõrsja hakk¹⁴ tedä ju paaigu tagasigi ootama, sest neli aastat õlid ju möödä lähnud ja viies õli kääs. Sääl tuli tema endine kōsilaine, see kindräl, üttel enese kuningatütre päästija õlema ja nõudas tedä omale prouaks. Ta näit kuningale ussi päid, midä ta maast vällä kõrjas, ja viimine õligi nõus tüttärd temäle anda, sest ta õli vana ja silmäd en selitanud hüväst, ja mõttel, et ehk peigumees on oma äraõlekul kindrälüks tõusnud. Tüttär aga tund's kōhe, et päris peigumees ei õle, sest ussi keeled puudusivad ja pool sõrmust. Ta seletas isäle küll vällä, aga see ei uskunud tütre juttu ja sunduse läbi pidiväd nad laulatu saadud.

Pulmapäiv tuli mõne kuu pärast.

Nimetud päiväl sõisas kōik linn ehtes ja lippudes, sest neväd saivad omale ühes kuningatütre mehelmenemisega ammuigatsedu troonipärija. Vana õli ju elätänd ja tahtus trooni iga päiv vällä anda. Igä vana nii kuid noor õli piduehtes ja tormasivad keriku poole, kus laulatus pedi aset võttama.

Tore pidurong sõitas lossist kerikusse, kōik õlid rõõmsad, iseäränis veel peigumees, sest nüüd õli ta kõrraga kuningas. Aga pruut õli kahvatanud kuid surne ja hädävaivald võis ta veel altarie mennä.

Laulatus algas. Kōigide silmäd vahtisivad noorepaari pääle, aga parajasti kui keriksand nende kääd kokkoje pani ja nad sõrmuseid vahetamaie hakkasivad, langes pruut menestanult mahaje. Laulatus jääti pooleli ja poolsurnet pruuti kanti raami pääl kodoje. Viimate toibus ta ja laulatus pidi jälle algamaie, aga pruudiga ei sündinud paremat kui ennegi. Õmetegi tüdines ta ootusest vällä. Ta tahi nüüd laulatada selle petise kindräligä ja jällegi anti kuulutus vällä: homme on kuningatütre laulatus.

Linnämajad õlid puha, ninda palju kui neid õli, punase kaleviga vällä löödü, ja kattuste pääl lehvisivad lippud, et oh sina see ja tõine.

Päiv enne laulatust palus üks noormees meie tuttavas kõrtsis öömaja ja küsimise pääle: midä pidu linnäl õlla, et punases lehvib,

vast kõrtsmik: „Kas sinä siis ninda kottis õled elanud, et ei õle veel meie rõõmust kuulnudki? Homme on kuningalossis pulmapäiv, ehk küll pruut ise rõõmus ei õle, midä väga imeks panna tuleb, siiski oleme meie rõõmsad, ja kõigepääl peigumees ja kuningas.“

Noormees palus end kuninga juureje viia nimet pulmapäiväl. Kõrtsmik vei tedä kuninga juureje ja ta palus pruudiga rääkidä. Pruut tuli piduehtes võõra mehe juureje ja – ta langes ta kaula. Temä tõsine¹⁵ peigumees, temä päästija õli tagasi tulnud. Ja ta lõppetas oma pruudi piinä selle pettise kindräliga.

Pruut vei tedä oma isa juureje. See ehmätäs sedä juttu kuuldes vällä, sest kuidä võis see suurdsugu kindräl tedä nindä pettä. Aga peigumees näit ussi keeli ja poold sõrmust, midä pruudi poolega karvapäält kokko hakk, siis jäi ta uskumaie ja nende laulatus õli ka selsamal päivil toredald möödä saadetu. Kindräl sai oma pettuse eest ka palga kätte, ta sai parajaste laulatuse ajal vällä irdadu¹⁶.

Noorpaar eläsiväd õnnelikuld, aga noor kuningas ei unustand ka omi vanemid vällä, ta võtt nõu oma prouaga neid vaatama mennä.

Neli halli täkko said tõlla ette pandud, koho kuningas ja proua istiväd, kaheksa toosugust aga toidukraami tõlla ette, ja ninda läksiväd nad teele. Kodoje saades kargusiväd¹⁷ vanamoor ja vanamees neid asju ja munstrisi¹⁸ nähes vällä, aga kõige suurem hädä: saksad palusiväd öömaja. Midä nad nüüd tegemä pediväd? Veräväd õlid kitsäd ja madalad, midä muud kuid kisu mahaje! Rie¹⁹ alle ei mah-tunud sugugi sisse – jällegi kattus mahaje ja täkkod sisse.

Saksad veedi tahakambrije ja vana taat ja eit õlid tasa kuid hiired omas nurkas.

Õhta lasi kuningas vana emä oma kambrie tulla, võtt märjukeisepudelik vällä ja and's temäle rüüpi. Emä langes hirmuga põlvidele ja hakk armu palumaie. Senepääle laste isa tullaje ja too tegi oma abikaasa järel – ta lask nindasama põlvidele oma tundmatu poja ees. Poig ei võinud enäm salata. Ta tuletas isale varese sõnu meeje ja nüüd vast tund's isa, et see suur kuningas temä poig õli. Poig vei vanemad tõisel päivil oma linna ja eläväd hüvästi.

H III 1, 651/66 (1) < Lüganuse khk – Emilie Bachmann (1889)
[ATU 517 + 300]

Mõisaherrake ja kotkas

I

Olli tubli talomees. 2 aede täüt vilja. Karksi varbla[nõ ja] hiir ja kaki' vilä ar katekese.

Jäi üts terä.

Varblane ütél' hiirele: „Jätä' poolõlde, lõika' katski!“ Hiir ütél': „Mul harva' hamba'.“

Varblane nakas' lõikama, sei ärki.

Hiir tälle: „Anna pool tera siiä!“ Säält kokko, kohut käümä. Kavve kohut omin kunigin.

Taplema. Lõvil es jää karva, kotkal es jää pudsajat.

Kodas kohegi ei saa' linnada. Temä pallelnu herrakeist (mõisahe): „Söödä' nii kavva, kui pudsaja' kasusõ'!“

Temä ravits' nii kavva, et maja panti.

Kasvi' pudsaja' är.

„Mis sa mullõ massat?“

Temä ütél': „Istu' sälgä!“

Iste sälgä, linnas' väega pall'o maad.

Mõisakese' mano, sääll lepä võso.

Kodas jäi võsso. Mees mõisahe sisse.

„Mine' sisse!“

Mine [= lätt] ja tehrüti är. Pääle too kūsus provva: „Sa olõt pall'o käunu, kas olõt ka nännü sänest kodast?“

„Temmä om mu käe all. Ku sa annat mulle vasidsõ karbi, sis ma anna nätä'.“

Tema ütél': „Ma ei anna' karpi.“

Sedä värki üteldi: „Istu' sälgä, läki'!“

Läts jäl tõse sõsare poolõ. Rääk niisama.

Hõbesest karpi... „Mina anna-i – olõ-i iä nännü.“

S[ää]lt: „Istu' mullõ sälgä!“

Jälle kolmanda poolõ. Kūsus niisamate.

„Mu käe all.“

„Silmi nätä saasi'.“

„Kas annat ära kulladsõ karbi?“

Tuu and' karbi är.

Kuts härbänni. Kodas ütél': „Sul ar vaja kodo minnä'. Ütest karbist võit süvvä'. Tõist ärge putke! Tõnõ tee kotoh vallale!“

Võtt. Kannahta-s, võtt' vallale.

Sai säitsmelt virstalt kullase mõisa.

Elli... Ikäv. Kedägi inemist.

Nakas ikma. Ikäv. Tulli must miis: „Mis viga?“ Tuu ütles:
„Annat tuud, mis sa tiia-i, ma panõ kinni.“

Timä: „Är anna!“

Tuu pand kõik kinni.

„Astu' minemä! Anna' mulle tähekene, et mulle olet lubanu!“

Käekirä vasta.

Läts minemä. Temä läts kodo.

Naene vasta. Naesel poiss kõrval, kes jo inim[ene] kõrval.

Oma poig.

Pahasi ärä, et kuis me oma poja är anna. And' kirä pojale.

„Ese, kohe ma lää?“

Koirakese. Kohe see iih, poiss takah.

Temä koirakes[ega] lätsivä' mere viirde.

Mere veereh loodsikokene. Sii koir loodsikohe, poiss takah.

Tougas ar oijuma.

Oiju' mere saare pääle. Loods'kost välja. Koirake kadaja
puhma, poiss tõiste.

Kats tuvikest lendsi', tsõõradi' ümbre, sai tüdreku'. Tüdreku'
tsukliva'.

Üts tuvi sies, ka tüdrek.

Poiss puhmast vällä, võtt' ärki.

Tütärlats tsukli är, haard' röivit vaja. Nakas pallega: „Kes mu röi-
va võtnu? Kui naene, sis olgu' ime, kui miis, esä, kui nuur, mulle miis!“

Vällä, röiva' kätte, sis pand' röiva' selga. Tuvike tsõõrahut',
linnas' är.

Ütel': „Küll miis naase takah ots'.“

Koirake iih, temä takah, läts sinnä liina, kos tüdrek oll'. S'oo,
s'oo tütrekuga kokko. Tütrek: „Meil liinah üts vanemb, tema ei
kuule hõste. Tehrütä' tedä hõste, kui läät!“

Tema tehrüt nii, et akna' katski.

A tuu võtt' tervüse nii vasta, et uiboh lehe maha.

„Ega inne mõrsjat ei saa, tee üts töö: hani poja' vii pääle,
muna koore iih. Ja hoia, et...“

Mõrsja: „Tii' 9 puuta nui.“ Tema tegi ütesä 9-puuta nua,
läts katski.

Haugas linnas vasta kuralasel, panni...

Es saa' är võtta'.

Läts peremehe poolõ.

Peremehe nõna katski.

„Ütle' hummong[unõ] töö!“

„Täkole sälgä, sõida temaga, ei enne mõrsjat ei saa, muido...“

Täkk eheldegi üles. Tälle 3 9-puudast nua. Kui mano, nii tākole õkva kõrvo vaihele. Karas' esi sälgä. Lennuh.

A tema alati nuiaga kõrvo vaihele.

Too nua ar, tõse ka, säält kolmanda.

Jäi peris tii viirde.

Temä maaha. Jätt' sinnäsamma.

Tull' päiv. Päiv rõivastega kinni.

Timä ütles: „Olgu vahane kerik tett!“

Kolm virsta. Suur sild mano vahane.

Sai sõita.

Mõrsja: „Mine otsi' tsirk, mis kõneles!“

Opas' viil kõnelema. Sai kolm päivä täis. Jätt' tsirgu sinnä, esi naasega pakku, nigu üsigi jõudva'.

Sai tõne päiv. „Mis sa tule-s kaartit löömä?“

Poiss: „Kos poig?“

Tsirk üteli: „Teke' hellü!“ Kõik öö üleväh.

Lätt tõse sõna perrä. Tsirk niisama.

3 pääväl tulli esi. Hõigas' vori, tsirgu toole, nägi: tsirk. Kaskas' tsirgu katski.

Ütles poistele: „Olgu takah järgi aet!“

Poiss aja takah. Naine kuuld'. Poiss papist. Naine tsässonast s'oo takast.

Papilt: „Ammu siin?“

„3 aastat. Olõ-i nännü midägi.“

Poiss tõsepidi.

Naane kuuld'. Naane lillikeses, miis mehiläses. Küsüs mehitselt: „Näit kedägi müüdä minnev?“

„Ei ole nännü.“ Temä tagasi.

Tull' esi. Naane kuuld'. Nüüd hädä hukah. Tema henda järvest, naise kalast.

Tema arvama: sii omgi. Temä kalla püüdmä.

Kala vällä, tuuraga sisse.

Sai kodo tulema. Tull' rahul omani liinani. Ütles naine:
„Noorõba sõsarõga tehrütägu-i!“

Temä läts kodo. Nooreba sõsarõga ka. Kui är tehrüt'... Küsüs,
kuis liin, et tälle ei [ʔpeaks] olevast n[aist]. [ʔ]Va[na]pe[remees]
ütles: „Kas sa võtat ka?“

„Milles ei, ma olõ-ks eloline inemine.“

Tema ütél', polgovnik, pojale: „Mul kotoh priske tütrek.“

Tuu küsse:

„Kas võime sinnä minnä?“

„Võime.“

„Kas võime ööd olla?“

„Vj [= vaja?] rahv[ast] mulgi.“

Sai õtak, tema läts puid lahkma.

Hommog. Är.

„Võta' vett!“

Tõsel pääväl kindrali poig niisamatõ akna är kinni. „Vallus
om tareh.“ Temä läts kin[drali]... Valgeni.

Kolmas. Tuusama kindralli. „Kas om võimal[ik], vj [= vaja?]
häste maad...“

Vett tooma.

Tooma, muane. Hommogu.

Vesi hämmest kõik, pangi lahki.

Kosli keisrile. Läts sääl trotsma, ragose katski.

Tema sisse, tundse ärki.

H, R 9, 245/53 < Setumaa, olet. Petseri v – Jakob Hurt (1886)
[ATU 222B + 537 + 313 + 400]

Tõlgendus: Mõisahärrake ja kotkas

Oli tubli talumees. Tal oli kaks aidaäit vilja. Kargasid varblane ja hiir ning korjasid vilja kahekesi ära ja jagasid ära. Üks tera jäi järele.

Varblane ütles hiirele: „Teeme pooleks, hammusta katki!“

Hiir vastas: „Mul on harvad hambad. Tee ise!“

Varblane hakkas viljatera hammustama ja sõi selle ära.

Hiir ütles talle: „Anna pool tera siia!“

Varblasel polnud midagi anda.

Sellepeale läksid karvupidi kokku, otsustasid hakata kohut käima. Läksid kohtusse oma kuningate – lõvi ja kotka ette.

Kohtus otsustati, et sõjas peab selguse saama, loomad ja linnud hakkasid taplema. Isegi kuningad taplesid. Taplesid nii kaua, et lõvil ei jäänud karvu, kotkal ei jäänud sulgi.

Kotkas ei saanud kuskile lennata. Ta palus mõisas härrat: „Sööda mind niikaua, kui mul suled tagasi kasvavad! Küll ma sulle maksan.“

Härra toitis kotkast, kotkas sõi ja sõi. Härra toitis teda nii kaua, et varandus sai otsa. Ta pidi majad panti panema.

Kasvasid viimaks kotkal suled tagasi.

„Mis sa mulle maksad?“ küsis härra.

Kotkas ütles: „Istu selga!“

Härra istus selga, kotkas lendas väga pika maa maha.

Lendas ühe mõisakese juurde, seal oli lepavõsa. Ütles: „Mine sisse!“

Kotkas jäi võsasse ja mees läks mõisa ning teretas. Seepeale küsis mõisaproua: „Sa oled palju käinud, kas oled ka näinud sellist ja sellist kotkast?“

„Tema on mu käe all terveks saanud. Kui sa annad mulle vaskse karbi, siis ma annan sulle näha.“

Aga proua vastas: „Ma ei anna sulle karpi.“

Kui mees välja läks, ütles kotkas: „Istu selga, lähme!“

Läks teise õe poole. Too ütles niisamuti: „Sa oled palju käinud, kas oled ka näinud sellist ja sellist kotkast?“

„Tema on mu käe all terveks saanud. Kui sa annad mulle oma hõbedase karbi, siis ma annan sulle näha.“

Aga proua ütles: „Ma ei anna karpi.“

Kotkas ütles jälle: „Istu selga, lähme!”

Läks siis kolmanda õe poole. Küsis niisamuti: „Sa oled palju käinud, kas oled ka näinud sellist ja sellist kotkast?”

„Tema on mu käe all terveks saanud. Kui sa annad mulle kuldse karbi, siis ma annan näha.”

„Oh, kui mu silmad teda näha saaksid!”

„Kas annad mulle kuldse karbi?”

Õde andis oma karbi ära. Kutsus kotka häärberisse. Kotkas ütles: „Sul on vaja ära koju minna. Ühest karbist võid süüa. Aga teist ära ava, see tee lahti kodus!”

Härra võttis karbid kaasa, aga tee oli pikk, ta ei kannatanud ja tegi karbi lahti. Sedamaid tekkis sinna kuldne mõis, seitse versta lai.

Elas seal, oli igav, ühtegi inimest polnud. Nii kurb oli, et hakkas nutma. Tuli must mees, küsis: „Mis sul viga on?”

Tema seletas ära.

Must mees ütles: „Anna see, mida sa ei tea kodus olevat, siis ma panen su linna karpi!”

Tema lubas, et annab ära selle, keda ta kodus ei tea olevat. „Kes see ikka olla võib, vast koer,” mõtles ta.

Must mees panigi kogu linna karpi.

„Hakka minema, aga enne anna kiri, et mulle oled lubanud!”

Mees kirjutaski kirja.

Must mees läks minema ning mees läks koju.

Kodus tuli talle naine vastu. Naisel oli poiss kõrval, täitsa inimene oli kõrval. See oli ta oma poeg!

Naine kurvastas väga, et kuidas me oma poja ära anname, aga midagi polnud teha. Mees andis pojale kirja kaasa.

See küsis: „Isa, kuhu ma lähen?”

Andis koerakese kaasa. Kuhu see ees läks, sinna poiss taga.

Läks koerakesega mere äärde. Läks mere ääres paati. Koer läks paati, poiss tema taga. Tõukas selle lahti.

Paat ujus mere saare peale. Poiss läks lootsikust välja. Koerake läks kadakapõõsasse, poiss teise põõsasse.

Kaks tuvikest lendasid sinna, seal pöörasid ümber, muutusid tüdrukuteks. Tüdrukud hakkasid ujuma.

Üks tuvi lendas veel sinna, ka tema muutus tüdrukuks. Poiss

tuli põõsast välja ja võttis selle tüdruku riided ära.

Tütarlaps ujus ära, hakkas riideid võtma, ei olnud. Hakkas paluma: „Kes on mu riided võtnud? Kui naine, siis ole sa mulle emaks, kui mees, ole sa mulle isaks, kui aga noormees, saa mulle meheks!“

Mees tuli põõsast välja, andis riided tüdrukule kätte, tüdruk pani need selga. Tuvike tegi tiiru ümber poisi, lendas ära. Ütles: „Küll mees naise üles otsib.“

Koerake läks ees, tema taga, läksid sinna linna, kus tüdruk oli. Sai selle tüdrukuga kokku. Tüdruk ütles: „Meil linnas on üks vanamees, tema ei kuule hästi. Kui lähed, siis tervita teda kõvasti!“

Tema läks. Ta teretas nii, et aknad katki.

Vanamees võttis selle tervituse nii vastu, et õunapuult kukkusid lehed maha.

Vanamees ütles: „Ega sa enne mõrsjat ei saa, tee üks töö! Vii hanepojad vee peale, munakoored hoia ees. Ja hoia, et ükski muna kaduma ei lähe...“

Mees muretses, mis saab. Mõrsja õpetas: „Tee omale üheksapuudane nui.“

Tema tegi üheksapuudase nui, see läks katki.

Kull lendas vasta kuralasele, pani nuiaga kuralase pihta. Ei saanud mehelt mune ära võtta.

Läks peremehe poole, näeb – peremehel nina katki.

„Ütle mulle hommikune töö!“

„Enne mõrsjat ei saa, mine tükule selga ja sõida temaga. Ja hoia, et ta sind maha ei raputa!“

Täkk lõi muudkui takka üles. Tüdruk andis mehele kolm üheksapuudast nui. Kui ligi sai, nii pani kohe tükule otse kõrvade vahele. Hüppas ise tükule selga. Küll see kihutas, nii et raputas. Aga tema lõi alati nuiaga kõrvade vahele ja püsis sadulas.

Toob nui ära ja teise niisamuti, toob ka kolmanda.

Jäi päris tee äärde.

Tema jäi maha. Jättis sinnasamasse.

Tuli päev. Vanamehe pea oli riidega kinni seotud. Tema ütles: „Kolmas töö on veel, muidu tüdrukut ei saa. Olgu tehtud vahane kirik!“

Mõrsja tegi kolme versta pikkuse kiriku ja suure vahase silla ka veel juurde, nii et sai üle sõita.

Mõrsja õpetas: „Mine otsi lind, kes kõneleb!“

Mõrsja õpetas siis linnu kõnelema. Sai kolm päeva täis. Jättis linnu sinna, ise pani naisega põgenema. Põgenevad, nagu vähegi jõuavad.

Tuli teisel päeval: „Miks sa ei tule kaarte mängima?“

Vanamees küsis: „Kus poeg on?“

Lind tegi häält.

Nii olid kõik öö üleval.

Läks teine poeg järgi, lind tegi niisamuti.

Kolmandal päeval tuli vanamees ise. Hüüdis korra, lind hõikas vastu. Siis ta nägi, et see on lind. Kiskus linnu katki.

Ütles vanamees oma poistele: „Minge neid taga ajama, olgud nad kinni püütud!“

Poiss hakkas taga ajama. Naine kuulis, et poiss tuleb. Ta muutis ennast tsässonaks ning poisi papiks selle ette.

Vanamehe poiss tuleb ja küsib papilt: „Kas oled juba ammu siin?“

„Olen siin olnud kolm aastat.“

„Kas oled ka näinud midagi?“

„Ei ole näinud midagi.“

Poiss läks tagasi. Vanamees pahandas poisiga: „Tema see oli!“

Varsti kuulis naine jälle häält. Naine muutis ennast lillekeks, mehe mesilaseks lille sisse. Jõudis vanamehe poiss nende juurde, küsis mesilaselt: „Kas nägid kedagi mööda minemas?“

„Ei ole näinud.“

Poiss läks tagasi. Vanamees pahandas jälle poisiga: „Tema see oli!“

Nüüd tuli vanamees ise. Naine kuulis jälle tulijaid. Nüüd on häda ja hukatus käes! Naine muutis ennast järveks, mehe kalaks sinna sisse.

Vanamees arvas ära, et see ongi poiss. Hakkas kala püüdma. Aga kala hüppas välja, vanamees kukkus koos tuuraga järve sisse.

Nii pääsesid nad koju tulema. Tulid linna ja naine õpetas: „Ära sa kodus oma nooremat õde tervita!“

Mees läks koju. Aga ta unustas naise õpetuse ära ning tervitas nooremat õde ka. Niipea kui ta teda tervitas, nii unustas oma naise ära.

Vanaperemees küsis: „Kuidas linnas on?“

Poiss vastas, et mis linn see selline on, kus pole rahvast.

Vanaperemees küsis: „Kas sa naist hakkad ka võtma?“

„Miks mitte, ma olen ju elav inimene.“

Poiss läheb naist otsima, vanaperemees annab talle kuldse karbikese kaasa. Nägi polkovnikut. Polkovnik ütles mehele: „Mul on kodus priske tüdruk, võta tema.“

Mees küsis: „Kas võime sinna minna?“

„Võite minna.“

„Kas võime seal ööd olla?“

„Võite. Mul ongi rahvast vaja. Kas lõhud puid?“

Tuli õhtu kätte, mees läks puid lõhkuma.

Hommikuni lõhkus. Kui tuli hommik, läks ta ära.

„Võta vett!“ käskis polkovnik.

Mees ei too vett, vaid läheb ära.

Teisel päeval jõudis kindrali juurde. Kindral kutsus poega ööbima: „Mul on kodus priske tüdruk. Rahvast on vaja minulgi.“

Kindral käsib mehel vett tuua, kuid mees läheb ära.

Kolmandal päeval läheb teise kindrali juurde. See küsib: „Kas võiksid vett tuua?“

Mees toob vett. Hommikul vaatab, vesi on kõik märjaks teinud, ta on pange katki teinud. Kõik oli porine.

Siis jõudis keisri juurde. Riided kõik porised ja rikutud. Keiser ütles: „Mine too vett!“

Mees läks vett tooma. Nägi vees tüdruku peegeldust ja talle tuli kõik meelde.

Andis karbi keisrile. Keiser raius karbi katki. Rahvas tuli sealt välja.

Siis tuli naine sisse ja mees tundis oma naise jälle ära.

Mees võttis tüdruku naiseks ja nad elavad õnnelikult siia-maani.

I Muinasjuttude ühe põhilise alaliigi, imemuinasjuttude peategelaseks on inimene. Sageli puutub inimene neis lugudes kokku ka loomadega. Kogumiku esimesse alaossa on valitud kolm imemuinasjuttu, kus loomkujulistel tegelastel on oluline roll. Esimeses loos esineb zoomorfsel kujul peategelase abikaasa, teises kangelase vastane ning kolmandas jutus on loomad peategelaseks loo algusosas.

Muinasjutt „Ussi naene“ on imemuinasjutule iseloomulikult lugu mehe ja naise vahelisest liidust. Kui enamasti imemuinasjutud lõpevad pulmadega, siis selles loos jutustatakse sellest, mis juhtub pärast. Lugu on liigitatud nõiutud abikaasa tsüklisse ning kuulub jututüüpi „Ussi naine“ (ATU 425M). Analoogselt „Kaunitari ja koletise“ (ATU 425A) looga võib naine armuda pealtnäha kuitahes kummalisse mehesse ning isegi teda armastama hakata, ometi on naise endise pere liikmed mehe suhtes umbusklikud – võõras on võõras. Naise isa on ussi suhtes iseäranis vaenulik, asudes selles loos suisa kangelase vastase rolli. Jutusüžee seisukohalt tundub oluline, et kuigi lapsed armastavad oma ema ja isa (või just seepärast!), räägivad nad vanavanematele oma vanemate kohta asju, mida nood ei tohiks teada saada. Nii muutub õnnelikult alanud idüll õnnetu lõpuga looks. Hoiatuslugu pajatab ebatavalisest õnnest, mis võib mõtlematu teo tagajärjel kaduda. Just jututüübi „Ussi naine“ kõigi eesti arhiivivariantide väljaotsimine ning toimetamine selle süžee üleilmse koguteose jaoks (vt Eglé 2008) tõi ka esimese mõtte teha sellist nime kandev raamat eesti muinasjuttudest.

Loo kirjapanija, rätsep Jaan Sandra, on olnud omapärase stiiliga kirjutaja. Viljakaim Jakob Hurda korrespondent (vt nt Hagu 2004: 7–8) on kaunistanud oma jutte isikupäraste ja detailsete kirjeldustega. See jutt on Sandra valdavalt Setu ja Vastseliina ala kirjapanekutest üks väheseid eesti kirjakeelseid variante ning tema teiste rahvaluule-alaste kaastöödega võrreldes ka suhteliselt lühike.

Jutus „Kuidas üks poiss kuninga väime’ks sai“ on uss kangelase suhtes vastase rollis, tegu on tuntud jututüübiga „Lohetapja“ (ATU 300). Seda muinasjutusüžeed on peetud kõigi imemuinasjuttude „põhivormiks“ (Propp 1988: 82). Jutu sisu seisukohalt tundub oluline, et kangelane peab võitma kahte vastast, nii müütilist koletist

(mitmepealist ussi) kui kangelase asemele astunud valekangelast (kindralit) (vt lähemalt Järv 1999: 66–67). Sellele üleskirjutusele on eripärane, et valekangelase rolli asuv kindral on varem kuningatüt-re poolt tagasi lükatud kosilane.

Muinasjutukangelane valib ikka õiged teod, seega ei teki küsimust, kas muinasjutu algul vihjatud ettemääratus on ka tegelikult ette määratud või on see üksnes võimalus, mida kangelane pimesi järgima peaks. Nagu muinasjuttudes ikka, peab ka selles loos pärast kangelase kangelastegu(sid) aktiivne olema naiskangelanna, tehes ise midagi tulevase liidu huvides (vrd Holbek 1987: 431–432). Pärast kangelase naasmist on tema ülesandeks astuda omapoolne samm, kinnitades oma perele, et just see peigmees on olnud tema päästja.

Loos on ilmekalt kirjeldatud tegevusi, kasutades sõnu, mis vihjavad muinasjutu suulisele esitusele. Loo kirjapanija Emilie Bachmann on oma varianti ilmestanud üsna ebatavalise edasiarendusega, kus jutu lõpuosas pöördub tähelepanu taas kangelase vanematele, ning kangelase teekond, mis algas kodus, seal ka lõpeb. Nii tehakse jutumaailmale ring peale.

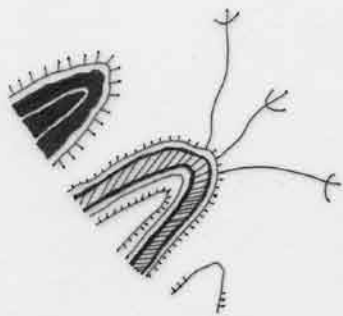
Kolmanda loo, „Mõisaherrake ja kotkas“, on kirja pannud Jakob Hurt. Välitöömärkmed vahendavad meile pikka räägitud liitjuttu, milles on läbi põimunud loomamuinasjutt ja imemuinasjutt. Vastavalt süžeede liitumisele toimub selles loos peategelase vaheldumine. Loo algul on jutu keskmes hiir ja varblane, edasi saab peategelaseks kotkast raviv mees. Viimaks tõuseb tegevuse keskmesse hoopis mehe poeg, kes on peategelaseks loo pikas lõpuosas. Nii on järjepanu teemaks eri tegelaste lood ning rullub lahti pikk, eepilisi mõõtmeidki omandav sündmustejada, kuid lõpuks selgub selle kõige siht – kangelane kohtub oma tulevase kaasaga ning pärast mitmeid katsumusi lõppeb kõik hästi.

Loomamuinasjutu „Hiire ja varblase tüli“ (ATU 222B) liitumist imemuinasjutuga „Lend tänuliku linnu seljas“ (ATU 537) on varasemate uurijate poolt peetud vähemalt sama vanaks kui Muinas-Babüloonia Etana-müüti (vt lähemalt Kippar 2007: 1010–1011). Järgneb uue peategelase põgenemine oma väljavalituga; kuigi mees naise algul unustab, leiab ta tüdruku hiljem taas (ATU 313 + 400).

I Arhiivikäsikirjade väljalugemine pakub üksjagu peamurdmist paljudel juhtudel, aga selle konspektiivse kirjapaneku sisu üle olen pidanud elus juurdlema senistest loetud käsikirjadest kahtlemata kõige enam. Kui kolleegidega valmistasime ette väljaannet „Raasakõisi Setomaalt“ (2013), oli selle jutu fragmentaarse üleskirjutuse dešifreerimine tõeline pähkel, mille juures tundusid iga lugeja tõlgendused järjestikku õiged ja siis jälle ümberlükata-
vad. Täpselt sama juhtus käesoleva väljaande ettevalmistamise käigus tekstiga taas töötades. Siinses raamatus esitatud jutu tõlgendus on üks võimalik nägemus sellest, millisena Jakob Hurt lugu omal ajal kuulda võis.

See tükiline esitus ning interpretatsioon näitavad, kuidas fragmentaarsest üleskirjutusest võib hiljem saada muinasjutu-tekst, mis omakorda võib saada järgmiste interpretatsioonide aluseks. Muinasjutu-uurija töö on interpreteerimine ikka, olgu sisu, tüpoloogia või siis tähenduse tasandil.

Risto Järv

Üks saunamees elanud oma naisega veikese urtsiku sees väga suures puuduses ja vaesuses. Et endid soojendada, käinud tema igal päeval metsas puid toomas. Ühel hommikul olnud väga paha ilm, ta polla tahtnud mitte metsa minna ja läinud sellepärast lähidasse koplisse vana hiiepuu kallale ning tahtnud seda kütiks¹ maha raiuda. Kui ta kirvega ju ühe matsu sai annud, pistnud üks hall mees oma pea puujuurika alt välja ja ütelnud: „Mis ajas sind selle puu kallale, et sa seda tahad maha raiuda?“

¹ kütteks

Mees kostnud: „Mu naene ja lapsed surevad külma kätte ära, ma tahan seda puud ahjukütiks maha raiuda.“

Siis öölnud vanamees juurika alt: „Mine aga koju ja jäta see puu maha raiumata, sul peab puuriit õues olema.“

Kui mees seda kuuldes koju läinud, olnudki puuriit õues. Kui ta seda imelugu järele pärima hakanud, saanud ta kuulda, et see vanamees, kes selle hiiepuu juurika all elab, kõiki soovisi täita võib, kui tema puud maha raiuda ähvardatakse.

Saunamehel oli see õnneks, ta läks puu juure ja hakkas kopsima.

Mees küsis tema häda kuulda.

„Ma tahan ühte aita omale saada, ja see peab varandust täis olema.“

Vanamees ütles juurika alt: „Mine aga koju ja ära puudu puusse, su soovid on täidetud.“

Kui mees koju sai, leidis tema õue peal aida seisvat, millel kõiksugu eluvarandusi sees seisis.

Saunamees oli nüüd kaunis jõuakaks saanud, aga kahju, et uhkuse vaim tema südamesse asus. Rikkus polnud tema meelest mitte veel küllalt, ta tahtis ka veel kuulsaks saada. Ning sel mõttel läks ta jälle koplisse puud raiuma sooviga, et teda kohtumeheks pandaks.

Saunamehe soov sai peagi täidetud. Kohtumehes põlves sai tema mõisasaksa käest käsu ühte ilusat otset sillateed teha laska. Ta laskis küll tee teha, aga see sai kõver ja selle eest sai tema mõisas herra käest hea keretäie vitsu. Nüüd oli tal himu kohtumehes elust täis. Ta läks puu juure ja ütles, et ta mõisnikuks saada soovib.

Vanamees ilmus juurika alt nagu ennegi ja käskis soovijat koju minna. Seal nägi ta nüüd suure uhke mõisa toreda hoonetega täis kulda ja hõbedat, nii et temal silmad kirjuks läksivad. Trepi peal tuli temale ta naine mõisaproua riides vastu, hõbepeeker käes ja pakkus talle selle seest juua.

Oli ta ühe puhu mõisnik olnud, siis läks see elu tal ka liig halvaks ja igapäiseks, ta läks koplisse vana puu juure ja soovis kindraliks saada.

Vanakene ilmus temale puujuurika alt, noomis teda ta suurus- tuse ja uhkusehimu pärast, aga ütles, et ta soov täide saab mine- ma, käskis aga siis sellega rahule jääda, mis tal nüüd kätte tuleb.

Mees sai soovi järele kindraliks. Elas ka mõned aastad üsna rahuliselt, aga ta süda ei jäänud siiski mitte veel rahule, vaid soo- vis lõpeks kuningas olla.

Ta läks puu juure ja ütles: „Parem oleks mul kuulus kunin- gas kui kiidetud kindral olla, tee mind kuulsaks kuningaks, ehk muidu raiun mina selle puu siit silmapilgul maha!”

* Käsikirjas
„kuninga“. – Toim.

Nüüd sai vanakene juurika all väga vihaseks ja ütles: „Et sina nõnda täitmata oled ja [kindrali]* põlvega ei lepi, ei pea sa mitte kuningaks, vaid karuks saama!”

Sel silmapilgul sai kindral karuks. Naine, kes väga rikas oli, sai ühe suure herra prouaks. Kui see karu sinna herra maja lähed- dale tuli, laskis herra karu maha, kes enne tema proua mees oli olnud.

H II 19, 76/8 (30) < Tõstamaa khk, Tõstamaa v – Mihkel Kampmann (1889)
[ATU 555]

Miis elli naasega ja kats last – tütär, poig, nuu' olli' väiko'.
Nimä' elli' üte suurõ mõtsa seeh.

Miis lätt mõtsa puid ragoma. Timä nakas' kõrrast ragoma, ragi maaha lepä, kõivo, haava, tuumõ. Sai sis timä tammõlõ mano ja taht' ka maaha rako'. Tamm pallõma: „Kulla miis, jätä' minno kasuma!“

Miis panõ-i tähelegi, muudku sääd ragoma.

Tamm õks pallõs: „Kulla mehekene, ragogu-i minno! Kõikõ, mis sullõ vaja, ma anna, jätä' õnnõ minno ello!“

Miis ütles: „Puid omgi mullõ kõkõ inne vaja, ma rao su maaha!“

„Ma pallõ sinno, kulla mehekene, jätä' minno ello! Mine' kodo, kae' – sul om kõik moro puid täüs!“

Miis kullõl' tammõ ja jätt' ragomalda. Lätt kodo kaema – kõik moro puid täüs valmist raotuisi. Mehel hüä miil väega ja tehñäs jumalat.

Mehel tull' mõtõh, õt: „Ma lää tammõ mano ja võta kirvõ ja ähvärdä jal' maaha rako' ja ütle tälle: „Sis jätä ma su ragomalda, ku ma saa mõisnigust.““

Miis võttki kirvõ ja lätt jalki' tuusama tammõ mano ja ütles tammõlõ: „Ma rao arõ su maaha!“

Tamm pallõma: „Jätä' õnnõ minno ragomalda, ma tii sullõ õnnõ, mis sullõ vaja!“

Miis ütles: „Ma taha mõisnigust, sis nakasõ' minno kõik rahvas pelgämä ja kullõma!“

Tamm ütles: „Kae' kodo poolõ ja näet, mäanes sääl mõisa om!“

Miis käänd ümbre, kaes kodo poolõ, näge, õt timä sanna-kõsõ asõmõl suur mõisa härbän ja illos kotus.

Miis lätt kodo minemä ja tulõ tälle üts herr vasta, kerk'täs mütsü, ja and käe. Ütles mehele: „Mullõ om sääne käsk ant, õt ma pia sinno takah ots'ma nii ruttu, ku või õnnõ ja andma uma amjadi sullõ.“

Ja herr nakas' rõivit säläst ajama, ai säläst ja ütles mehele: „Panõ' n'oo' rõiva' sälgä ja mine' kodo, saat mõisa peremiis!“

Miis võtt' nuu' rõiva' ja nakas' sälgä ajama, a õi mõista', kuis aia' ja kuas inne. Ütles toolõ herräle: „Aja' mullõ rõiva' sälgä!“

Tuu herr sääd' tälle kōō' uma' rōiva' sälgä ja and' kepigi kätte.

Miis mõista-i kepiga astugi. Hindäl väega hüä miil, saa-i minnä'ki kodo, vaja kaia' õnnō rōivit, keppi ja muud. Nakas' kaema rōivit, kaes – mulgu' seeh. Tsuskas käe ütte mulku, sääl nōnarätt s'olkanō. Kaes: „Mis s'ooa tetäs?“

Tuu herr ütles: „Nōlgō nuusatas sisse.“

Tuu miis pand' jal' arō tagasi, mõtlōs: „S'oost saa mu tütrele hüä rätt.“

Kaes – tōōnō mulk ka, tsuskas sinnä käe sisse, sääl suidsukarp ja tulōmassin. Miis jal' kūsüs: „Mis s'oo om?“

Herr ütles: „Taa om suidsukarp suitsaga.“

Kūsüs jal' tulōmasinat: „Mis s'oo om sääne?“

Jal': „Taa om tulōmassin suitsu palama panda.“

Miis kaes, kaes ja mõtlōs – mis tuu suidsukarp tähendäs? Karp om karp, sääl piat midägi seeh olōma. Nakas' vallalō võtma – õi tulō' kostki. And' toolō kätte: „Vōta' timä vallalō, ku karp om, näütä' mis seeh om!“

Tuu herr võtt' hindä kätte ja pitsähüt': karbi uss kargas' vallalō, tsiksahas' õnnō. Miiski hiitü arō, mõtlō', öt püss. Timä tuud oll' kuulnu', öt püss lüü paugu, a' nännü' õs olō' ja mõtlōgi, öt püss.

Kaes suitsa, mõtlōs – n'oo' loodi', ja ütles toolō: „Mis sa petät, öt suidsukarp, s'oo om püss, näütä', kuis timäga lastas!“

Tuu herr võtt' hindä kätte karbi ja võtt' suidsu, pand' suuhu ja ütles: „Anna' taa massin ka mullō, ma panō suidsu palama!“

Tuu herr tōmbas' tuld üles ja tuu jal' tsiksahas'. Miis jalki' hiidüs, mõtlōs, öt s'oo no lask'ki püssäst, suits palas' niigu savvus õnnō. Miis kaes, kaes, mis imeh taa om, ja kūsüs hinele ka suitsu suuhu tuudsamma: „Tuu', ma ka pia taad pulka suuh!“

Tuu herr ütles: „Ma anna sullō vahtsō ja panō palama!“

Pitsähüt' jal' karpi vallalō tsikst!. Miis kargas' tōistō paika. [Herr] võtt' suidsu ja and' kätte, lüü tulōmasina palama jal' tsikst!. Miis kargas', hiit' suidsugi suust maaha. Herr and' tōōsō suidsu ja pand' palama, suits lää-i palama. Herr ütles: „Sa nutsuda' taad suitsu, siis lätt palama!“

Tuu nutstama ja lätt sau kurku. Miis haard suust arō, ütles: „Sa tahat minno s'ooa arō lõpōta'. Ma setä inäp umma suuhu õi võta, ma vii n'oo' lastō as'ost kodo!“ ja pand' karmanni.

Miis kaes – rinna pääl ka mulk, tsuskas sinnä ka käe, sääl illos tsõõrik asi, a' karmanni küleh kinni. Miis jalki' kūsūs: „Mis s'oo?“

„Taa om kell.“

„Mis timäga tetäs?“

„Kaetas aigu.“

„Kuis timmä kaetas?“

„Ku kell katstõiskümme, sis om puul päivä, ja nii edesi.“

Miis jal' kūsūs: „Koh tuu kell katstõiskümme om?“

Herr näütäs: „Kae', siih üleväh om katstõiskümme.“

Miis pand' kellä karmanni arõ, sai hüä miil: „No ma tiia ka, kunas puul päivä om.“

Nakas' kump'ma, mis perse pääl kalg, kumbis – edimia om, a' lövvä-i mulku ka. Kūsūs jal' tuu herrä käest: „Mis siih om?“

„Tah om volvhri-tasku.“

Miis mõtlõs, mis tuu om sääne, volvhri-tasku.

Miis nakas' viil kumpma, kumbis – edimia rinna pääl kalg' jal', a' kätte ka saa-i kostki. Kūsūs tuu herrä käest: „Mis siih rinna pääl nii kalg'?“

Herr ütles: „Tah om rahakott.“

Miis tuud küll tiidse, õt mis rahakott om, mõtlõs eis, õt meil om rahapung, a' näet, herräl om jo' rahakott.

Miis lätt kodo, kaes – suur härbän timä sanna asõmõl, ussi pall'o ja aknit, miis tiia-i, kost sisse minnä'. Kūsūs herrä käest: „Kas s'oo no om mu mõisa?“

Tuu ütles: „Jah, sul.“

„Vii' minno sisse sis!“

Herr lätt iih, lask ussõ vallalõ, käsk sisse minnä. Tuu miis õi tohi' sisse ka julgõhe minnä', mõtlõs, õt vaest timä pett – mine' sisse, saa herrä käest vitsu. Miis ütles herräle: „Mine' sa iih sisse ja vii' minno sinnä, koh mul naane ja latsõ!“

Noh, tuu herr lätt iih kalitoora piteh, lätt üte ussõ mano ja sääl lask üts tütrik ussõ vallalõ. Vana herr ütles tütrigulõ, õt timä lätt inne naase ja lastõ tuppä. Noh, tuu tütrik juusk' ruttu iih ja lask' naase tarrõ. Naane tulõ mehele vasta, hüä' rõiva' säläh (miis tunnõ-i arõgi), lätt mano, and käe, suud mehega andma. Miis õi anna', ütles õt: „Mul eski om naane.“

Naane nakas' naardma. „Kes ma sis olõ?“ kūsūs mehe käest.

Sis tundsõ miis naase arõ helüst.

Miis kaes – tarõ väega illos, pildi' kõik saina pääl ja tooli' seeh, sohva' ja sängü' kõik värmidü'. Miis olõ-s inne nännü' ja tiia-i, mis omma'ki. Küsüs jalki tuu vana herrä käest: „Mis n'oo kõik siih tarõh omma'?”

Tuu vana herr näütäs: „N'oo omma' tooli'.”

„Mis näidega tetäs?”

„Siiä istas pääle.”

Miis istus pääle ja kargas tagasi, mõtlõs, õt tooli põhi läts' alt, kaes – tuul säänesama. (Tiidä', tuu vedrotuul nakas vaoma, ku pääle istudõ'.) Vana herr istus tõõsõ tooli pääle, tuu pelgä-s midägi.

Tuu miis kumbis käega, vaos, lits käega kõvõbahe – õs naka' inäp vaoma. Sis võtt käe päält, kaes – tooli põhi tulõ üles, mõtlõs – tah om kiä all. Kaes ala, näe-i kedägi. Sis istus timä ka tooli pääle.

Sis küsüs timä sohvät: „Mis naa' säändse' omma'?”

Herr ütles: „Naa' omma' ka istmisõ ja magamisõ jaost.”

Miis küsüs pilte: „Mis naa' omma'?”

„Naa' omma' pildi', ilo saina pääl.”

Sääl näkk' tima suurt seerkalit ja küsüs: „Mis taa om?”

Herr naard ja ütles: „Mine' mano ja kae!”

Tuu miis lätt mano ja näge, õt üts miis tulõ tälle vasta, säändside rõivastõga ja kepp sääne, ku täl hindäl. Miis kergütäs toolõ kaabo, tuu ka vasta. Miis sais, tuu ka sais. Miis nakas ümbre käändmä, tuu ka ümbre käändmä. Miis mõtlõs: „Kad'a, ma näe tast taivahe.”

Tulõ jal' tuu vana herrä mano ja küsüs: „Mis taa om sääne? Ma näi tah ütte säänest miist ku ma', säändse rõiva', sääne kepp ja kaab ka. Ma teredi, timä ka vasta, ma kääni ümbre, timä ka.”

Herr naard', a' tuul tütrigul tükis ka väega naar, a' tohi-i naarta' ka. Vana herr ütles: „Taa om seerkal, ja tuu, kedä sa näie', olt sa esi'.”

Miis jal' ütles: „Kost minno kats õigõ saa olla'? Tuu vaest sis oll' mu hing?”

Herr tege: „Jaa, jaah, hing jaah.”

Ja paugahti tütrik ka naardma.

(A tuu miis mõtlõs: „No olõ ma koolnu', hing väläh, ja taivah.”)

No tuu vana herr küsüs: „Kas mi' või arõ minnä' no?”

Naane ütles: „Jah, võit arõ minnä’.“

Vana herr ja tütrik lätsi’ arõ. Sis nakas’ miis küsümä naase käest üttele-tõist, naane ka tiia-i kõikõ seletä’. Sääl olli’ püssä’ nagla otsah ja kõik muu’ viguri’. Miis võtt’ püssä saina päält ja nakas’ kaema, putus üttele vigurit, tõist. Kõrraga pauk vällä. Miis hiit’ püssä maaha, hiidüt’ kõõ arõ ja eski pagõsi vällä.

Juusk’ tammõ mano: „Ma õi taha’ mõisniguh olla’, ma mõista-i midägi sääl tetä’ ja tohi-i ka puttu’ midägi. Puttõ üttele saina pääl, tuu lei kõõ tarõ savvu täüs ja kõva põrahusõ. Ma hiitü arõ, naane ja latsõ’ naksi’ tänni.“

Tamm ütles: „Sa mine’ kodo ja tiiat kõik, kuis kua asi, kuis kutstas ja mis tetäs, sullõ piat vana herr kõikõ seletämä ja olõma ja oppama.“

Miis lätt kodo, herr lask jo ussõ vallalõ ja pand kinni, ja juusk tõõsõ ussõ mano ja lask vallalõ. Ja tuu miis lätt sisse ja vana herr ka takah ja nakas tuul sis vahtsõl herräl rõivit säälst võtma ja oppama õks asja, mis om ja kuis ümbre käüdäs.

Miis haard küssü’ ruttu: „Mis tuu asi oll’, mia paugu lei ja savvu tarõ täüs lask’?“

Vana herr seletäs: „Tuu om püss.“

Võtt’ püssä kätte ja selet’, kuis ümbre kävvü’, ja näütämä. Miis pelgäs, tuu ütles: „Peläku-i, õgas tä inne pauku lüü-i, ku lasõt!“

Näüdäs’ mehele, kuis püssäga ümbre kävvü’, võtt’ patrona’ kõkõ inne vällä ja näütäs: „S’ood seeh olõ-i, sis lüü-i pauku, hot’ ku putu’ kost. A’ ku s’oo’ siiä mulku panõt ja setä alt putudõ’, sis and paugu ja võit tõõsõ arõ tappa’.“

Miis ütles, õt: „Vaja minnä’ kaema, kas naane viil eläs ja latsõ’. Ma jo’ voori setä puttõ ja käve suur mürähüs, vaest tapigi arõ naase ja latsõ’.“

Lätt kaema, naane-latsõ’ haigõ’ ja pallõsõ’ miist, kuis saasi arõ umma vanna tarrõ tagasi elämä, sääl om kõkõ parep.

Miis lätt tammõ pallõma jalki, õt kuis saasi’ ma arõ umma vanna tarrõ elämä. Tamm ütles: „Peläku-i midägi, eläge’ pääle sääl mõisah, küll vana herr opas kõik, kuis ellä’ ja olla’, ja tütrigu’ naist ja latsi! Mine’ kodo ja küll omma’ kõik as’a’ hõste!“

Miis lätt jal’ kodo. Naane terveh ja latsõ’, tütrigu’ käävä’ ümbre naase ja latsi. A’ timäl hindal kõõ vana herr man ja küsüs:

„Midäs sa tiia-i ja midäs mõista-i, kõik saa sullõ opatus.“

No miis nakas' elämä mõisah väega hõste ja ilosahe. Oppõ kõiki asjuga ümbre käümä. Miis elli mõnõ ao mõisah ja tull' tälle jal' tamm miilde ja ütles: „Vaja minnä' tammõ ragoma.“

Võtt' kirvõ ja läts' tammõ mano: „Ma rao arõ su maaha, ku anna-i mullõ nii' pall'o rahha, ku ma taha!“

Tamm ütles: „Saa kõikõ, jätä' minno õnnõ ello!“

Tamm ütles: „Raha tulõ õnnõ sul uma perrega kodo kanda siist.“

Miis ütles: „Hüä kül!“

Miis võtt' jo rahha nii' pall'o ku jõudsõ ja vei kodo, ja kotoh and' kõigilõ koti ja ütles: „Läke' raha perrä!“

Miis läts', naane, tütar, poig, kõik koti' säläh. Panni' koti' täüs ja nakasõ' nõstma kodo poolõ. Veie' puuldõ tihi arõ, poig väsüs' jo tütreaga arõ, istusõ' puhkama. Miis lätt naasega veitkese, nuu' ka puhkama. Puhksi' arõ, jal' minemä. Jõudsõ' arõ kodo viiä'. Läävä' tõist vuuri perrä, jalki pandva' koti' täüs, tulõva' veitkese, väsüse' kõik arõ ja istusõ' puhkama. Puhkasõ', puhkasõ', pruum'va' viiä', õi jõvva'. Nakasõ' maad piteh vidämä. Vidävä veitkese, jal' jõud otsah. Mis tetä', puhkasõ' jal'. Kiskva' edesi. Seeni kiskva', kooni kõigil hing väläh ja jäiki' rahakottõ' mano kuuli' arõ, ja säääl näid sei' pini', soe', varõsõ', haraga', kooni luu' õnnõ jäie'.

Mõisa sai jal' vanalõ herräle tagasi.

Tuu tamm olõ-s tamm, a' oll' pühä Piitrus. Timä pruumõ inemist, ku ahnõ tä om. And' jo mehele mõisa kätte suurõ ja koh võidsõ miis ellä' hüä meelega ja tehnädä' Jumalat, a' timä, näet, taha-s viil ellä', tahtsõ kõõ korgõpa ja korgõpa. Ja sai ka timä korgõpa kõõ, mis vuur tuu kotitäüs rahha, a' jõvva-s õnnõ inäp esi minnä' korgõpa. Muido tä naanu' eloao vaest säält rahha kandma kodo, ku jõudnu', a' Peetrusõl läts' ulli ja ahnõt inemist halõhõst ja saat' surma ja and' nää' surmalõ. Näide hinge' saie' küll taivahe kõigil. Selle õt Piitrus saat eis surma näile inneaigu, selle pidi viimä ka näide hinge' taivahe.

S 86400/23 (22) < Setumaa, Vilo v, Pööni k – J. Tammeorg < Nasta Kõivik (1934)
[ATU 555]

Tõlge: Puu kõneleb mehega

Mees elas naise ja kahe lapse – tütre ja pojaga, need olid väiksed. Nad elasid ühe suure metsa sees.

Mees läks metsa puid raiuma. Ta hakkas järjest raiuma, raius maha lepa, kase, haava, toominga. Kui ta tamme juurde läks ja tahtis maha raiuda, siis tamm hakkas paluma: „Kulla mees, jäta mind kasvama!“

Mees ei pane tähelegi, muudkui seab end raiuma.

Tamm ikka palub: „Kulla meheke, ära raiu mind! Ma annan sulle kõike, mis sulle vaja, jäta mind ainult ellu!“

Mees ütleb: „Puid ongi mulle kõigepealt vaja, ma raiun su maha!“

„Ma palun sind, kulla mehekene, jäta mind ellu! Mine koju, vaata – sul on kogu õu puid täis!“

Mees kuulas tamme ja jättis raiumata. Läks koju vaatama – kogu õu oli valmis raiutud puid täis. Mehel oli väga hea meel ja ta tänas jumalat.

Mehel tuli mõte, et: „Ma lähen tamme juurde ja võtan kirve ja ähvardan jälle maha raiuda ja ütlen talle: „Siis jätan ma su raiumata, kui saan mõisnikuks.““

Mees võttiski kirve ja läheb jällegi sellesama tamme juurde ja ütleb tammele: „Ma raiun su maha!“

Tamm paluma: „Jäta mind raiumata, ma teen, mida sulle vaja!“

Mees ütleb: „Ma tahan mõisnikuks saada, siis kardavad mind kõik ja kuuletuvad mulle!“

Tamm ütleb: „Vaata kodu poole ja näed, milline mõis seal on!“

Mees pöörab ümber, vaatab kodu poole, näeb, et tema saunakese asemel on suur mõisahäärber ja ilus koht.

Mees hakkab koju minema ja tuleb talle üks härra vastu, kergitab kübarat ja annab kätt. Ütleb mehele: „Mulle on selline käsk antud, et ma pean sind üles otsima nii ruttu kui võimalik ja andma sulle oma ameti.“

Härra hakkas riideid seljast võtma, võttis seljast ja ütleb mehele: „Pane need riided selga ja mine koju, saad mõisa peremeheks!“

Mees võttis riided ja hakkas neid selga ajama, aga ei saa aru, kuidas panna ja mis enne. Ütleb siis sellele herrale: „Pane mind riidesse!“

Härra sättis talle kõik oma riided selga ja andis kepigi kätte.

Mees ei oska kepiga kõndidagi. Endal väga hea meel, ei saagi koju minna, vaja on vaadata enne riideid, keppi ja muud. Hakkas riideid vaatama ja näeb, et neil on augud sees. Pistab käe ühte auku, seal on siidine taskurätik. Mõtleb: „Mida sellega teha?“

Härra ütleb: „Sinna nuusatakse tatti.“

Mees pani jälle tagasi, mõtleb: „Sellest saab tütrele hea rätik.“

Vaatab, et teine auk on ka, pistab käe sinna sisse, seal on suitsukarp ja tulemasin. Mees jälle küsib: „Mis see on?“

Härra ütleb: „See on suitsukarp suitsudega.“

Küsib tulemasina kohta: „Mis see selline on?“

„See on tulemasin suitsu põlema panemiseks.“

Mees vaatab, vaatab ja mõtleb – mis see suitsukarp tähendab? Karp on karp, seal peab midagi sees olema. Hakkas lahti võtma – ei tule kuidagi. Andis teise kätte: „Võta lahti, kui see karp on, näita, mis sees on!“

Härra võttis enda kätte ja pitsitas: karbi kaas kargas lahti, klõpsatas vaid. Mees ehmatas ära, mõtles, et püss. Ta oli kuulnud, et püss teeb pauku, aga näinud ei olnud, ja mõtleski, et on püss.

Vaatab suitse, mõtleb, et need on kuulid ja ütleb teisele: „Mis sa petad, et suitsukarp, see on püss, näita, kuidas temaga lastakse!“

Härra võttis karbi enda kätte ja võttis suitsu, pani suhu ja ütleb: „Anna see masin ka mulle, ma panen suitsu põlema!“

Härra tõmbas tuld ja too jälle klõpsatas. Mees ehmatas jällegi, mõtles, et see on püssilask, suits põles nagu tossuhunnik. Mees vaatab, vaatab, mis ime see on, ja küsib endale ka sedasama suitsu suhu: „Too siia, ma hoian ka seda pulka suus!“

Härra ütleb: „Ma annan sulle uue ja panen põlema!“

Pitsitas jälle karbi klõpsti lahti. Mees kargas teise kohta. Härra võttis suitsu ja andis mehele, lõi tulemasina jälle klõpsti põlema. Mees hüppas eemale, heitis suitsugi suust maha. Härra andis teise suitsu ja pani põlema. Suits ei lähe põlema. Härra ütleb: „Ime seda suitsu, siis läheb põlema!“

Tema imes ja suits läks kurku. Mees võttis suitsu suust ära, ütles: „Sa tahad mind sellega ära tappa. Ma seda enam oma suhu ei võta, ma viin need koju lastele mängida!“ ja pani suitsud taskusse.

Mees vaatab, et rinna peal on ka auk, pistab sinna käe, seal on ilus ümmargune asi, aga tasku küljes kinni. Mees jällegi küsib: „Mis see on?“

„See on kell.“

„Mis sellega tehakse?“

„Aega vaadatakse.“

„Kuidas seda vaadatakse?“

„Kui kell on kaksteist, siis on lõuna, ja nii edasi.“

Mees jälle küsib: „Kus see kell kaksteist on?“

Härra näitab: „Vaata, siin üleval on kaksteist.“

Mees pani kella ära taskusse, oli rõõmus: „Ma nüüd tean ka, millal lõuna on.“

Hakkas kompama, mis tagumiku peal kõva on, kompab – midagi on, aga ei leia auku. Küsib jälle härra käest: „Mis siin on?“

„See on revolvr tasku.“

Mees mõtleb, mis see selline on, revolvr tasku.

Mees hakkas veel edasi kompama, kompab – mingi kõva asi on rinna peal, aga kätte ei saa kuidagi. Küsib selle härra käest: „Mis siin rinna peal nii kõva on?“

Härra ütleb: „Seal on rahakott.“

Mees küll seda teadis, mis rahakott on, mõtleb ise, et meil on rahapungad, aga näe, härral on juba rahakott.

Mees läheb koju, vaatab, et tema sauna asemel on suur häärber, millel on palju uksi ja aknaid, mees ei teadnud, kust sisse minna. Küsib härra käest: „Kas see on nüüd minu mõis?“

See ütleb: „Jah, sinu.“

„Vii mind siis sisse!“

Härra läheb ees, teeb ukse lahti, käseb sisse minna. Mees ei julge sisse minna, mõtleb, et teda ehk petetakse – lähed sisse, saad härra käest vitsa. Mees ütleb härrale: „Mine sa ees ja vii mind sinna, kus on mu naine ja lapsed!“

No härra läheb ees läbi koridori, läheb ühe ukse juurde ja seal teeb üks tüdruk ukse lahti. Vana härra ütleb tüdrukule, et tema läheb kõigepealt naise ja laste tuppa. Noh, tüdruk jooksis ruttu ees ja lasi naise tuppa. Naine tuleb mehele vastu, ilusad riided seljas (mees ei tunne äragi), läheb juurde, annab kätt, tahab mehele suud anda. Mees ei anna, ütleb: „Mul on isegi juba naine.“

Naine hakkas naerma. „Kes ma siis olen?“ küsib mehe käest. Siis tundis mees naise häälest ära.

Mees vaatab, et maja on väga ilus, pildid kõik seinal ja toolid sees, sohvad ja süngid kõik värvitud. Mees ei ole enne selliseid näinud ja ei tea, mis need on. Küsib jälle selle vana härra käest: „Mis need kõik siin majas on?“

Too vana härra näitab: „Need on toolid.“

„Mis nendega tehakse?“

„Siia istutakse peale.“

Mees istub peale ja kargab püsti, mõtleb, et tooli põhi läks alt ära, aga siis vaatab, et tool on endine. (Teatavasti see vedrudega tool hakkas vajuma, kui peale istuti.) Vana härra istub teise tooli peale, ei kartnud midagi.

Mees kompab käega, vajutab, litsub käega kõvemini – ei hakka enam vajuma. Siis võtab käe pealt, vaatab – tooli põhi tuleb üles, mõtleb – seal on keegi all. Vaatab alla, ei näe kedagi. Siis istub tema ka tooli peale.

Siis küsib ta sohvade kohta: „Mis need sellised on?“

Härra ütleb: „Need on ka istumise ja magamise jaoks.“

Mees küsib piltide kohta: „Mis need on?“

„Need on pildid, iluks seina peal.“

Seal nägi tema suurt peeglit ja küsib: „Mis see on?“

Härra naerab ja ütleb: „Mine juurde ja vaata!“

Mees läheb peegli juurde ja näeb, et üks mees tuleb talle vastu, selliste riietega ja kepp ka selline, nagu tal endal. Mees kergitab talle kaabut, teine ka vastu. Mees seisab, teine ka seisab. Mees hakkab ümber pöörama, too ka keerab ümber. Mees mõtleb: „Ennäe, ma näen siit taevasse.“

Tuleb jälle vana härra juurde ja küsib: „Mis see selline on? Ma nägin seal üht samasugust meest kui mina, sellised rõivad, selline kepp ja kaabu ka. Ma teretasin teda, tema ka vastu, ma keerasin ümber, tema ka.“

Härra naeris, tüdrukul tükib ka väga naer peale, aga ei julge naerda. Vana härra ütleb: „See on peegel, ja see, keda sa nägid, olid sa ise.“

Mees jälle ütleb: „Kuidas mind kaks saab olla? Too vahest siis oli mu hing?“

Härra tegi: „Jaa-jaa, hing jah!“

Tüdruk pahvatas ka naerma.

(Aga mees mõtles, et: „Nüüd olen ma surnud, hing väljas ja taevas.“)

Vana härra küsib: „Kas me võime nüüd ära minna?“

Naine ütleb: „Jah, võid ära minna.“

Vana härra ja tüdruk läksid ära. Siis hakkas mees küsima naise käest ühte-teist, naine ka ei oska kõike seletada. Seal olid püssid naela otsas ja kõik muud vigurid. Mees võttis püssi seinapealt ja hakkas vaatama, puutus üht ja teist vigurit. Korraga tuli pauk välja. Mees heitis püssi maha, ehmatas väga ära ja pages ise välja.

Jooksis tamme juurde: „Ma ei taha mõisnik olla, ma ei mõista seal midagi teha ja ei tohi midagi puutuda. Puutusin ühte asja seinapeal, see lõi terve toa suitsu täis ja kõva paugutuse. Ma ehmatasin ära, naine ja lapsed hakkasid nutma.“

Tamm ütleb: „Sa mine koju ja tead kõike, kuidas mis asja kutsutakse ja mida sellega tehakse, sulle peab vana härra kõike seletama ja olema ja õpetama.“

Mees läheb koju, härra teeb seal ukse lahti ja paneb kinni, ja jookseb teise ukse juurde ja teeb lahti. Ja mees läheb sisse ja vana härra ka taga ja hakkab uuel härral siis riideid seljast võtma ja õpetama, mis asjad mis on ja kuidas nendega ümber käiakse.

Mees küsis ruttu: „Mis asi see oli, mis pauku tegi ja toa suitsu täis lasi?“

Vana härra seletas: „See on püss.“

Võttis püssi kätte ja seletas, kuidas ümber käia, ja näitas. Mees kardab, teine ütleb: „Ära kardada, ega ta enne pauku ei tee, kui lased.“

Näitas mehele, kuidas püssiga ümber käia, võttis padrunid kõik enne välja ja näitab: „Kui seda sees ei ole, siis ei tee pauku, kui sealt puutud. Aga kui selle siia auku paned ja seda alt puutud, siis teeb paugu ja võid teise ära tappa.“

Mees ütleb: „Vaja vaatama minna, kas naine ja lapsed veel elavad. Ma ju korra puutusin seda ja käis suur kärakas, vahest tapsingi naise ja lapsed ära.“

Läheb vaatama, naine-lapsed haiged ja paluvad meest, kuidas saaks ära oma vanasse tarre tagasi elama, seal on kõige parem.

Mees läheb jälle tamme paluma, et kuidas saaks tagasi oma vanasse tarre elama. Tamm ütleb: „Ärge kartke midagi, elage pealegi seal mõisas, küll vana härra õpetab kõik, kuidas elada ja olla, ja tüdrukud naist ja lapsi. Mine koju ja küll on kõik asjad hästi!“

Mees läheb jälle koju. Naine ja lapsed terved, tüdrukud käivad ümber naise ja laste. Aga temal endal vana härra kogu aeg juures ja küsib: „Mida sa ei tea ja mida ei mõista, kõik saab sulle õpetatud.“

Mees hakkas nüüd mõisas väga hästi ja ilusasti elama. Õppis kõikide asjadega ümber käima. Mees elas mõne aja mõisas ja tuli talle jälle tamm meelde ja ütleb: „Vaja minna tamme raiuma!“

Võttis kirve ja läks tamme juurde: „Ma raiun su maha, kui sa ei anna mulle nii palju raha, kui ma tahan.“

Tamm ütleb: „Saad kõike, jäta mind ainult ellu!“

Tamm ütleb: „Raha tuleb sul ainult oma perega siit koju kanda.“

Mees ütleb: „Hea küll!“

Mees võttis raha nii palju kui jõudis ja viis koju, ja kodus andis kõigile koti ja ütles: „Lähme raha järele!“

Mees läks, naine, tütar, poeg, kõigil kotid seljas. Panid kotid täis ja hakkasid kodu poole tassima. Vedasid poolele teele ära, poeg tütreaga väsisid ära, istusid puhkama. Mees läheb naisega ka veidikeseks puhkama. Puhkasid ära, jälle minema. Jõudsid ära koju viia. Lähevad teist korda järele, jälle panevad kotid täis, tulevad natuke maad, väsisid kõik ära ja istusid puhkama. Puhkavad, puhkavad, proovivad viia, ei jõua. Hakkavad maad mööda vedama. Veavad veidikene, jälle jõud otsas. Mis teha – puhkavad jälle. Kisuivad kotte edasi. Seni kisuivad, kuni kõigil hing väljas. Jäidki rahakottide juurde ja surid ära, ja seal sõid neid koerad, hundid, varesed, harakad, kuni ainult luud jäid järele.

Mõis sai jälle vanale härrale tagasi.

See tamm ei olnud tamm, vaid oli püha Peetrus. Tema proovis inimest, kui ahne ta on. Andis mehele suure mõisa kätte, kus mees võis elada hea meelega ja jumalat tänada, aga tema, näed, tahtis veel paremini elada, tahtis muudkui kõrgemale ja kõrgemale. Ja kõige rohkem, mis ta sai, oli koti-

täis raha, aga ei jõudnud enam ise minna kõrgemale. Muidu ta oleks eluaeg vahest hakanud sealt raha koju kandma, kui jõudnuks, aga Peetrusel hakkas rumalast ja ahnest inimesest hale ja saatis surma ja andis nad surmale. Nende hinged said küll taevasse kõigil. Kuna Peetrus ise saatis neile surma enne-
aegu, seepärast pidi viima ka nende hinged taevasse.

Elas vanaema väikse pojakesega. Neil ei olnud midagi süüa. Poja võttis õngõvaba¹ selga ja läks jõe äärde kalu püüdma, et oleks, millega endid toita. Istus, istus, ja vaata tuligi kuldkala õnge otsa. Kuldkala hakkas paluma: „Lase mind vette tagasi! Ma toon sulle ühe väikse karbikese.“

¹ õngeridva

Pojakene laskiski kuldkala vette tagasi. Kuldkala tõigi karbikese pojale. Ta ütles: „Mida sa tahad, seda sa saad tolle karbikese käest.“

Poiss hakkas proovima karbikest. Pani ühest käest teise ja ütles: „Karbikene, karbikene, anna mulle süia!“

Ja näe! – korraga oli kõik laud vanaema majas toitu täis. Ja pärast tahtis joba uusi riideid. Siis pani karbikest ühest käest teise ja palus: „Karbike, karbike, anna uusi riideid!“

Ja näe! – uued riided juba varnas.

Siis vanaemaga rääkisid, et meil on väga vana maja, küsime uue maja. Ja vaatavad hoovi pääle – uus ilus maja ongi õues. Nüüd oleks vaja autut. Ja palus ikka karbikese käest, et anna autu.

Ja näe! – autu seisab uue maja juures. Uus ilus „Žiguli“.

Siis võttis poeg vanaema ka peale ja sõitsid. Ja pärast mõtles poeg, et oleks vaja viina ka pääle paluda.

Paluski karbikeselt. Ja saigi kasti viina ka pääle.

„Ah, joon ühe pudeli ära, siis on parem sõita,“ mõtles poeg.

Jõi pudeli ära. Sõitis, sõitis, kuni sõitis silla päält alla jökke ja uppuski ära. Läks auto ja karbikene ja kõik.

Ma lastele aja neid muinasjutte.

RKM II 348, 192/4 (5) < Põlva raj, Ala kn, Radama k (Räpina khk) < Setumaa, Saatse v, Rääptsova (Rääptsuva) k – Erna Tampere < Aleksandra Padumäe, 62 a (1980)

[ATU 555]

Muinasjutud on sageli lood soovidest ja nende täitumisest: vaese pere rumalast noorimast vennast saab kuningatütre kaasa, vaeslaps särab oma kaunites riietes, jättes kurjad kasuõed tagaplaanile. Kuigi muinasjutud ei lõppe alati õnnelikult (nagu siinse väljaande mitmed teisedki lood näitavad), on lood soove täitvast kalakesest või muust imeolendist (ATU 555) siiski muinasjutužanri kontekstis mõnevõrra eripärased, kuna soovidega liiale minemine toob neis peategelasele kaasa karistuse.

Selliste juttude lugemisel on põnev jälgida, mida on soovidenähtud loetletud ja kirjeldatud. See näitab, mis võis jutustajate jaoks paista ihaldusväärseks, aga ka seda, millised soovid üleliia suurena tundusid. Paljudes muinasjuttudes on kangeline loo lõpetuseks saavutanud kuningliku staatuse ja suure rikkuse ning õnnelikult abiellunud. Juttudes kalamehest ja tema naisest on aga tavaline see, et soove loetletakse palju ning need võivad olla väga lihtsad, näiteks piisav hulk sööki või küttepuid. Siinse kogumikku valitud lood esitavad erinevaid vaateid sellele, mida soovitakse ja kuidas soovidega üle piiri minnakse.

„Vaene saunamees“ on kõige sarnasem neile arhiivjuttudele, mis räägivad soove täitvast abimehest ning üle piiri läinud tahtmistest. Siiski on jutus mitmeid omapäraseid detaile. Peategelane soovib aina kõrgemaid ameteid, kuid ei saa nendega kuigi hästi hakkama. Õppimise ja arenemise asemel on tal aga alati olemas võimalus minna abimehe juurde ning paluda veel enam, et elu liiga igavaks ei läheks. Liiga suured soovid toovad aga kaasa kõigest ilmajäämise. Taoline moraal on esmapilgul üsna konservatiivne – keegi ei peakski soovima midagi enam, kui talle just hädapärast vaja läheb. Siinse jutu puhul on oluline veel see, et peategelane ei saa oma ametitega just kuigi edukalt hakkama: tema juhendamisel ehitatud tee on kõver ning ta ei ole hea mõisnik. Nii jääks allakäik olemata, kui oleks olemas oskus rõõmu tunda olemasolevast ning end sealjuures arendada.

Jutu teeb omapäraseks lõpplahendus, kus paljusid soove esitanud mehe abikaasa karistusest puutumata jääb ning rikkana uuesti abiellub. Karuks muutunud endise ahne mehe laseb naise uus mees aga maha. Paljudes teistes selle muinasjututüübi

juttudes on karistus paarile ühine, sest naine utsitab meest aina enam soovima.

Muinasjutuline soovide täitja elab kirjeldatud jutus hiiepuu all. Eesti rahvaluulekogudes on palju usundilisi muistendeid sellest, kuidas hiie maharaiumine või reostamine toob kaasa raske karistuse. Muinasjutud avavad usundilist maailmapilti vaid teatud piirini. Neis on reaalsed rahvausundilised toimimisviisid põimunud fabuleerituga: osa on rahvausust kadunud, aga suur osa pole sinna ilmselt kuulunudki. Siiski on usundiline maailmapilt üks osa sellest reaalsusest, milles jutustajad elavad – mingil määral kajastub see ka fiktsionaalsetes narratiivides. Nii näiteks on Eesti ühe populaarsema muinasjutu „Kurat saunas kosimas“ (ATU 480A) taustaks rahvausundiline kujutelm sellest, et liiga hilisel õhtutunnil saunas käia on ohtlik. Ka muinasjutud soove täitvast ning seejärel karmilt karistavast hiiepuust hägustavad piiri muinasjutu ja muistendi vahel.

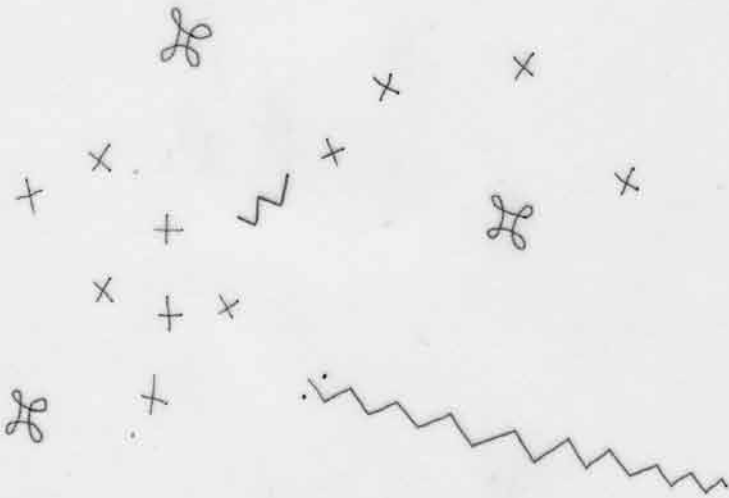
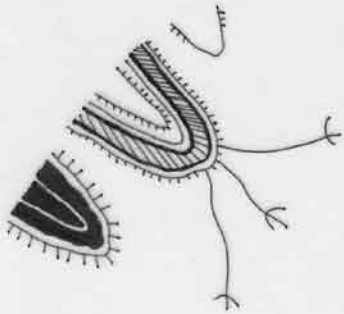
Jutus „Puu kõnõlõs mehega“ on soovide täitjaks samuti puu, kuid tamme kujul ilmutab end hoopis püha Peetrus, kes soovib inimeste ahnust testida. See, et terve pere rahakotte tassides jutu lõpus sureb, on loo kontekstis lausa õnnelik lõpplahendus, sest nende kõigi hinged saavad enneaegse surma tõttu taevasse. Püha Peetrus on kalameeste kaitsepühak ning Itaalias ja Prantsusmaal räägitud juttudes kalamehest ja tema naisest ongi soovide täitjaks sageli Peetrus (Liungman 1961: 162). Eesti teistes selle jututüübi variantides aga Peetrust ei mainita.

Jutu eripäraks on peategelase kohanemine mõisahärra elu ning senitundmatute asjadega. Mehe kohmakus uues ametis loob muinasjutus koomilise efekti. Mees ei oska ise peeneid riideid selga panna, mõtleb taskurätiku tütrele pearätiks anda ja peab suitsetamistarbeid püssiks. Ta ei tunne kella, ei tea mööbliesemete otstarvet ning ehmub oma peegelpildi peale. Mitmel korral soovib segaduses mees mõisaelust loobuda, olles mures ka naise ja laste pärast, kes uues keskkonnas end halvasti tunnevad. Kuigi säärased kirjeldused mõjuvad koomiliselt, on neis samal ajal realistlik element: lihtsale saunamehele olekski mõisaelus palju segadusseajavat. Sageli toimub sotsiaalne tõus muinasjutukangelaste jaoks valutult ning mingeid kohanemiskursusi

ei mainita. Lossielu polegi muinasjuttudes talumajapidamisest nii erinev, printsessidki satuvad kööki või kaevu äärde. Raskused teistlaadi riiete selgapanemisel või seinale pandud piltide otstarbe mõistmisel paistavad aga tõepärasemad ja toovad jutu kuulajale arusaadavamasse maailma.

Muinasjutu-uurijad on tähele pannud, et kaasaegsed tehnikanähtused saavad juttude osaks üsna kiiresti: võlupeegli võib asendada teleskoobiga, kummalised seiklused võivad osutada lihtsalt unenäoks, eluvesi tervislikuks mineraalveeks. Nii paistavad jutud ratsionaalsemana. Seda võib tähele panna ka muinasjutus „Kuldkala“, mille Aleksandra Padumäe on kogujale jutustanud 1980. aastal. Söögi, riiete või uue elukoha soovimine on mõistetavad igal ajal, kuid jutus on ka omaaegsete ihade peegeldusi. Õnnetuse toovad kaasa just viimased – auto ja viin. Karistus tuleneb otseselt soovitu väärkasutusest, mitte imeolendi arvates mõistlike piiride ületamisest. Jutu klassikalisele moraalile – „ära soovi liiga paljut“ – lisandub alkoholkriitika. Nii on see hoiatusjutt, nagu paljud teisedki samasse jututüüpi kuuluvad lood. Kuid lugu võib tõlgendada moraalijutu kõrval ka humoorika loo, omamoodi paroodiana. Vähemalt praeguses kontekstis paneb viina ja Žiguli mainimine muigama. Muinasjuturaamatute sisuga kursis olev lugeja ootab ilmselt klassikalist narratiivi vanapaari jumalaks-saamise soovist. Üllatav ja ootusi pettev arendus toimib omamoodi puändina, virgutades kuulaja tähelepanu.

Kaisa Kulasalu

Ükskord üks mees ja naene tahtnud taevasse minna. Sel-
lepärast pannud mees ua ja naene herne kasvama, na kuidas
neid nõid oli õpetanud. Ja hakkasivad siis neid kaada¹ taevasse
minema. – Mees läks uba kaada, aga naene hernest kaada. Kui
nad juba kesk tee peale olid saanud, hakanud naene naerma ja
kukkus maha. Aga mees läks taeva.

¹ mööda

Taevas olla kõik majad, toolid, sohvad ja lauad kõik suhkrust.
Mehel tuli seda nähes himu peale, hammustas ühe tooli, teise too-
li, sohva ja laua küllest natuke ja ise puges kohe ahu alla.

Kohe selle peale tulid seitse kitse senna tuppa. Küsisid üks-
teiselt, et: „Kes on siit hammustanud?“

Aga keegi ei olla seda hammustajat näinud. Siis ütles üks
kits, et: „Mul on üks silm ja sellega ma näen väga heaste, et ma
jäen siia vahtima.“

Teised olivad ka sellega nõus ja läksid ära.

Aga mees kuulis kõik ahu alt, mis kitsed rääkisid. Kui teised
olid läinud ja see ühe silmaga senna jäi, hakkas mees ahu alt
laulma, et: „Maga, maga, üks silm!“

Nõnda ta laulis ikka edasi, kuni viimaks jäi kits magama.
Mees kohe ahu alt välja ja hammustas jälle ühe tooli, laua ja
sohva küljest, ise läks jälle ahu alla.

Teised kitsed tulid ja küsisid, et: „Kas sa ei näinud, kes siit
hammustas?“

„Ei,“ vastas ühesilmaline.

Siis ütles üks jälle teiste seast: „Minul on kaks silma, et mina
jään valvama, sest mina ikka saan selle kätte.“

Tõised läksid, see jäi valvama.

Mees laulis jälle: „Maga, maga, üks silm, maga, maga, kaks
silma!“

Kits jäi magama. Mees jälle välja ja katsus iga küljest natu-
ke, ja kohe oma koha peale tagasi. Kitsed tulid.

„Kas sa ei näind, kes see hammustaja oli?“

„Ei,“ vastas kahesilmaline.

Siis lubas kolmesilmaline valvajaks jääda. Teised läksid, mees
laulis jälle: „Maga maga, üks silm, maga, maga, kaks silma!“

Mees läks ja tegi na sama, kui ta enne oli teinud. Aga ta oli ära unustanud, et seekord kolmesilmaline vahiks oli. Ja kitsel läksid kaks silma kinni selle laulu peale, aga üks jäi lahti ja sellega nägi ta kõik ära, et mees hammustas ja ise ahu alla puges.

Teised tulid, küsisid: „Kas nägid?“

„Jah,“ vastas kolmesilmaline.

Aga see hammustaja puges ise ahu alla, kitsed kohe senna ja hakkasivad meest taevast maha torkima oma sarvedega. Kuni mees viimaks kukkus ka maha ja otsekohe oma naese peale, kes üles minnes maha kukkus ja ära suri.

Aga na pea, kui mees naese peale kukkus, tõusis naene jälle elusse. Ja mees jutustas kõigile seda imet, mis ta seal oli näinud.

Ja nad elavad praegugi alles tervelt ja rõõmsalt, kui surm pole neid oma karmi käega katsumas käinud.

E 6596/8 (1) < Tõstamaa khk, Pootsi v – Gustav Anniko (1893)
[Ee 328C*]

Innemustõ elli paabakõnõ ja pujakõnõ.

Poig üt'el' imäle, et: „Maama, ma lää istuda sannalava ala uakõsõ.“

Paabakõnõ üt'el', et: „Mine', no mine', pujakõnõ!“

Pujakõnõ läts' ka, istut' sannalava ala uakõsõ. Poig magase üü ar, läts' jo hummogu uakõist kaema. Juusk' tarrõ suurõ hüameelega ja üt'el', et: „Maamakõnõ, uakõnõ om jo sannalavakorukõnõ.“

Paabakõnõ üt'el': „Hüä, hüä, pujakõnõ!“

Tõösõl hummogul läts' jäl uakõist kaema, uakõnõ oll' jo sanna katusõ koru'. Ütel' jäl imäle, et: „Maamakõnõ, uba om jo sanna katusõ koru'.“

Imä üt'el', et: „Hüä, hüä, pujakõnõ!“

Läts' jäl kolmandal hummogul kaema, uba oll' jo poolõh taivah. Pujakõnõ üt'el' imäle, et: „Maamakõnõ, uakõnõ om jo poolõh taivah.“

Imä üt'el': „Kagoh no hüä, pujakõnõ!“

Pujakõnõ läts' jo neländäl hummogul kaema. Uakõnõ oll' jo taivah otsaga. Pujakõnõ juusk' rutto kodo ja üt'el', et: „Maamakõnõ, uba om jo otsaga taivah.“

„Kagoh no hüä, pujakõnõ, no' lää ma hummogu upa piti taivahe!“

Paabakõnõ magasi üü ar', pand' hummogu rõiva' sälgä ja nakas' upa piti taivahe minemä. Sai puuldõ taivahe, sattõ ar'ke poolõst taivast maaha ne tappo ar'ke.

Mis pujakõsõl tetä? Pujakõnõ läts' ka upa piti taivahe – kirstulaudõ ots'ma. Sääl olliva' kõik präänikatsõ' pingi' ja aho', kõik saina' jah.

Läts', läts' pujakõnõ edese, tull' kahr vasta. Kahr küüse, et: „Koes sa', pujakõnõ, läät?“

Pujakõnõ üt'el', et: „Imä tappo ar', lää imäle kirstulaudõ ots'ma.“

Kahr üt'el', et: „Võta' minno ka puhtilõ, ma mõista ilosahe ikkõ!“

Poig üt'el', et: „Kuis sa ikõt?“

Kahr lask' umma suurt jämmet hellü.

Poig üt'el', et: „Võta-i ma sinno joht, sa ikõt jo väega jälehehe!“

Läts' jäl pujakõnõ minemä. Sai jäl veitkese maad edese, tull' susi vasta.

Susi ütél', et: „Koes sa, poig, läät?“

Poig ütél', et: „Imä kuule ar', lää kirstulaudō ots'ma.“

„Vōta minno ka puhtilō, ma mōista ikkō' ilosahe.“

Poig ütél', et: „Ikō'! Ma kae, ku ilosahe sa ikōt.“

Susi lask' suurō joro. Poig ütél', et: „Vōta-i sinno joht ikma, sa heidütät ar' rahva.“

Läts' jäl edese, tull' rebäne vasta. Rebäne ütél': „Koes sa läät?“

Timä ütél', et: „A' kirstulaudō lää ots'ma.“

Rebäne ütél', et: „Kes ar' om koolnu?“

Poig ütél', et: „A' imä kuule ar'.“

Rebäne ütél', et: „Vōta' minno ka' puhtilō, ma mōista veiga ilosahe ikkō'.“

Poig ütél', et: „Kuis sa ikōt? Ikō'! Ma kae, ku illos sul om helü.“

Rebäne lask' veiga killōt hellü. Pujakōnō ütél', et: „Taha-i sinno joht! Sul veiga killō helü.“

Rebäne läts' pahadsō meelega edese.

Pujakōnō läts' jäl tükü maad edese, tull' jäl jänes vasta. Jänes teret', et: „Tere' poiss, koes sa nii virgastō läät?“

Poig ütél', et: „Saa-i kostke kirstulaudō, imä kuule ar'.“

Jänes ütél', et: „Vōta' minno puhtilō, sis ma anna kirstulavva'! Ma mōista ilosahe ikkō' ka'.“

Poig ütél', et: „Ikō'! Sis ma kuulō, kuis sa ikōt.“

Nakas' jänes ikma, pand' kats käppä suu pääle ne jänesekene ikk' nigu moka'ke lahes' ar'.

Poig ütél', et: „Vōta küll! Sa veiga mōistat ilosahe ikkō'!“

Kuts' jänes puja hindä poolō ja and' säält kirstulavva'. Pujakōnō naksiva' jänesege kodo minemä. Lätsiva' sis uakōsō mano ja naksiva' maaha tulōma.

Jänes ütél' pujalō: „Mine' sa iih!“

Poig ütél' jänesele: „Mine' õks sa iih! Sa olt kergeb.“

Jänes läts' iih, poig takah. Jänes ar'ke küüstega kaksas' uakōsō ne sattōva' mōlōba' maaha.

Jutuske otsah.

S 74481/4 (7) < Setumaa, Järvesuu v, Tonja k – Maria Vabarna

< Anne Vabarna, snd 1877 (1934)

[Ee 328C* + AT 218B*]

Tõlge: Eidekene ja pojakene

Ennemuiste elasid eidekene ja pojakene.

Poeg ütles emale: „Ema, ma lähen istutan saunalava alla oakese.“

Eidekene ütles: „No mine, mine, pojakene!“

Pojakene läks ka ja istutas saunalava alla oakese. Poeg magas öö ära, juba hommikul läks uba vaatama. Jooksis suure heameelega tuppa ja ütles: „Emake, oakene on juba saunalavakõrgune!“

Eideke ütles: „Hüva, hüva, pojakene!“

Järgmisel hommikul läks jälle oakest vaatama, uba oli juba sauna katuse kõrgune. Poiss ütles jälle emale: „Ema, uba on juba sauna katuse kõrgune!“

Ema ütles: „Hüva, hüva, pojakene!“

Läks poeg jälle kolmandal hommikul vaatama, uba oli juba pooles taevas. Pojakene ütles emale: „Emakene, oake on juba pooles taevas.“

Ema ütles: „No vaat kui hea, pojakene!“

Poeg läks neljandal hommikul vaatama. Oakene oli juba otsaga taevas. Pojake jooksis ruttu koju ja ütles: „Emakene, uba on juba otsaga taevas!“

„No vaat kui hea, pojakene, nüüd lähen ma hommikul uba pidi taevasse.“

Eideke magas öö ära, pani hommikul riided selga ja hakkas uba pidi taevasse minema. Sai poolde taevasse, kukkus poolest taevast maa peale ning sai surma.

Mida pojakesel teha? Pojake läks ka uba mööda taevasse – kirstulaudu tooma. Seal olid kõik präänikust pingid ja ahjud, ja kõik seinad.

Läks, läks pojakene edasi, tuli karu vastu. Karu küsis: „Kuhu sa, pojakene, lähed?“

Pojake ütles: „Ema sai surma, lähen emale kirstulaudu tooma.“

Karu ütles: „Võta mind ka peiedele, ma oskan ilusasti itkeda!“

Poiss ütles: „Kuidas sa itked?“

Karu laskis oma suurt madalat laulujoru.

Poiss ütles: „Sind ma küll ei võta, sa itked ju väga koledasti!“

Läks jälle pojakene tee. Sai veidike maad edasi, tuli hunt vastu.

Hunt küsis: „Kuhu sa poiss, lähed?“

Poiss ütles: „Ema suri ära, lähen kirstulaudu tooma.“

„Võta mind ka matustele. Ma oskan ilusasti itkeda.“

Poiss ütles: „Itke! Ma vaatan, kui ilusasti sa itked.“

Hunt laskis suurt laulujoru.

Poiss ütles: „Sind küll ei võta itkema, sa hirmutad rahva ära.“

Läks jälle edasi, tuli rebane vastu. Rebane ütles: „Kuhu sa lähed?“

„Kirstulaudu lähen tooma.“

Rebane ütles: „Kes ära on surnud?“

Poiss ütles: „Ema suri ära.“

Rebane ütles: „Võta mind ka peiedele, ma oskan väga ilusasti itkeda!“

Poiss ütles: „Kuidas sa itked? Laula! Ma vaatan, kui ilus hääl sul on.“

Rebane tegi väga kiledat häält.

Pojakene ütles: „Sind küll ei taha! Sul on väga kile hääl!“

Rebane läks pahase meelega edasi.

Pojakene läks taas tüki maad edasi, tuli jänes vastu. Jänes teretas: „Tere poiss, kuhu sa nii kärmelt lähed?“

Poiss ütles: „Ei saa kusagilt kirstulaudu, ema suri ära.“

Jänes ütles: „Võta mind peiedele, siis ma annan sulle kirstulauad! Ma oskan ilusasti itkeda ka.“

Poiss ütles: „Laula! Siis ma kuulan, kuidas sa itked.“

Jänes hakkas itkema, pani kaks käppa suule ning itkes, nii et tal koguni moka lõhki läks.

Poiss ütles: „Võtan küll! Sa oskad väga ilusasti itkeda!“

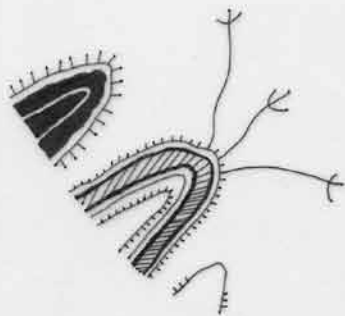
Jänes kutsus poisi enda poole ja andis talle kirstulauad. Pojakene hakkas jänesega koju minema. Läksid siis oakese juurde ja hakkasid maa peale tulema.

Jänes ütles pojale: „Mine sa ees!“

Poiss ütles jänesele: „Mine ikka sina ees! Sa oled kergem.“

Jänes läks ees, poiss taga. Jänes kaksas küüntega oakese katki ning mõlemad kukkusid maa peale.

Jutt ka otsas.

Mõisnik annud saunamehele tüki maad rendi peale. Saunamees harinud ja rammutanud maad hoolega ja külvanud siis naereid peale. Naered kasvanud imeilusad. Mõisnik juhtunud sealt mööda minema, näinud, et naered väga ilusad, hakkanud nõudma, et saunamees temale ka naereid annaks. Pole saunamees tahtnud anda. Viimaks, kui mõisnik vägise tahtnud naereid omale saada, kaebanud saunamees kohtusse. Kohus katsunud asja läbi, leidnud, et saunamehel õigus on, kuid kes mõisnikku sellega vihastada tohib.

Viimaks otsustanud kohus: „Kes teie seast suurema vale valetab, see saab õiguse, saab ka naered.“

Herra hakkanud valetama: „Küll mina sain ühel aastal palju vilja! Kaks aastat saatsin seda vilja iga päev kümne hobusega veskile. Praegugi veel järel.“

Kohtumehed arvanud: „Suur vale see küll just ei ole!“

Saunamees lisanud omalt poolt juure: „Herral suured põllud, ega see ime ei ole.“

Nüüd hakkanud saunamees valetama: „Mina sõin mineval vastlapäeva õhtul ubasuppi. Olin juba söömist lõpetanud, tundsin: pool ubaiva oli hamba vahele jäänud. Võtsin sealt ära, pistsin seina vahele. Kevade tuli mul oaseemne puudus. Tuli meele, et vastlas poole ubaiva seina vahele olin pannud. Võtsin sealt, külvasin maha. Oh seda imet! Teisel hommikul oli uba juba ülesse kasvanud, ja nii pitkaks, et ots taevasse ulatas. Mina kohe vart mööda ülesse ronima. Saingi taevasse.“

Mõisnik kuulanud lugu imeks pannes pealt. „Noh, mis sa seal taevas nägid?“ küsinud ta saunamehelt.

„Nägin sinu isa. Oli teine sepapajas, puhastas vanu hobuseraua naelu. Oli ahelaga alasi külles kinni, et ära jooksta ei saaks.“

„See on vale!“ kärgatanud herra saunamehele.

„Valetada ma tahtsingi!“

Kohtumehed andnud saunamehele õiguse.

Minu valitud muinasjutud käänduvad sõna otseses mõttes ümber oavarre. Need on lood taevasse sirguvast oataimest, mis pilvedeni kasvab ning jutu kangelastele mitut laadi seiklusi kaasa toob.

Juba ligi kümme aastat on mind paelunud eesti algupärane jututüüp „Uba pidi taevasse“ (Ee 328C*) oma eri arendustega. Täpselt sellist jutusüžeed kui meil, mujal maailmas vist ei esinegi. Mõningal määral leidub sarnaseid vasteid lähinaabritelt Lätis, Leedus ja Venemaal. See mitmepalgeline ja endas erinevaid süžeekäike kätkev lugude sülem on eeskätt levinud Setumaal. Mujalt Eestist on rahvaluulearhiivis üksikud üleskirjutused enam kui saja aasta tagusest ajast. Setud aga jutustavad „Oakese“-lugu veel tänapäevalgi. Nii näiteks olen välitöödel teiste seas kuulnud „Oakese“-lugu kahel korral Veera Hirsiku ehedas esituses – 2006. ja 2014. aastal Värskas. Teadus- ja ilukirjanduses on käibel veel pealkiri „Taevane tare“ (SLM 1987; Päär, Türnpu 2006).

Süžee juures paelub mind oavars kui maailmapuu sümbol, kui eri ilmaruumide ühenduslüli, samuti muinasjutus ja müütilises maailmas toimiv maise ning taevase ilma vaheline läbikäimine. „Oakese“-muinasjutu taevase tare kujund on visuaalselt kujukas, lausa isuäratav – kui kujutleda ette kõiki präänikust pinke, leivast ahjusid, saiaist seinu, suhkrust aknaid, mis uuemates juttudes on vahel juba kompvekkidest ja šokolaadist. Salapärased on taevase tare asukad, enamasti on nad mitmesilmsed kitsekased. Vahel on nad jutustaja sõnul hoopis peremehed, haldjad, põialpoisid või töömehed. Süžee varieeruvusi on päris palju. Mõnikord on jutt pööratud sootuks naljatlevaks ja obstsõönseks ning jätkubki mõne naljandisüžeeaga.

Selle tõenduseks, et süžee on olnud ka väljaspool Setumaad tuntud, on jutt „Uba ja hernes“ Tõstamaa kihelkonnast. Lugu on võrdlemisi tüüpiline ning sisaldab, küll lühidal kujul, kõiki jututüübile omaseid põhiepisooide – taevasse kõrguv oa- ja hernetaim, taevasse ronimine, kangelase poolt salaja taevase tare mööbli söömine, mitmesilmsete valvurite lauluga magama uinutamine, süüdlase kättesaamine ja karistamine.

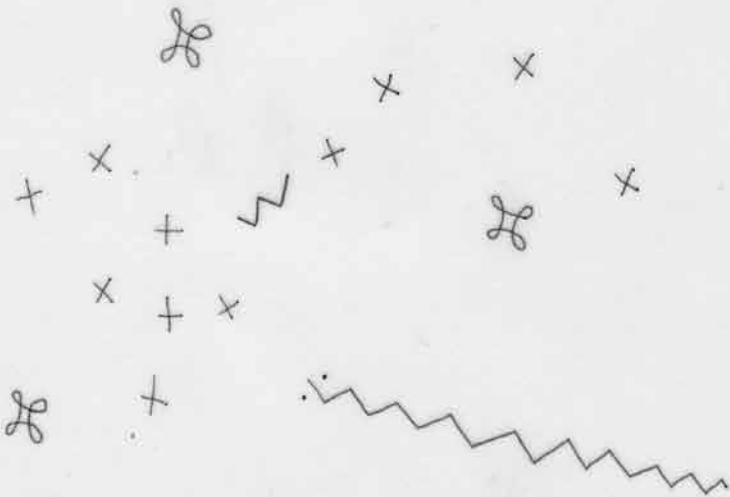
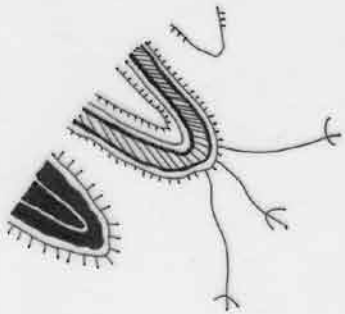
Jutus „Uba ja hernes“ on kaks tegelast – mees ja naine, kes taevasse ronivad, nende vastandus on saanud kujundivaste

oa- ja hernetaime näol, kus uba kui suurem taim esindab meest ning hernes kui väiksem naist. Jutu lõpp on vastuoluline – ühelt poolt justkui õnnetu, sest kitsed lükkavad mehe taevast alla, teisalt võib seda tõlgendada kui õnnelikku, sest mees jääb ju ellu ning nainegi ärkab imevael ellu tagasi.

Loo „Paabakõnõ ja pujakõnõ“ on kuulsalt setu rahvalaulikult Anne Vabarnalt kirja pannud ta oma tütar. Siin on ilmekalt esindatud muinasjuttudele iseloomulikud kordused, dialoogilisus, stiil ja metafoorika. Setu muinasjuttudes on kordused ja kahekõne isegi rohkem esil kui eesti muinasjuttudes üldiselt, mida näitab ka siinne jutt. Lugu ise on küll harukordne, seda Setumaalgi. Jutu algusosa vastab tüüpilisele „Oakese“-süžeele, samuti oataime ülikiire kasvamine ning eide ja ta poja vaheline sellekohane dialoog. Ebatavaline on, et taevasse püüab ronida esmalt eidekene, kes aga surnuks kukub. Taevas asuvale söödavale tarele on viidatud vaid möödaminnes. Edasi toimub jutus süžeepööre – liitumine loomamuinasjutuga AT 218B*, kus metsloomad, keda pojakene taevast kohtab, ennast eidekene matustele itkejaks pakuvad. Itkutraditsioon – eripärane rituaalne sooloesituses leinalaul – oli 20. sajandil ortodokssetel setudel veel osaliselt säilinud (Hagu 2015: 191–192). Ka A. Vabarnalt on talletatud itkusid. Siinses loos on koos nii imekui loomamuinasjutt, lisandub veel seletusmuistendlik motiiv jänese lõhkise moka päritolu kohta. Rahva seas ning lastekirjanduse kaudu on siiski laiemalt levinud loomamuinasjutt „Kartlikum kui jänes“ (ATU 70), kus jäneseid naeravad omal moka lõhki, kui avastavad, et lambad neid kardavad.

„Mõisnik ja saunamees“ on novellmuinasjutt (ATU 852 + 1960G), mille tuumaks on kahe tegelase vaheline valetamisvõistlus, kus kaotajaks jääb kõrgemal positsioonil olev mõisnik. Lugu haakub valetamisnaljanditega (nt jututüüp „Suur puu“ (ATU 1960G)). Juttu ühendab teiste kogumikku valitud lugudega oa-seemne kujund. Humoorikas on kunstiline liialdus, kuidas hamba vahele jäänud poolikust oa-ivast taevasse kõrguv taim kasvab. Juttus viidatakse kalendrikombestikule – oasupp on eestlastel olnud üks vastlapäeva rituaalseid toite.

Mairi Kaasik

Jutt pühäst Maar'ast ja rikast mehest

IV

Üteh küläh elle üts rikas miis uma naasega katökeske. Miis es juu' viina, käve õnnõ rohkõm kõgõ ker'kohe. Kunage es lää' ker'kost kõrtse tõistõga üteh. Niimuudo ellevä' katökeske nimä' hääd ello. Latse es näil olõ', pallseva' jumalat ja ellevä' hääd ello. A' ütskõrd tulõ üts miis näide poolõ ja ütles mehele, et: „Mis sa' kunage kõrtse ei lää'? Sääl võtase' veit'ogõitsi viina ja ajase' tõistõga jutto, sääl om pall'o rahvast kuuh.“

Nu tuu peremiis üteli: „Misis, ma' lää ka' kae, mis sääl tetäs, õga mullõ vägüse anda-i' viina, ku ma' eis ei osta.“

Ne naane lubas ka'.

Lätsivä' sis katökeske tõösõ külämehega kõrtse. Sääl kõrts kõik täüs rahvast ja kõik kõrraga suurõ' sõbra', pakva' viina. Ja muidoge tuu rikas miis võtt ka', joosõ ar' tuu topsi viina ne kaes, õt tulõ jo hää tuur' päähä. Kai, õt hää olla' om, ja ost' jo' eis ka' uma raha iist viina. Jäi purjo ja läts' kodo. Sääl naane nakkas ütlema, et: „Misperäst sa' viina nakset juuma?“

Nakas' jo' naasega tõrõlõma ja tül'tsemä.

Hää kül', tulõ tõõnõ pühapäiv, miis inäb lääki-i' ker'kohe. Kotost lätt õks naase tiidmise perrä jumalat pallõma, a' timäl hindäl eis mõttõ'. Läts' ar' kõrdsi kotsele ne inäb edese es saake-ei'. Läts' sisse, sääl jo' innedse' sõbra' iih, muudkui võtma. Eis mõtlõs: „Õga ma' pall'o nakka-i' juuma, väha võta, sis viil saa ker'kohe ka'.“

A' pääkene sai täüs, es inäb olõ' kotoh uutvast naasest kaihi õi ker'kost, jõi nikavvani ku pümehenni'. Läts' kodo. Naane ikk, a' miis täüs ku tarakant. Naane ütles: „Ai miis, ai mehekene, kas niimuudo tuldaj jumalat pallõmast!“

Naane viil saa-s pallo kõnõldage ne mehel jo' käve kulak naase kukroh. Pess' naist ja sõimas' ne naane ka' tohi-s inäb midäge üldä'.

Tull' iispäiv. Miis jälke' varra rõiva' sälgä ja minek. Naane kül' aimas', kohe lätt, a' mis sa' tiit.

Tull' õtag. Miis tulõ kodo jälke' pur'o', tapp naist jälke' nigo' innege. Ja niimuudo tege jo' õga päiv. Tüüd ei olõ' kelge kotoh

tetä', tüü' jääse' ripakilla. Rahha inäb ei olõ' saia', vili ja eläjä' kõik viina pääle müüdõ'. Muidoge mitte viina pääle, aga' vot tüüd es olõ' kelge tetä' ja müüde võlga pääle.

Hääkene külh, tulõ jäl' üts üüse ütsindä kodo poolõ, eis pur'oh. Tulõ üts miis mano ja ütles: „Ma' kuuli, et sa' naasega veiga halvastõ eläde ja rahha ei olõ' sul, ja viil, õt ta ei lupa' sul ka' viina juvva'. Müü' tä mullõ ar', ma' anna tünnitävve kulda!“

Miis nõuh – tuu jo' hää, ku saasõ naasest vallalõ ja saasõ viil rahha ka'. Miis siis küüs: „Kunas ma' peä ar' sis sullõ tuuma ja kohe?“

Ostja (vanakuri) ütles: „Neläpäävä õdago tuu' sinnä' ja sinnä' mõtsa suurõ tammõ mano, sis säääl uika', kül' ma' tulõ sis ja anna kulla ka' kätte.“ Ja tuu võõras kattõ arke'.

Miis lätt sis kodo ja naane õks tõrõlõs mis tõrõlõs, a' pall'o ka' ei toih. Kaes: mis miis täämbä pall'o röömsam om, küüs: „Mehekene, kas nakkamõ' ka' ütskõrd ilosat ello elämä?“

Miis sis ütél', et: „Inne ei naka' ma' ilosat ello elämä, ku sust vallalõ saa. Vallalõ saa ma' neläpäävä õdago sust tuuläbi, õt ma' möi su' ütele mehele ar'.“

Naane muidoge heitõ ar' ja nakas' jumalat pallõma.

Tull' neläpäiv, miis käsk' naasel valmest tetä', a' eis läts' kõrtse. Tulõ kodo nigo' innege – pää täüs, muudku naaselõ aase pääle, et: „Ma' olõ su' möönü' ja sa' peat tulõma mukka üteh!“

Õga midäge, ne naane lätt. Näil läts' tii müüdä ker'kot, naane ütél', õt: „Las ma' lää heidä viil jumala poolõ ristige ette!“

Miis lubas ka' muidoge. Naane pallõs, õt miis kuige umma nõvvo ümbre pööräse'. Niimuudo pallõl' seeh ne jäi arke' magama.

A' miis väläh uut. Ne mehel läts' igäväst uuta' ja läts' kaema, õt mis tä tege nii kavva. Ne õkva kerigo läve pääl tull' naane vasta.

„Mis nii kavva ollidõ'! Vaja om rutto minnä', ildast jääme!“

A' tuu naane es ütél' midäge. Lätsivä' sinnä' tuu kotusõ pääle, kohe kutste. Miis läts' kõrvalõ ja uigas', nigo' ostja ütél'. Ne tulõvage kats miist naase mano. A' tuu es olõ' mehel uma naane, tuu oll' pühä Maar'a. Maar'a sis visas käega noilõ mehile ja tuu viskamine oll' nigo' välk, palot' tulõga näid. Ja joosiva' sis mehe' mano, ütlivä': „Mis sa pühä Maar'a olõt toonu?“ Ja tahtsõva' ar'

murda' miist, a' sinnä' läts' ka' Maar'a vaihõlõ ja ai ar'.

Noh sis sai miis kõõst arvo ja pallõl' andest Maar'a käest. Sis üteli' pühä Maar'a tälle, õt: "Mine' kodo ja unõhta' kõik viin ja viha naasega, sis sa' saad jälke' häste elämä!"

Miis läts' sis kodo minemä, a' pühä Maar'a kattõ nigo' tina tuhka. Lätt sis ütsindä ja pelgäs veiga naist, kas tä and andest vai ei anna'. Lätt kerigo mano ja mõtlõs, õt vaja jumala käest kõik andest pallõlda'. Lätt ker'kohe ne kaes: täl uma naane kumardas jumalat. Inne ku miis midä üldä' sai, üteli' naane, õt: „Lääme' noh, mul tull' uni ja ma' jäi magama.“

Miis nakas' ikma ja üteli': „Pühä Maar'a om sinnõ pästnõ! Lääme kodo ja nakamõ ilosahe eläma! Anna' mullõ andest ja ma' taha kõik unõhtada'.“

Selet' kõik ar', kuis oll' juhtonu'. Saiva' mõlõmba arvo, õt tuu es olõ' määnege eloh inemine, taa oll' vanakuri eis.

Tuust aost pääle es inäb naka' miis juuma, käve jälke' õga pühapäiv ker'kohe. Elo nakas' õga päiv paranõma, nikavvani ku sai jälke' uma rikkus tagase ja võla' kattõva' nigo' hindäst. Es olõ' inäb tüllü es tõrra, ellevä' nikavvani ilotsahe, ku arke' kuuleva'.

Otsah.

ERA II 204, 77/85 (7) < Setumaa, Mäe v, Rõsna (Suure-Rõsna) k, Järve t
– Vassilius Aalik < Ivan Kodas, snd 1963 (1938)
[ATU 1168C]

Tõlge: Jutt pühast Maarjast ja rikkast mehest

Ühes külas elas üks rikas mees kahekesi oma naisega. Mees ei joonud viina, käis rohkem hoopis kirikus. Kunagi ei läinud ta koos teistega kirikust kõrtsi. Nad elasid naisega kahekesi hästi. Lapsi neil ei olnud, palusid jumalat ja elasid head elu. Aga ükskord tuleb üks mees nende poole ja ütleb mehele: „Miks sa kunagi kõrtsi ei lähe? Võtaks seal veidikese viina ja ajaks teistega juttu, seal on palju rahvast koos.“

Peremees ütles: „Olgu, ma lähen vaatan, mis seal tehakse, ega mulle vägisi viina ei anta, kui ma ise ei osta.“

Naine ka lubab.

Läksid siis kahekesi teise külamehega kõrtsi. Kõrts oli rahvast täis ja kõik korraga suured sõbrad, pakuvad viina. Ja muidugi see rikas mees joob topsi viina ära ning vaatab, et juba tuleb hea tuur peale. Vaatas, et hea on olla ja ostis ise ka oma raha eest viina. Jäi purju ja läks koju. Naine ütles: „Mispärast sa viina pidid jooma?“

Mees hakkas naisega pahandama ja tülitsema.

Heakene küll, tuleb teine pühapäev, mees ei lähegi enam kirikusse. Kodust läheb naise arvates jumalat paluma, aga temal endal on muud mõtted peas. Jõudis kõrtsi juurde ja enam edasi ei saagi. Läks sisse, seal juba vanad sõbrad ees, muudkui võtma. Ise mõtles: „Ega ma palju ei joo, natuke võtan, siis jõuan veel kirikusse ka.“

Aga peakene jäi täis, enam ei olnud kodus ootavast naisest ega kirikust asja, jõi puha pimedani. Läks koju, naine nutab, aga mees täis kui tarakan. Naine ütleb: „Ai mees, ai mehekene, kas niimoodi tullakse jumalat palumast!“

Naine ei saanud palju kõneldagi, kui juba käis rusikas ta kuklas. Mees peksis ja sõimas naist ning naine ei tohtinud enam midagi öelda.

Tuli esmaspäev. Mees jälle varakult riided selga ja minek. Naine küll aimas, kuhu, aga mis teha. Tuli õhtu, mees tuleb jälle purjuspäi koju, peksab jälle naist nagu ennegi. Ja niimoodi juba iga päev. Tööd ei ole aega kellelgi kodus teha, tööd jäävad ripakile. Raha ei ole enam saada, vili ja loomad on kõik viina peale maha müüdud. Muidugi mitte viina peale, aga tööd ei olnud kellelgi mahti teha ja müüdi võlgade katteks.

Heakene küll, mees tuleb jälle ühel ööl üksinda kodu poole, ise purjus. Üks mees tuleb juurde ja ütleb: „Ma kuulsin, et raha sul pole ja naisega elad väga halvasti ja ta ei luba sul viina ka juua. Müü ta mulle, ma annan sulle tünnitäie kulda!“

Mees nõus – see on ju hea, kui saab naisest lahti ja raha ka veel. Mees siis küsib: „Millal ma pean ta sulle tooma ja kuhu?“

Ostja (vanakuri) ütleb: „Neljapäeva õhtul too sinna ja sinna metsa suure tamme juurde ja hõika, küll ma siis tulen ja annan kulla ka kätte!“ Ja kadus see võõras äragi.

Mees läheb siis koju ja naine ikka pahandab. Tõreleb mis ta tõreleb, aga palju ka ei tohi. Vaatab, et mees on täna palju rõõmsam, küsib: „Mehekene, kas hakkame ka ükskord ilusat elu elama?“

Mees siis ütles: „Enne ei hakka ma ilusat elu elama, kui sinust lahti ei saa. Sinust lahti saan ma neljapäeva õhtul seeläbi, et müüsin su ühele mehele maha.“

Naine muidugi kohkus ära ja hakkas jumalat paluma.

Tuli neljapäev. Mees käskis naisel end valmis panna, aga ise läks kõrtsi. Tulebkojunagu varemgi – täispeaga, ajabmuudkui naiselepeale: „Ma olen su maha müünud, sa pead minuga ühes tulema!“

Ega midagi pole teha, naine lähebki. Tee äärde jäi kirik, naine ütles: „Las ma lähen veel heidan ristimärgi jumala poole!“

Mees lubas ka. Naine palus jumalat, et mees ometigi oma meelt muudaks. Niimoodi palvetades jäi ta magama.

Aga mees väljas ootab. Tal läks ootamine igavaks ja läks vaatama, mida naine nii kaua teeb. Otse kiriku läve peal tuli naine vastu.

„Miks sa nii kaua olid! Peab ruttu minema, hiljaks jääme!“

Aga naine ei ütle midagi. Läksid sinna kohta, kuhu kutsuti. Mees läks kõrvale ja hüüdis, nagu ostja oli õpetanud. Tulevadki kaks meest naise juurde. Aga see ei olnud mehe oma naine, see oli püha Maarja. Maarja heitis siis käega noile meestele ja see liigutus oli nagu välk, põletas neid tulega. Need jooksid siis mehe juurde, ütlesid: „Miks sa püha Maarja oled toonud?“ Ja tahtsid meest maha murda, aga Maarja tuli vahele ja ajas nad ära.

Noh, siis sai mees kõigest aru ja palus Maarja käest andeks. Siis ütles püha Maarja talle: „Mine koju ja unusta kõik viin ja viha naise vastu, siis hakkad jälle hästi elama!“

Mees läks siis koju, aga püha Maarja kadus nagu tina tuhka. Mees läheb siis üksinda ja pelgab väga naist, kas ta annab andeks või ei anna. Läheb kiriku juurde ja mõtleb, et vaja jumala käest kõik andeks paluda. Läheb kirikusse ja vaatab: oma naine palub jumalat. Enne kui mees midagi öelda sai, ütles naine: „Lähme noh, mul tuli uni peale ja ma jäin magama.“

Mees hakkas nutma ja ütles: „Püha Maarja on sind päästnud! Lähme koju ja hakkame ilusasti elama. Anna mulle andeks, ja ma tahan kõik unustada!“

Seletas kõik ära, mis oli juhtunud. Mõlemad said aru, et see ei olnud mingi elus inimene, see oli vanakuri ise.

Sellest ajast saadik ei joonud mees enam, käis iga päev jälle kirikus. Elu hakkas iga päevaga paranema, kuni mees sai jälle oma rikkuse tagasi ja võlad kadusid nagu iseenesest. Ei olnud enam tüli ega pahandust, elasid senikaua ilusasti, kuni äragi surid.

Otsas.

Ütel esäl oll' kol' tütärd: kats tarka, kolmas ull'. Esä läts' müümä hainu ja küsse: „Mis teele osta?“

Üts üteli: „Mullõ osta' palt'o pääle rõivast!“

Tõõnõ üteli: „Mullõ osta' rätt!“

Ja kolmadalõ – ullilõ – üteli esä, õt: „Mis ka sullõ, ull', osta?“

Tä üteli: „Osta' mullõ hõpõliud ja upin!“

Tälle oll' vanaimä opanu' kulatski iist, õt osta' hõpõliud ja upin. Ubinaga veerüdä' liuda piteh, sis näet kõikõ maailma, mis koh tetäs. Kõik sõamehe' omma' nätä', kõik mäe', mis maailmah õnnõ omma'.

Esä lubasi kõigilõ osta', mis käsi'. Targa' sõsarõ' mõtli', õt tiia-i, mis taa ull' sõsar hõpõlivvaga nakkas tegemä.

Esä tull' laadu päält kodo, ost' kõigilõ, mis oll' vaja.

Ull' tütär võtt' ubina ja livva, läts' nulka ja nakas' veer'tämä, tull' kõik maailm pääle.

Tõõsõ' targa' sõsarõ' näi' ar' ja tahtsõ' ar' võtta' käest. Targa' tütre' kuts' timmä mõtsa marja, ull' tütär läts' ka üteh. Nää' rai' täl lapjuga pää mant ja mati' maa sissegi ar'. Nää' läts' kodo, ütli' esäle, õt: „Tä kattõ mi käest ar' ja kur'a' eläjä' omma' ar' söönü.“

Sääl käve üts pois'kõnõ kar'ah. Täl kattõ ar' lammas ja läts' ots'ma. Sääl, kohe sõsar oll' matõt, kasvi pilliruukõnõ. Pois'kõsõl oll' väits käeh ja lõigas' tuu pilliruukõsõ ar' ja tekk' pilli. Pill laul' ja kõnõli, õt:

„Lätsi marja mäele,
üle mulla must'kahe.
Sõsarõ' mu ar'a tapi',
ar'a tapi', maalõ mati'.
Mati' minno maa sisse.
Pääle kasvi pilliruukõnõ,
kar'alatsõ pillikene.
Inne mina üles saa-i,
inne mina ello lää-i,
purgatas mul elovettä,
ristivettä rinna pääle.“

Tuud laulu kuuld' esä ka' ja tull' sinnä' kar'apoisii mano.
 Esä küsse pilli kaia' ja käske puhku. Esäle ka laul' niisama jal:

„Esäkene, helläkene,
 tätäkene, tähekene!
 Lätsi marja mäele,
 üle mulla must'kahe.
 Sõsarõ' mu' ar'a tapi',
 ar'a tapi', maalõ mati'.
 Mati' minno maa sisse.
 Pääle kasvi pilliruugu,
 kar'alatsi kaunis pilli.
 Inne mina üles saa-i,
 inne mina ello lää-i,
 purgatas ku' elovettä,
 rinna pääle ristivettä.“

Esä küsse, õt: „Kualt kottalt sa lõiksi?“

Pois'kõnõ näüdäs' ar' ja esä tõi elovett ja ristivett, sis purgas' sinnä'. Ull' tütar tull' ello. Kats sõsard panti türmä.

Kunigalõ sai tiidä', õt täl om sääne liud, kost näet kõikõ maailma, ja küsse hindäle. Ull' sõsar üteli, õt: „Ma liuda anna-i ar' vai eis' surma lää.“

Kunigas lubasi hindä mano elämä. Ull' sõsar oll' tuuga nõuh ku esä imäga ka. Kunigas võtt' kõõ' hindä mano elämä. Nuu' kats sõsard tapõti ar'.

Kunigal oll' no' hüä – livva päält näkk' kõikõ maailma. Näkk' tuud, mis sõamehe' tegevä' ja mis sõaülebä' tegevä', kõikõ näkk'.

Ku' ull' tütar ar' kuuli, kattõ tuu hõpõliud ka ubinaga ar'.

ERA II 296, 159/63 (6) < Setumaa, Vilo v, Kovjazlovo (Koväslova) k
 – Anna Tammeorg < Ivan Kimmo, jutu kuulnud oma emalt (1940)
 [ATU 780]

Tõlge: Kaks tarka tüdart, kolmas rumal

Ühel isal oli kolm tüdart: kaks tarka, kolmas rumal. Isa läks heinu müüma ja küsis: „Mida teile osta?“

Üks ütles: „Mulle osta palituriiet!“

Teine ütles: „Mulle osta rätt!“

Kolmanda, rumala käest küsis isa: „Mida sulle, ullike, osta?“

Tema ütles: „Osta mulle hõbeliud ja õun!“

Vanaema oli talle suhkruaia eest õpetanud: „Osta hõbeliud ja õun. Veereta õuna liual ja siis näed tervet maailma, mis kuskil tehakse. Kõik sõjamehed on näha, kõik mäed, mis maailmas olemas on.“

Isa lubas kõigile osta, mis kästi. Targad õed mõtlesid, et ei tea, mida see rumal õde hõbeliuuga tegema hakkab.

Isa tuli laadalt koju, ostis kõigile, mis neil vaja oli.

Rumal tütar võttis õuna ja liua, läks nurka ja hakkas veeretama, terve maailm tuli liua peale.

Targad õed nägid seda ja tahtsid liua käest ära võtta. Nad kutsusid ta metsa marjule ja rumal tütar läkski kaasa. Nad raiusid tal labidaga pea otsast ja matsid maha. Läksid koju, ütlesid isale: „Õde kadus ära ja kurjad loomad on ta ära söönud.“

Üks poiss käis sealkandis karjas. Tal kadus lammas ära ja ta läks seda otsima. Seal, kuhu õde oli maetud, kasvas pilliroog. Poisikesel oli nuga käes, ta lõikas pilliroo ära ja tegi pilli. Pill laulis ja rääkis:

„Läksin mäele marjule,
üle mulla mustikale.
Õed mu ära tapsid,
ära tapsid, maha matsid.
Matsid minu maa sisse.
Peale kasvas pilliroogu,
karjalapse pillikene.
Enne mina üles ei saa,
enne ma ellu ei ärka,
kuni ei pritsita eluvett,
rinna peale ristivett.“

Seda laulu kuulis ka isa ja tuli karjapoisi juurde.

Isa küsis pilli näha ja käskis seda mängida. Isale laulis niisama:

„Isakene, hellakene,
taadikene, tähekene.
Läksin mäele marjule,
üle mulla mustikale.
Õed mu ära tapsid,
ära tapsid, maha matsid.
Matsid minu maa sisse.
Peale kasvas pilliroogu,
karjalapse pillikene.
Enne mina üles ei saa,
enne ma ellu ei ärka,
kuni ei pritsita eluvett,
rinna peale ristivett.“

Isa küsis: „Kust kohast sa löiksid?“

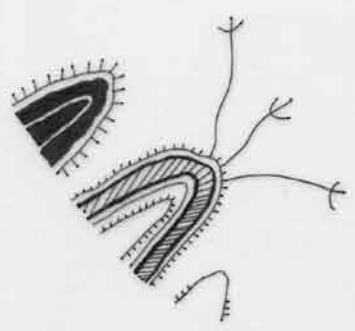
Poisikene näitas kätte, isa tõi eluvett ja ristivett ning pritsis sinna. Rumal tütar ärkas ellu. Kaks õde pandi vangi.

Kuningas sai teada, et rumalal õel on selline liud, kust näeb kogu maailma, ja küsis selle endale. Rumal õde ütles: „Pigem suren, kui liua ära annan.“

Kuningas lubas ta enda juurde elama. Rumal õde oli sellega siis nõus, kui isa emaga ka võivad tulla. Kuningas võttis kõik enda juurde elama. Need kaks õde tapeti ära.

Kuningal oli nüüd hea – liua pealt nägi tervet maailma. Nägi, mida sõjamehed teevad ja mida sõjaülemad teevad, kõike nägi.

Kui rumal tütar ära suri, kadus too hõbeliud ka õunaga ära.

Kord elanud üks imeilus tüdruk. Sellel olnud ka juba peigmees. Nad armastanud teineteist kõigest südamest ja lootnud varsi endid ühendada võivad.

Tüdrukul olnud aga üks teine püüdja veel, keda tüdruk pole silmaotsaski sallinud. See olnud ühe nõia poeg. Kui nõiud seda teada saanud, et tüdruk tema poega ei taha, siis vihastanud ta hirmsasti, ja tõutanud, et keegi teine teda ka ei pea saama. Nõiud täitnudki oma tõutust. Ta nõidunud tüdruku ühe suure kivi alla ussiks. Küll teadnud tüdruku peigmees, et nõiud selle tembu tegi, ja püüdnud nõida paluda, et ta tema pruudi lahti peastaks. Kõva südamega nõiud pole aga nooremehe palvet tähelegi pannud, vaid ütelnud: „Kui ta minu poega vastu ei võtnud, siis jäägu ta niisuguseks elukaks kõige oma eluaja.“

Kõige härdamad palved ei sulatanud koleda nõia südant. Küll näidanud ta seda kivi, kus all nooremehe armastatav ussi kujul oli, ja noormees nägigi ussi kivi alt tulevat ja jälle senna minevat. See tegi tema südame väga kurvaks. Ta tõutas, et teda peasta tahab, kui ta ka poole ilmad peaks läbi käima.

Noormees läinudki reisima. Ta saanud kuulda, et hommikumaal niisugused targad olla, kes kõik asjad teavad, seepärast keeranud ta oma teekonna sennapoole. Pika ja vaevalise teekonna järele jõudnud noormees hommikumaale, kust ta ka targad ülesse leidnud. Ta jutustanud oma loo targale ära ja palunud abi. Tark ütelnud: „Seda abi ka minagi ei või anda, et sa kohe oma pruudi ära saaksid peasta. Aga ma tahan sinule ütelda, kudas sa pead tegema ja kust kohast abinõusi saama. Sinu pruudiga on praegust kurb lugu küll. Kudagimoodi ei või teda muidu peasta, kui selleks olgu vanapagana sõrmus kääs. Kui see sõrmus on, siis võib temaga hõlpsaste kivi puruks ja pihuks teha, ja sinu pruut on peastetud. Vanapagana sõrmust pead sina aga põrgust minema tooma.“

Tark juhatanud nooremehe ikka edasi hommiku poole. Noormees läinud edasi, süda kurb oma pruudi pärast, kelle peastmist ta siit oli lootnud. Nüüd aga veel põrgud pidi otsima minema.

Mõne päeva pärast jõudnud ta ühte suurde metsa. Küll rändanud ja rändanud, aga metsast välja ei saa. Viimaks ometi

saanud ta ühe toreda lossisarnatse maja ette. Ta pannud imeks, kudas seesugune tore loss ometi seia metsa on tehtud. Kõige imelikum näidanud temale, et seal kõik nii vagane olnud. Mitte ühte elavat hingelist pole seal näha olnud. Nii kui ära nõiutud. Ta löönud südame kõvaks ja astunud lossi tubadesse. Mitmest tubadest läbi käies ei leia midagi, muudkui kullast ja hõbedast kõik kohad säravad, nii et silmad kustuvad. Kui ta ju kaua küll saanud marssinud mööda tubasi, siis jõudnud ühe veikesesse tuppa, ja oh seda rõemu – seal olnud üks inimene. Üks noor, kena neiu maganud sohva peal. Nooremehe tulemist kuuldes karanud ta unest üles ja vaatanud imestades tulija otsa. Noormees olnud kohmetanud ega ole sõna suust saanud. Seesugust iludust polnud tema oma eluajal enne veel näinud. Viimaks ometi kogunud ta ennast ja kogeldanud mõne sõna oma vabanduseks, et ilma teadmata võera hoonetesse tunginud. Tüdruk pole aga sellest mitte midagi pahandanud, vaid ütelnud: „Sina õnnetu inimeselaps! Kust oled sina seia saanud? Tea, et siit väljapeasemine väga raske on!“

Noormees vastanud: „Midagi raskust ma ei karda, sest ma olen seesuguse tee peal, kus vist kellegi teise inimese jalg pole käinud. Ma tahan nimelt põrgu minna, seepärast ei karda ma midagi!“

Tüdruk kostnud: „Kui sa põrgu tahad minna, siis tea, et seesamane koht just see on. Aga ma ei saa aru, mis sinusugune noormees põrgust peaks tahtma.“

Nüüd rääkinud noormees oma loo otsast otsani ära, mis asja pärast ta tulnud. Tüdruk kostnud: „See on väga vaevaline ette võtta, mida sa oled julgenud ette võtta. Sõrmust vanapagana sõrmest ära saada on väga vilets. Siiski tahan ma katsuda.“

Tüdruk rääkinud ka, et temagi tahaks siit ära minna, sest et ta olla ühe kuninga tütar ja vanapaganast ära varastatud. Üksi-päini ei ole temal põgenemine sugugi võimalik. Noormees lubas teda peasta, kui aga isegi terve nahaga peaseks.

Kui nad alles jutustanud, kuulnud õues kanget tuule kohisemist, nii et aknaruudud põrisenud. Tüdruk lükanud nooremehe riiete taha varjule, võtnud nurgast ühe poti, milles kange tõrvahaisuga vedelik olnud, ja riputanud talle seda riiete peale. Vedelik võttis temalt ristiinimese haisu juurest ära, mida vanapa-

gan kohe oleks tundnud. Käskinud siis noortmeest hästi vagane olla. Hädaste saanud tüdruk sellega valmis, kui vanapagan kange mühinaga aknast sisse lennanud. Toas moondanud ta ennast inimeseks, istunud tooli peale ja küsinud süüa. Tüdruk tassinud kõikisugu kraami laua peale, mida vanapoiss kõik oma vatsasse mahutanud. Poiss riiete tagant piilunud aeg-ajalt vanapagana poole ja näinud selle sõrmes sõrmukse särama. See pidi tema armsama peastja olema. Kui va õelus küllalt söönud ja joonud oli, ütelnud siis tüdrukulle: „Tule õige, sibli mu pea kallal nii kaua, kui ma magama jään!”

Tüdruk hakanud vanapagana pead sügama ja teinud ühest ja teisest asjast juttu. Viimaks küsinud tüdruk: „Kudas võid sina ometigi lennata nii heaste ja sinul ei ole ju tiibasi?”

Vanapagan kostnud: „Seda tahan ma sinule ütelda. Vaata see sõrmus, mis minul sõrmes on, teeb kõik seda imet. Kui ma tema oma parema jala varbasse panen, siis võin mina lennata, kuhu aga ise soovin. Panen ma aga tema pahema käe nimetissõrme, siis ei näe mind keegi ja ma võin heaste oma tööd toimetada. Panen ma tema parema käe nimetissõrme, siis võin temaga kõige tugevamad kaljud puruks peksta.”

Seda üteldes võttis ta sõrmukse ja pani oma ette laua peale. Tüdruk sibilis veel tema pea kallal, kunni magama jäi. Varsi noorskas vanapoiss nii, et põrgu seinad värisesid. Tüdruk ruttas poisi juurde ja ütles: „Nüüd peame minema! Paremat aega meil selleks ei ole. Vanapagan ei ärka enne homme hommikut unest.”

Võttis siis sõrmukse laua pealt ja andis nooremehe kätte. See pani ta oma parema jala varbasse. Võttis tüdruku kaendlasse ja nad lendasivad kõrgesse õhu sisse. Esite läks nende sõit senna kuningriiki, kus tüdruku isa kuningaks oli.

Kui suur oli vana kuninga rõem, kui tütar tervelt kodu tuli. Ta lubas tütre selle nooremehele naiseks ja poole kuningriiki ka. Tütar aga seletas, et sel juba pruut olla ja tema peastmise pärast noormees ka põrgu oli tulnudki. Tema küll ialgi teisele mehele ei läheks kui ainult oma peastjalle.

Noormees tahtis kohe edasi tõtata, et oma pruuti peasta, aga kuningas ja tütar keelasid teda, et ometi pisutki puhkaks. Valmistati siis pidude vastu, mida selle rõemuks taheti pidada, et

kuningas oma tütre kätte oli saanud. Noormees lubas enne oma pruudi ära peasta ja siis tagasi tulla. Ainult selle öö tahtis seal puhata. Kuningatütar oli ka sellega nõus. Ta palus noortmeest, et see oma pruudi ka senna tooks, mida see ka lubas.

Kudas olivad aga asjad põrgus? Kui vanapagan teisel hommikul unest üles ärkas, tahtis laua pealt sõrmust võtta, aga ei leidnud. Ta hüüdis tüdrukut, aga ka seda polnud kusagil. Ta sai aru, et tüdruk kõige sõrmuksega ära oli lipanud. Küll oli mehi-kese süda täis, aga mis võis parata! Jõudu tal enam järele minna ei olnud. – Sõrmust ei olnud ju enam. Ta pidi kodu jääma, sest jala pantsimine temasuguselle paksu kõhuga elukalle ei tahtnud sugugi passida. Ehk millal oleks ta sedaviisi kuhugille jõudnud?

Kui vanapagan kõige suurema südametäiega vandus, läks noormees kuningalossist oma pruuti ära peastma. Ta lendas selle kivi juurde, kus all ta armukene oli. Sinna jõudes nägi ta ussi kivi alt tulevat, aga niipea, kui noortmeest nägi, läks ta jälle kivi alla. Nooremehe süda läks haledaks. Ta pani sõrmukse parema käe nimetissõrme ja lõi kõigest jõust vastu kivi. Suure mürinaga lendas kivi tolmuks. Uss püüdis veel põgeneda, aga noormees võttis ta kinni ja andis suud. Selle peale sai ussist kena tüdruk, just niisamasugune noor ja ilus nagu esitegi. Nõia võimus oli murtud. Nüüd rääkis noormees oma jälleleitud pruudile, kudas ta teda oli otsinud ja põrgus käinud. Rääkis ka kuningatütre lugu, ja seda, et temale pool kuningriiki antakse. Noormees võttis tüdruku käe peale ja lendas senna kuningariiki, kust ta tuli. Kuningas ja ta tütar imestasivad tüdruku iluduse üle. Nad saivad kuningatütrega peagi sõbraks. Kuningatütar lubas neile teendriks jääda kunni oma surmani.

Nooremehe pruut aga kostis: „Ei, sedaviisi ei lähe. Mina astun hea meelega tagasi ja annan kuningatütrelle õiguse. Tema saagu sinu naiseks ja mina teenin teid.“

Pika rääkimise peale muudetigi asi niimoodi, et noormees kuningatütrega pulmad ära pidasivad. Endine pruut jäi aga nende juurde ja oli niisama kui nende perekonnaliige. Vana kuningas tegi oma lubaduse tõeks. Ta andis väimehele poole omast kuningriigist, teise poole pidi ta siis saama, kui vana kuningas ära sureb. Varsi surigi vanamees ära ja väimees oligi kõige riigi

kuningas. Ta olnud väga hea kuningas ja valitsenud kaua ja õnnelikult. Neil olnud palju lapsi, kellest kõikidest tublid kuningad ja nende prouad saanud. Kuhu aga vanapagana sõrmus peale nende surma jäi, sest ei tea mina mitte midagi. Laste käes pole teda pärast enam nähtud.

E 10583/92 (4) < Ambla khk, Tapa – J. Ekeman < Karla Hintzel (1894)
[ATU 402A* + vrd ATU 461 + vrd ATU 560]

IV

Muinasjuttudes võib juhtuda kõiksugu imeasju: konnast saab mees, suur koletis muudab end väikseks hiireks, kõrvitsast saab tõld, vanast noor jne. Sellised metamorfoosid on eriti tunnuslikud muinasjuttudele, kuid seda esineb ka teistes rahvaluuleliikides. Ülo Valk kirjutab, et „tegemist ei ole ainult meeletlahutusliku fantaasiamänguga, sest metamorfooside reaalsusesse on usutud. Keskaegse Euroopa kultuuris avaldub see usk populaarsel tasandil näiteks libahundikujutelmas, õpetlaste tasandil aga alkeemikute püüdes metalle kullaks muuta“ (Valk 1998: 184). Inimloomuse üheks osaks on usk üleloomulikku, muutuste võimalikkusesse.

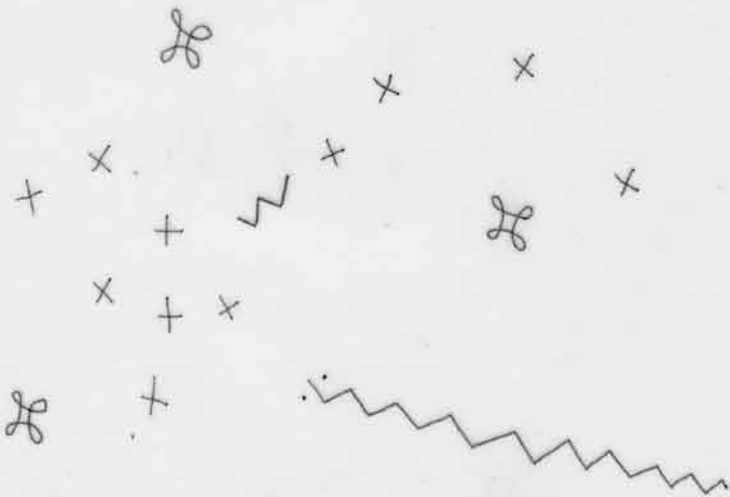
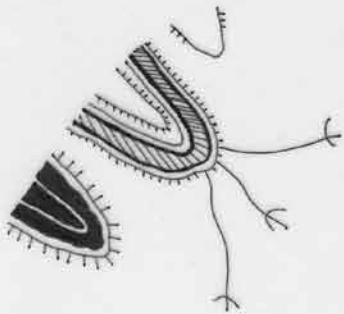
Minu valitud muinasjuttude keskseks teemaks on naistegelase transformatsioon. Jutus „Kats tarka tütar, kolmas ull“ muutub tapetud tüdruk pillirooks, loos „Ussiks nõiutud tüdruk“ muudetakse ta ussiks. Muinasjutus „Jutt pühast Maar’ast ja rikast mehest“ võtab naise kuju pühak. Naise muutumist looduselemendiks esineb veel näiteks jututüüpides „Jorinde ja Joringel“ (ATU 405), „Lilltüdruk“ (ATU 407), „Naine libahundiks“ (ATU 409), „Käoks muutunud õde“ (Ee 720A*), „Marjakobar“ (Ee 722*). Mitmed loodusega seotud uskumused on pärit väga kaugest minevikust. Lausa kiviaega ulatub eesti rahvaluules väljendatud ettekujutus, et tervena alleshoitud ja metsa tagasi viidud jahiloomade luud aitavad neil jälle ellu tagasi pöörduda (Valk 2005: 116). Sarnaselt sellisele uskumusele ärkabki kadedate õdede poolt tapetud tüdruk ellu setu jutustaja Ivan Kimmo räägitud muinasjutus „Kats tarka tütar, kolmas ull“. Oma saatuseloo jutustab kangelanna vormellaulu kujul. Taoline lauludega muinasjutuvorm on iseloomulik paljudele Setumaalt pärit juttudele. Tihti on need suhtelised lihtsad ja lühikese süžeeaga ning sisaldavad sageli väga vanapäraseid usundilisi kujutelmi (vt SLM 1987: 19). Laulu korratakse muinasjutule iseloomulikult mitu korda. Viimaks aidatakse ülekohtuselt tapetud kangelane ellu ja süüdlasi karistatakse. Selles jutus esineb tegelasena ka kuningas, kuid kangelannat ta naiseks ei võta, nagu võiks eeldada. Ehk sellepärast, et pigem on loo mõte õigluse taastamine.

Teatud transformatsioon esineb ka muinasjutus „Jutt pühast Maar’ast ja rikast mehest“ (ATU 1168C), mis on tüübina rahvus-

vahelises muinasjutukataloogis paigutatud rumala vanapagana muinasjuttude hulka, kuigi kuulub süžee ja tegelaste poolest pigem legendiliste muinasjuttude alla. Oma argise probleemiasetuse tõttu (joomine, perevägivald) võiks süžeed koguni novelliks pidada. Et siin kurat halvale teele sattunud mehe ligi hakkab hoidma, on üsna sümboolne. Öeldakse ju praegugi, et viinakurat on kõiges süüdi. Loo lahendab ja muudab imepäraseks neitsi Maarja aktiivne tegutsemine, tema muutumine väliselt tavaliseks naiseks. Teadupärast on kuradil rahvausundis palju ilmumiskujusid, kuid pühakutel mitte eriti. Selline petmisskeem ongi selle loo puänt. Loo keskne teema on siiski klassikaline: hea ja kurja vaheline võitlus. Jutu teeb nauditavaks ehe üleskirjutusmaneer, kõik tundub just nii kirja pandud olevat, nagu jutustati.

„Ussiks nõiutud tüdruk“ on pikk jutt huvitavate detailidega. Näiteks kallab abiline vanapaganat oodates tõrvahaisuga vedeliku kangelase peale, et see ristiinimese järgi ei haiseks jmt. Selle loo süžee erineb mitmeti teistest sarnastest muinasjuttudest. Enamasti jääb mingit kasu saada tahtev kangelane põrgusse vanapaganat teenima, kuid siinses loos pääseb hõlpsalt minema. Ka vanapagan ei tundu kurja olendina, vaid pigem meenutab rumalat mehenässi, kes laseb endal naha üle kõrvade tõmmata nagu Kaval-Antsu ja vanapagana lugudes. Eriti kummaline on loo lõpp, kus kangelasel on valida kahe pruudi vahel. Esimene pruut, kelle pärast kogu lugu aset leidis, jääb siin vist koguni vanatüdrukuks. Klassikalises süžees selliseid ekstsesse ei toimu. Juhtub küll, et kangelane unustab oma esimese pruudi, kes tema kõrval abiliseks oli, ja kavatseb abielluda teisega. Kuid siis tuletab vana pruut end talle meelde, uus saadetakse minema ja õiglus pääseb jalule. Nähtavasti on selle loo jutustaja rakendanud jutustamisel kõvasti fantaasiat või kasutanud teiste oma, sest selles süžees tavapärase kurja jõu esindaja vanapagana asemel tundub olevat kõige pahatahtlikum tüdruku ussiks moondanud nõid, kes jääb miskipärast karistuseeta. Veel üks siinse jutu omapära: nõid ja kurat ühes loos tavaliselt koos ei esine.

Inge Annom

Kord elanud üks vana rikas taluperemees nimega Jaagup. Ta saanud sada aastad vanaks ja siis tulnud Surm ta järele. Tal olnud kahju oma varandusest lahkuda ja palunud, et Surm talle aega annaks veel enne õlut teha. Surm lubanud talle õlut teha. Vana Jaagup hakanud õlut kruuvima¹ ja saanud õlle teise päeva õhtaks valmis.

¹pruulima

Surm tulnud aga jälle, vikat õllal, Jaagupi juure ja käskinud, et Jaagup pidanud tema järel tulema.

Jaagup andnud Surmale õlut juua. Surm joonud õllekannu tühjaks ja küsinud veel. Teise kannu järel küsinud ta kolmandema. Viimaks jäänud Surm purje ja hakand Jaagupiga head juttu ajama. Jaagup andnud Surmale veel heasti õlut ja hakanud Surma paluma, et ta veel talle sada aastad elada lubaks.

Surm lubanud talle veel sada aastad. Jaagup elanud veel rõõmsasti edasi, kunni kaheksakümmend aastad täis saanud. Siis hakanud teda mure rõhuma, et nüüd Surm varsi ta järele tuleb. Ta läinud targa juurest abi otsima ja nõu küsima, kuda veel Surma käest saja-aastaseks elamiseks luba saada.

Tark käskinud teda ühte suurt raudtooli sepa juures teha ja käskinud seda tooli päeva enne seda, kui Surm ta järele tuleb, koirohu ja kaetisrohu juurtega suitsetada, ja siis tooli küdeva ahju ette panna ja Surma sinna peale istuda lasta.

Jaagup lasknud sepa juures hästi tugeva tooli teha ja suitsetanud teda targa õpetuse järele koirohu ja kaetisrohu juurtega päev enne seda, mil Surm ta järele tulema pidi.

Homniku vara näinud Jaagup Surma, vikat õllal, mööda mäge tulema. Ta pannud ruttu ahju küdema ja tõstnud tooli ahju ette. Ahi olnud küdemas ja Surm tulnud uksest sisse ja öölnud Jaagupile, et nüüd aeg on tema järel tulla.

Jaagup palus Surma ahju ette tooli peale niikauaks istuma, kunni ta ennast riidesse paneb. Surm istus tooli peale ja Jaagup läks riidesse panema. Jaagup tulnud kambriist välja ja öölnud Surmale, et ta nüüd valmis on.

Surm hakanud toolilt üles tõusma, aga ei ole saanud liikumagi. Viimaks hakanud ta Jaagupid paluma, et ta teda tooli

küll'est lahti peastaks. Jaagup öölnud Surmale: „Muidu ma sind lahti ei lase, kui sa mulle veel sada aastad elada ei luba!“

Viimaks ei ole muud aidand, kui Surm lubanud Jaagupile veel sada aastad elada. Jaagup läinud targa järele ja tark peastnud Surma tooli küll'est lahti ja Surm hakanud minema. Õueväravas ähvardas vikatiga Jaagupid ja öölnud: „Oota, kelm! Ei ma enam jäta, kui su järel tulen.“

Jaagup elas jälle edasi. Hakkas aga sada aastad täis saama, hakkas Jaagup jälle muretsema, kuda Surma küisist peaseda. Läks targalt jälle nõu küsima. Tark õpetama: „Suitseta pirnipuud koerapüüri- ja koirohuga ja lase Surm puu otsa marju süüa minna. Küll ta sinna kinni jääb.“

Jaagup tegi targa nõu järele. Surm tuli ta järele. Jaagup käsikis Surma pirnipuu otsa marju süüa minna nii kauaks, kui ta süüb. Surm ronis puu otsa ja hakkas marju süüa. Jaagup tuli varsi toast välja ja ütles: „Ma olen riides, hakkame minema.“

Surm puu otsast maha ronima, aga ei saa – puuoksad hoivad Surma kõvaste kinni. Jaagup naerab puu all: „Tule, tule maha, Surmake, hakkame minema!“ Aga ei saa tulla.

Viimaks Jaagupid paluma: „Lase mind lahti! Ma luban sulle veel sada aastad.“

Jaagup läks targa järel ja tark peastis Surma lahti. Surm läks sõimates minema.

Jaagup elas sada aastad. Viimaks sai tal imu täis elamisest ja läks hea meelega Surmaga minema.

E 3963/5 (5) < Ambla khk – Karp Kuusik < Ann Õunapuu (dateerimata, ilmselt 1890. aastad)

[ATU 330; käsikirjas jutu pealkiri „Ennemuistne jutt“]

Vana soldat lasti teenistusest lahti. Läheb külasse öömaja otsima. Talus öeldakse, et neil vähe ruumi. Käsivad minna tühja majasse magama, kui ei karda. Soldat lähebki. Magab kella kaheteistkümneni, kuuleb kobinat. Vaatab sineli nurga alt ja näeb, et väiksed kuradid tulevad tema poole, ei julge aga juurde tulla. Kõige väiksem, julgem teistest tuleb ligidale. Soldat hüppab üles ja kamandab: „Stoi!“

Kuradid jäävad seisma. Soldat mõtleb, mis nendega tegema hakata. Küsib viimaks, kas nad teavad kuskil vana puuri.

Üks ütleb, et ta on kahesaja versta taga ühe vanamehe käes näinud.

Soldat käsib puuri ära tuua. Tuuaksegi lipsti! puur ära. Soldat loeb kuradid, leiab, et neid on 36. Käseb seina sisse 36 auku puurida ja 36 punni teha.

On kõik valmis, käsib kuradid aukudesse minna ja taob punnid ette. Läheb ise magama, kuuleb suurt müra, sest kuradid kipuvad aukudest välja. Hommikul läheb vaatama, mis nad kolistavad. Kuradid ei luba enam kellegile kurja teha, kui neid aga välja lastakse. Soldat laseb kuradid välja, need pistavad kohe minema.

Hommikul küstakse soldatilt, kuidas öö mööda saatis. Soldat ei räägi, kuidas lugu oli, ütleb, et ta pole midagi kuulnud ega näinud.

Soldat läheb edasi, tuleb jõe juurde, läheb jõkke suplema, tunneb – üks võtab jalast kinni. Tõmbab välja, näeb – väike kurat jala otsas. Soldat käskis teda minna sohu, kus ükski inimene ei ela, et enam ühelgi kurja ei teeks.

Soldat ise teeb endale jõe äärde kindla maja, kuhu surmgi sisse ei pääse. Istub oma majas, üks mees tuleb tema juurde. Soldat küsib, kust ta sinna sai.

Mees ütleb, et tema on Surm ja pääseb igale poole. Soldatil pähklekoor, käsib surma näidata, kas mahub sinna sisse. Surm läheb koore sisse. Soldat paneb vahaga pealt kinni ja viskab ahju otsa.

Läheb mitu aastat mööda, ükski inimene ei sure. Vanajumal saadab Peetruse maa peale Surma taga otsima. Peetrus ei leia

kuskilt. Viimati läheb soldati juurde sisse ja räägib loo ära. Soldat ütleb, et tema justkui mäletab Surma näinud olevat. Läheb ahju otsast otsima. Leiabki Surma koore seest kuivanult. Laseb siis Surma välja. Surm on viletsaks jäänud, ei jõua enam ise minna Jumala juurde. Soldat läheb tema eest.

Jumal käsib Surma nüüd kõiki võtta – noori ja vanu. Soldat läheb Surma juurde ja ütleb, et Jumal käskis kõik vanad puud välja juurida ja uued asemele istutada.

Jumal ootab surnuid – ei tule kedagi. Saadab uuesti Peetruse vaatama. Peetrus näeb – Surm teeb rasket tööd. Peetrus viib soldati kohtu ette. Soldat läheb taeva ukse juurde, küsib: „Kas tubakat, viina, naisi taevas on?“

Öeldakse, et ei ole. Läheb Jumala ette. Jumal ütleb, et ta on nii palju kurja teinud ja peab nüüd põrgu minema. Soldat sellega rahul. Läheb põrgu värava juurde, küsib: „Kas seal viina, naisi ja tubakat on?“

Kurat ütleb, et on küll.

Soldat läheb sisse ja jääbki sinna.

ERA II 22, 590/4 < Põltsamaa khk – Olga Kampus < A. Välk, 28 a (1930)
[Ee 330B + ATU 332C*]

Elas vanaste puruvaene saunamees, kes oma pere toitmisega suures kimbus oli. Iseäranis oli mehel tuline häda käe, kui veel suure perele üks poeg lisaks sündis. Polnud mehikesel kuskilt lapsele vaderit saada, sest keegi ei tahtnud vaesele mehele tulla lapse vaderiks. Polnud teisel ka ristimiserahagi omast käest.

Ei aidand mehel paremat nõu, kui võttis julge meele ja läks õpetaja juure minema, et sellegi käest nõu ja abi võiks leida. Last ei tahtnud ta ometi ristimata jätta. Teed minnes ütles ta: "Peaks Surmgi minu häda kuulma ja minu peale halastama, kui elusad enam keegi aidata ei taha."

Kohe selle peale tuli talle üks kondine meheke vastu ning küsis: mis mehel viga olla, et ta nii mures ja Surma halastust soovib, keda keegi just heal meelel ei taha.

Mees rääkis ilma kohkumata vana kondisele vikatimehele oma viletsat elujärge ning ka praegust teekonna ettevõtmist lapse pärast.

Kui Surm kõik kuulnud oli, ütles ta: "Ma tahan ise sinu lapsele vaderiks tulla, ära muretse kedagi!"

Nii viis siis mees lapse ristimisele ja võttis Surma vaderiks.

Et aga juba vanaste mood oli, et lapsele ambaraha anti, siis ütles ka Surm peale ristimist mehele: "Ambaraha mul küll anda pole, aga ma annan sulle hea ameti, sellepärast hakka tohtriks. Pole sul muud kunsti midagi vai õppi kui seda, et sa järele vaatad, kus kohal ma haige juures seisan. Olen ma jalutsi otsas, seal võid julgeste loota, et haige terveks saab, seisan ma aga päitsis, seal ära hakkagi enam tohterdama, sest see peab surema. Rohuks pole muud tarvis kui võtta vett, et rahvas siis näevad, et ka ikka rohi ühes on."

Mees hakas kohe Surma nõu järele tohtriks. Esiti läks ta muidugi kodust kaugemale. Kui juba kuulsamaks tõusis, tarvitati teda igal pool, sest ta alati õigust teadis ütelda, kas inimene ära sureb vai terveks saab. Nii oli siis vaesel mehel õnn käe, oli raha ja oli ametit, ning kuulsus kasvas päev päevalt suuremaks.

Nii kutsuti teda viimati ühe rikka haige juurde, keda keegi tohter terveks ei võinud teha. Ka tuttav vaene mees läks sinna vaatama, sest head maksu lubati, kui terveks võib teha. Sinna minnes nägi ta aga Surma päitsis seisvad ja ütles: "Ei ma enam või aidata, ta sureb."

Aga kui raha palju lubati, siis võitis ta mehe, et see Surmale antud lubamise unustas ja Surma manitsevat pilku tähele ei pannud. Ta käskis haige kõige sängiga ümber keerata ja nii jäi Surm jalutsi, kes mehele rusikad näidates ära kadus.

Nüüd sai ka haige varsti terveks ning tohter lubatud maksu, kes ilma paha aimamata kodu hakkas minema.

Aga tee peal tuli talle Surm vastu, ja hakkas mehega kurjalt tõrelema, et tema saagi ära võttis: "Sa pead nüüd ise surema, ei aita enam muud."

Mees Surma haledaste paluma: "Jäta mind veel su ristipoja pärast ki elama!"

Viimati andis ka Surm järele ja nad läksid mehega ühes ühte suurde majasse eluküindlaid järele vaatama. Mees nägi mõned õige pikad küindlad, mis alles põlema olid pandud, mõned olid juba pooleli põlenud ja mõned varsti kustumas.

Surm seletas mehele nii: "Täied küindlad on lapsed, mis hilja sündind ja noored inimesed, kuna pooled küindlad aga keskialised inimesed on, kuna veiksed otsakesed vanad inimesed, kes varsti surevad. Pidid sinu teu peale ka selle haige mehele uue eluküindla põlema panema," ütles ta veel pahaselt.

Mees jälle Surma paluma, et ta ka tema eluküinalt näitaks, kas ta veel pikk on.

Surm viis mehe ühte tuanurka, kus ta mehele ühte lühikest küinalt näitas, et see olla mehe eluküinal, teiste suuremate peale näidates ütles ta, et need ta perekonna eluküindlad olla. Mees nägi aga hirmuga, et ta küinal juba kustumas oli, ja palus Surma omale uue küindla süidata. Surm hakkas ka mehe palve peale uut küinalt süütama, aga tuuleõhk puhus vähe süidates mehe eluküindla peale ja see oligi kustunud ning mees langes surnult Surma jalge ette maha.

Mehest järele jäänud rahaga elasid aga naine ja lapsed peale mehe surma rikkalikult ilma vaesust tundmata.

E 32322/5 (9) < Torma khk, Torma v, Kõnnu k – Eliisabet Soodla
< L. Soodla (1897)
[ATU 332]

„Kui nad surnud ei ole, siis elavad veel tänase päevani.“ See muinasjuttudest tuntud lõpuvormel tõstab abielu ja rikkuse kõrval esile veel ühe õnneliku lõpu komponendi, milleks on pikk eluiga või koguni surematus. Muinasjuttudele on üldiselt iseloomulik, et kangelane ei sure kunagi. Kui teda tababki surm, siis on see ajutine (Röhrich 2008: 89). Nii näiteks õnnestub Punamütsikesel, vaatamata sellele, et hunt ta ära sööb, jälle elusalt hundi kõhust välja pääseda; vastaste poolt mitmeks tükiks raiutud kangelane tervendatakse eluveega; sarnaselt Okasroosikesele meenutab Lumivalgekese surm sügavat und jne.

Laialt tuntud romantiliste lugude kõrval kuulub muinasjuttužanrisse hulk süžeesid, mille keskmes on surm. Vanakreeka mütoloogiast teame lugu Sisyphosest, kes aheldas surma, Thanatose. Surma ülekavaldamise ning võitmise püüe on esil ka siin toodud muinasjuttudes. Juuripidi ka kristlikku jututraditsiooni (eksempekirjandusse) kuuluvad süžeed koonduvad inimese surelikkuse teema ümber.

Surma ülekavaldamise lood on lähedased nii rumala vanapagana muinasjuttudele kui naljandi žanrile. Erinevalt müütilisest või romantilisest jutukangelasest, kes on fiktsionaalsed, on nende lugude kangelane oluliselt elulisem. Jutukangelase kavalus ja käitumine on siin sarnane triksteri omale. Kui rumala vanapagana lugudes on Hansu võit vanapagana üle alati lõplik, siis surmale keskenduvate lugude mõte on filosoofilisem – võit surma üle saab olla vaid ajutine ning surma eest ei õnnestu kellelgi kõrvale põigelda. Ühelt poolt on surmast kõnelevate lugude aluseks surmahirm ning surma ülekavaldamine annab võimaluse tema mõjuvõimu vähendada. Teine oluline aspekt on surma paratamatuse mõistmine.

Huvitav on jälgida, kuidas surma tegelaskuju neis tekstides visualiseeritakse. Tegemist on üleloomuliku olendiga, kes ilmub enamasti personifitseeritud kujul. Ta mitte üksnes ei liigu inimese kujul ringi, vaid ka käitub inimese moodi ning talle omistatakse inimlikke tundeid, nagu näiteks viha, ärritus.

Loos „Jaagup ja Surm“ on surma kujutatud võrdlemisi naeruväärsena – peategelasel õnnestub surm purju joota ning ta jääb mehega lobisema ehk „head juttu ajama“. Sellises kamraadlikus

õhkkonnas õnnestubki Jaagupil esimene kord endale lisa-aastaid juurde kaubelda. Koomilisena mõjub surma pahameel, sõimlemine ning vikatiga ähvardamine. Selle jututüübi teistes variantides on kangelase vastaseks enamasti kurat. Kuradi ja surma tegelaskuju kokkusulandumine on mõistetav, kuna neil on rahvajuttudes sarnane roll: ühe või teise ilmumine tähendab inimese surma. Eri-nevalt kuradist, kelle eesmärgiks on võimalikult paljude hingede endale saamine, tegutseb surm isetult. Surm ei ole sugugi paha-tahtlik. Ta täidab üksnes talle kõrgemalt poolt antud ülesannet.

Olemuslikult on surm lihtsakoeline, kergeusklik, inimeste maailmas jätab ta koguni kohtlase mulje. Rahvausundist teame, et kuradist on võimalik lahti saada, surmale jäädakse aga enamasti alla, sellega lepitakse, mõnikord isegi igatsetakse teda taga. Loos „Jaagup ja Surm“ on peategelase võit surma üle peaaegu täielik, mees saavutab kavalusega kontrolli surma üle ning otsustab ise, millal sureb – siis, kui elamise himu otsa saab. Nagu selles loos nii ka jutus „Surma ristipoeg“, on surma kujutatud vikatiga. Kujutus surmast kui niitjast on seotud keskaegse allegoorilise pildiga maailmast kui põllust või metsast. Inimest sümboliseerib rohulible, puu või lill. Surm on sellel põllul lihtne töömees, maailmapõllu harija, teda on kujutatud ka puuraidurina ning nimetatud metsavahiks. Siit tulenevalt on surma atribuutideks sirp, vikat ja kirves. Kristlikus ikonograafias on puu kasutusel inimelu sümbolina, puu on kas raagus (inimelu hääbumine, surm) või haljas ja õitsev (tervise sümbol). (Lox 1990)

Keskaegsetel piltidel on surma kujutatud paljaste kätega puid välja tõmbamas. Sarnane pilt kerkib silmade ette ka jutu „Surm pähklikoores“ lugemisel. Siin saadab soldat surma vanu puid välja juurima ja uusi asemele istutama. Tekib huvitav mäng metafoorse ja reaalse inimelu ümber, mida surm eristada ei suuda.

Jutustaja on siinses loos omavahel ühendanud kaks süžeed, esimeses võitleb soldat kuraditega ning paneb nad seinu puuritakse aukudesse kinni. Alles seejärel kohtub ta surmaga. Selle loo peategelane on tõeliselt kartmatu, ta ei pelga kuradit ega surma ning astub vastu isegi jumalale endale. Kangelase triksterlik loomus ilmutab end ka pärast tema surma, kui ta põlgab ära taeva ning valib põrgu.

Jutus „Surma ristipoeg“ kirjeldatakse surma kondise mehe-
na. Kuivetunud näeb surm välja ka eelmises loos, kus ta oli pikka
aega pähklikoorde vangistatud. Kuivetunud ning kondine surma
tegelaskuju on väga lähedal surma kujutamisele skeletina, mis
kujunes umbes 15. sajandil kujutavas kunstis surma sümboliks
(Lox 2010: 700).

Kui teistes juttudes on surm peategelase vastaseks, siis vii-
mases loos täidab ta esmajoones imelise abistaja rolli. Mitmes
selle jututüübi variandis on rõhutatud, et mees võtab vastu just
surma pakkumise, sest erinevalt jumalast ja kuradist suhtub
tema kõikidesse võrdselt. Siinkohal meenub Bernt Notke „Sur-
matants“, mis kannab sedasama ideed.

Eluküünla paralleeliks võib pidada elutuld, vanakreeka mü-
toloogias seostub sellega Meleagrose lugu, kelle eluiga sõltus
tulle visatud puuhalust. Viimases jutus on surm peategelase
palvel valmis andestama ning tema eluküünalt jätkama, kuid
ta ebaõnnestub – veelkord leiab kinnitust, et surma vastu ei saa
keegi. Kuigi haige voodi ringikeeramise episood lähendab seda
süžeed jällegi naljandile, on jutu lõpp moralistlik ning meenu-
tab, et surmaga ei ole mõtet mängida.

Kärri Toomeos-Orglaan

Ühel mehel käinud ennemuiste luupainaja. Mees lõppenud ju üsna ära luupainaja kätte. Läinud targa juure abi paluma. Tark andnud kohe head nõu: „Pane õhtul kõik praud ja augud seintel kinni! Üks auk jäta aga lahti! Selle tarbeks tee pihelgane prunt. Kui luupainaja august sisse tuleb, siis pane pihelgane prunt augu ette! Küll siis näed, mis sünnib!“

Mees läinud koju. Toppinud kõik praud ja augud kinni. Ühe oherdiaugu jätnud lahti. Selle augu tarbeks teinud ta pihelgase prundi.

Õhtul tulnud luupainaja august sisse. Mees pannud kohe pihelgase prundi augu ette. Silmapilk seisnud mehe ees nutja noor neiu. Palunud, et mees teda lahti laseks. Ei mees lase. Neiu jäenudki sinna peresse elama.

Et neiu väga ilus olnud, siis kosinud mees ta omale naiseks. Elanud ilusaste. Olnud neil ju kaks last. Üks laps olnud kolme silmaga, teine kahega.

Seitse aastat elanud nad ju koos. Selle aja sees pole naene mitte kordagi naernud.

Ühel päeval läinud mees naisega kirikusse. Kirikuteel naernud naine põlastavalt. Mees mõelnud: „Miks naine nüid naerab? Pole seitsme aasta sees ju kordagi naernud.“

Kirikus naernud naine teist korda suure häälega. Mehel olnud see hästi imelik näha, mõelnud: „Küll ma kodu ta käest küsin, miks ta naeris!“

Kodu hakkanud mees pärima, miks naine kirikuteel ja kirikus naernud. Naine üelnud: „Muidu ma ei ütle, kui näitad, kust sa mind oled saanud!“

Mees võtnud pihelgase prundi augu eest ära ja üelnud: „Siit ma su sain!“

Selle peale rääkinud naene: „Kirikuteel naersin ma sellepärast, et kaks vanapoissi riidlesivad kaarnate näul kahe vaeselapse vara pärast. Kirikus naersin sellepärast, et hulk inimesi kirikus tukkuma jäi. Vanapoiss lõi kiriku seina peale verise hobusenaha ja hakkas sinna peale tukkujate nimesid kirjutama. Naha sõrv tuli vasta, nimesid oli veel kirjutada. Vanapoiss võttis hammas-

tega naha sõrvast kinni ja tahtis nahka laiemaks venitada. Nahk läks katki ja vanapoisi pea käis kolksti! vasta kiriku seinale. Selle peale naersin ma.“

Selle järele hakkas naene mehest lahti tehtud august välja pugema. Kadunud korraka ära. Mees otsinud teda veel küll taga, aga mis läinud, see läinud.

Kord läinud mees kirikusse minnes seal kohal, kus naine esimest korda naernud, tee kõrva. Leidnud seal suure varanduse. Jaganud selle vara oma kahe emast ilmajäenud lapsele pooleks. Selle vara pärast kaks vanapoissi riidlenudki, mispeale luupainajast naene naernud oli.

E 34609/11 (1) < Haljala khk, Haaspere v – Alfred Konstantin Kivi (1897)
[Ee 423* + ATU 826]

Ükskord on üks mees taht omale ilusat naist saada ja otsind kõik mailma läbi, aga ei ole leind. Läind siis viimaks targa käest nõu küsima. Tark õpetand: „Mine kolm neljapäeva õhtud kolme risttee peale ja ütle seal kolm korda: „Kurat, too mulle ilus naene!“ Siis saad sa kolmandemal neljapäeva õhtul ilusa naese kätte.“

Mees tänand tarka hea õpetuse eest ja läind kohe järgmisel neljapäeva õhtul kolme risttee peale ja hüünd kolm korda: „Kurat, too mulle ilus naene!“

Teisel neljapäeva õhtul käind jällegi kolme risttee peal ja ütlend kolm korda: „Kurat, too mulle ilus naene!“

Kolmandemal neljapäeva õhtul läind jällegi kolme risttee peale ja ööld kolm korda: „Kurat, too mulle ilus naene!“

Ja kohe selle peale tuld üks must herra metsast välja, piltilus tüdruk käekõrval ja ööld isse: „Siin on so naene. Võta teda ja vii oma koju!“ Ja isse kadund ära, justkui maa alla vajund.

Mees old väga rõõmus oma noore ilusa naise üle, läind selle peale koju ja eland väga õnneliku elu mõni aeg. Aga viimaks hakkas naene kippuma sugulaste juure minna ja kutsus meest ka ligi. Esteks ei taht mees minna, aga viimaks ometi läks, sest et naine temale rahu ei and. Said nemad tüki maad läind, siis tuli üks kabel vasta. Seal ütles naine mehe vasta: „Oota mind siin natuke! Ma lähen oma sugulaste haudasi vaatama.“

Läindki. Old vähe aega ära, tuld jälle tagasi. Hakand siis jällegi edasi sammuma. Saand tükk maad läind, tuld jälle üks kabel vasta. Naine ööld jälle mehele: „Oota siin vähe aega! Ma lähen oma sugulaste haudasi vaatama!“

Mees ei ole taht lasta minna, aga naine põle sest hoolind, läind ikka. Old tüki aega ära ja tuld siis jälle tagasi.

Hakand siis jälle edasi minema. Saand tükk maad jälle läind, siis tuld jällegi üks kabel vasta. Naine jällegi meest paluma: „Las ma lähen oma sugulaste haudasi vaatama!“

Mees ei ole koguniste enam taht lasta minna, aga naine läind sellegi pärast. Aga nüüd on tema väga kauaks ära jäänd, ei ole tagasi tuld ega tuldkki.

Viimaks läind mees vaatama, et kus naine ometi nii kauaks jäi. Seal nägi mees oma naist ühes hiljuti maetud surnu haudas surnu luid ja liha närivad. Mees kutsund naise sealt ära ja teind ühe pihelgapuust silmuse, visand naise kaela ja taht hakata naist peksma. Saand ta ühe vopsu temale and, kadund naine ära ja üks suur must lehm suurte silmadega vahtind tigidalt mehe otsa. Nüüd saand mees aru, kis temale selle naise tõi ja mis elukas tema naine oli.

Nüüd pöörand mees tee pealt otsa ümber ja läind kohe ligema kirikherra juure ja kaeband oma häda sellele. Kirikherra noomind meest ja pand teda öösseks kirikusse altari ette seisma, and piible temale ette ja risti kätte ja käskind meest lugema hakata. Ja nii kaua lugeda, kui kukk lauld saab.

Mees võtt risti kätte ja hakand piibelt lugema. Kui juba kesköö kätte jõund, siis on kurjadvaimud kirikusse tuld ja mehe kallale kipund, taht meest ära viia ja tükind juba üsna mehe ligi. Aga korruga on kukk lauld ja kohe on kurjadvaimud taganema hakand. Kukk lauld teist korda, juba läind nemad ukse alla. Aga kui kukk kolmat korda lauld, siis pand pörgupoisid ülepea ja -kaela põgenema.

Nüüd läks mees kirikherra juure ja tänas teda, et ta teda kurjavaimude küüsisist peastis. Kirikherra pani mehe veel üheks ööks kirikusse, aga nüüd ei tuld pörgupoisid enam teda kiusama. Siis saatis kirikherra mehe koju.

Nüüd hakkas mees hoopis teist elu elama. Ei himustand enam ilusad naist, vaid võttis oma külast ühe tubli tööka elatand tüdruku omale naeseks ja elasivad ausad ja rahulist elu edasi kunni surmani.

E 30354/7 (21) < Kose khk, Tuhala v – Tõnu Wiedemann < Jüri Kivistik
(1896, arhiivi 1897)
[ATU 363 + 810]

Kord õite vanal ajal olid pidanud isa pulmi. Keset pulmi saatis isa poja minna aidast õlut tooma. Poeg oli läinud. Aidast võttis poiss kannutäie õlut ja hakkas tuppa minema. Siis kuulis poiss aida katuselt üht imelist laulu ja peagi nägi ta seal lindu. Lind lendis aida katuselt ära metsa poole, poiss jooksis aina linnule järele ja kuulis linnulaulu. Kui ta viimaks väsis linnu järgi jooksmast, pöördus ta koju poole tagasi. Kui ta sai kodu lähedale, nägi, et see ei olnud oopiski tema kodu.

Siis astus poiss ühte tallu, mis oli tal kõige lähemale, ja küsis oma kodu. Sealt vastati, et siin on olnud küll üks sellenimeline talu, aga see on olnud umbes üks paar-kolmsada aastat tagasi.

Kui poiss seda kuulis, vajus ta maa alla nii, et maa mürises. See oli paradiisilinnu laul, mis poiss oli kuulnud.

ERA II 223, 91/3 (3) < Jöelähtme khk, Viimsi v, Rummu k < Rohuneeme k
– Erich Nõu < Elviine Nõu, 52 a (1939)
[ATU 471A]

Muinasjutud räägivad sageli inimeste unistustest, soovist elada õnnelikumat elu, kui parasjagu elatakse. Teinekord läheb loo kangelasel kõik hästi ja ta tõepoolest leiab oma õnne. Kuid vahel võib õnn kas peost lipsata või pole oma soovi päris täpselt läbi mõeldud ja seega on ka lõpptulemus hoopis teistsugune, kui loodeti.

Valitud lood räägivad unistustest ja unistamisest, ebamaisest ilust, õnnest ja sellest, mis juhtub siis, kui soovid lähevadki täide.

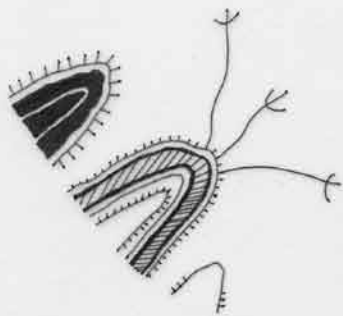
Muinasjutt „Luupainajast naene“ on kindlasti aktuaalne ka tänapäeval, peegeldades seda, et sageli ei tea inimesed üksteisega kokku saades veel pikka aega, kes teine tegelikult on, või isegi seda, kes ma ise olen. Sest lisaks sellele, et naine selles loos on unustanud oma eelmise elu, ei tea ka mees, kes ta naine päriselt on või kus möödus tema eelnev elu. Huvitav, kas mees ei aima, et röövides endale õnne, peab ta selle eest ikkagi kunagi maksma? Meest ei paista ka häirivat, et naine kunagi ei naera. Kuid naine naerab kuradi ebaõnne peale kirikus, olles ilmselt ka ainus inimene, kes kuradit üldse näeb. Loo lõpus saab mehest oma uudishimu ohver, ta avaldab naisele tõe rääkimise eest vastutasuks selle, kust naine tulnud on. Loo lõpus on mees kurb, kuid naist ta enam tagasi ei saa. Võiks küsida, kas ta enne oli õnnelik, siis kui naist nõiduse abil enda juures hoidis.

Muinasjutt „Laibasööjast pruut“ on hoiatuslugu, mis ütleb „et ole oma soovidega ettevaatlik, sest need võivad täide minna“. Loo alguses tahab poiss endale ilusat naist saada. Ei ilusat ja tarka või ilusat ja head, vaid lihtsalt ilusat. Muu ei paista poisi jaoks naise juures kuigi oluline olevat. Ja poisi soov lähebki täide – ta saabki ilusa naise. Poiss peaks olema rahul, kuid ei, ta ei ole. Ning oma ebaõnnes ei ole tal peale enda mitte kedagi teist süüdistada. Poisile avaldub naise olemus korraga hoopis vastupidises võtmes – naine sööb laipa, mis on ilmselgelt üks õudsemaid vaatepilte, mida võib endale ette kujutada. Seda oleks pidanud poiss muidugi kohe taipama, et kui ta palub endale naist kuradilt, siis ei saa ta mitte tavalise naise, vaid üleloomuliku olendi. Eks naise erakordne ilu ju viidanudki ebamaisele päritolule ning nõiduse kasutamine oma soovi teoks tegemisel ei saa pälvida muud kui hukkamõistu. Loo moraal paistab olevat veel ka see, et inimest

ei saa ilu järgi hinnata. Kindlasti võib ilus naine isegi laipa süües ilusaks jääda, aga ilmselt soovis poiss endale siiski naiseks inimest, mitte kuradi saadetud olendit.

Kolmas muinasjutt „Paradiisilind“ räägib elu kaduvusest ja sellest, et oma unistusi püüdes võime me elamise sootuks unustada. Me ise jääme küll samaks, aga elu läheb mööda. Seda, et aeg on edasi liikunud, märkame vahel vaid end ümbritsevat maastikku või oma lapsepõlvekaaslasti jälgides, ise ei pruugi me seda muutust tajuda. See muinasjutt meenutab aja kaduvust, surma, ja seda, et elu on üürrike ning seda peaks kasutama maksimaalselt. Kuid kas seegi teeks inimesi õnnelikuks või mis üldse on õnn? Äkki me peaksime siiski vaid nautima neid väheseid õnnelikke hetki, kui kuuleme paradiisilinnu laulu? Paradiisilinnu muinasjuttu võib tõlgendada ka tänapäeval levinud „ussiauke“ puudutava teooria valguses. „Ussiauke“ kujutatakse ulmekirjanduses ja -filmides tunnelitena, mis viivad soovija läbi aegruumi võimaldades rännata nii ajas kui ka kosmoses äärmiselt kaugete vahemaade taha. Muinasjutus oli poiss ära küll vaid viivu, kuid eri paralleelmaailmades kulgeb aeg erineva kiirusega, seega ei õnnestunudki poisil samasse aegruumi tagasi jõuda. Mõningaid paralleele võib ilmselt tõmmata ka muinasjutus poissi eksitava paradiisilinnu laulu ja vanakreeka mütoloogiast tuntud sireeni laulu vahele. Kui sireenid olid demonid, kel oli kombeks oma ligitõmbava lauluga meremehi hukutada, siis paradiisilind ja tema hääl olid lihtsalt nii ilusad, et poiss tahtis lindu veel näha ja ta laulu kuulda. Suure tõenäosusega on muinasjutus paradiisilinnu all silmas peetud küll ehk taevase paradiisiga seotud lindu, kuid mine tea, oma erakordselt kauni sulestiku tõttu sellise nime saanud peamiselt Uus-Guineal elavad paradiisilinnud olid loo jutustamise ajal ka Eestis juba tuntud.

Reeli Reinaus

Üks kapten oln laevaga Inglismaal

VII

Üks kapten oln oma laevaga Inglismaal. Parajate sel aegas oln kodo tütre pulmad. Kapten tahtn koo koa¹ tütre pulma minnä, a tuul oln vasta, ei põle saan minemä. Siis leppünü kuratiga kogo, et kurat viib õigeks aaks laeva koo. A kurat luban seda tehä, kui kapten esimese laevale vastutulija tämäle lubab. Kapten arvan, et kõige esimene, kes laevale vastu tuleb, peaks naene olema. Aga et naesel ikka koer juures, et koer juuseb enne laeva ja siis vanakurat saab selle koera omale. Ning oln sellega nõudus.

¹koju ka

Kurat tuln siis laeva oma meestega, aanu kõik laevamehed alla ruhvesse², pand ukсед kinni, et keegi vällä ei tohe tulla. Siis hakan üks igavene kolin ja mürin tekkis. Purjud võetud üles ja siis kõik paelad³ harutet lahti ja ega kie⁴ otsa pandud üks must lõnd⁵. See võtn paelakie noka vahele ja vädän laeva sis hirmsa valuge edekohe⁶. Üks madrus vuatan läbi lukiaugu, et misasja säält tekkis sünnüb. Ning üks kurat vuatan ning ütlen: „Näe, üks tuli paestab!“

²laeva meeskonna ruumi

³kõied; ⁴keeru

⁵lind

⁶edasi

Ning puhun lukiaugust sisse ning puhun sõl mehel silmä peast vällä. Keegi põle tohtin⁷ enam vaatama minnä. Ning õigel aal lae jõudn koa koosadama⁸.

⁷julgenud

⁸kodusadamasse

Sadamas oln vastas naene kaptenil ning ämm oln koa. Naene tahtn laeva tulla ennema oma meest vaatama. Aga ämm ütlen, et tema õlla palju tähtsam kui naene on, ning läin ennema laeva. Kurat äigan selle otsõ säält kinni ning läin minemä. Kaptenil oln nii hia miel, et sai nüid ämmäst lahti.

Kolmanda päävä süestitud⁹ ämm kaltsupidi laeva tahakohe¹⁰ tekki ja üks eäl ütlen, et: „Siukest põrgus pidädä ei võie! Kui viel kolm päävä oles põrgus oln, sis oles põrgu ää lõhkn. Tema ei võie siukest põrgus pidädä.“

⁹visatud; ¹⁰tagasi

RKM, Mgn. II 1466 c < Pämu raj, Kihnu kn (Kihnu khk) – Ingrid Rüütel, Otilie Kõiva < Theodor Saar, 62 a (1968)
[ATU 1164]

No kunas te neid jutte räägite?

Õhtul, sis kui teise pidulle lääve, esät-emät ja, sis poisiga räägin. Poiss ütlep, et: „Jutusta nüüd!“ et „vanaema, jutusta!“

Noh sis akkan rääkima ja sis seltsis läheb aig ära, seeni kui teise tulevegi, ei tule kumbagil uni pääle.

Nii et poisile meeldib?

Jaa, poisil meeldib kangeste see. Sis ma hakkasin jutustama jälle vaesest karjapoisist.

Jah, et vaenelaps ollu. Lännü nüit ärra manu karja või ¹alles mõisnigu manu. Sis olli väike ka ollud alle¹ ja ei old saand mitte ka lehmidest jagu. Pallu ka neid lehmi ollu. Ja sulane oli kole kuri ollu kangeste selle lapse pääle iki, et laps olli laskend lehma vilja sisse. No ta es ole jagu saand, väike ka alle. No sis kaevanu kodun ärrale ära. Laps jäetu ilma söömäte: „Jaa, sa ei ole hästi lehmi karjatend! Sa oled sedaviisi ooletult ollu, ja ei saa süüa kah!“

² lehmad põgenenud kiinide ja parmude eest

Jälle aga tühja kõtt. Viimati lehma lännü jälle aga kiini², tõstand saba joba üles ja lepikust sisse. Ja sis viimati poiss lännü kivi manu ja akanu nutme sääl. Aga üts vanamiis tullu manu ja ütles: „Lapsukene, mis sa nutad siin?“

„Jaa, ma sedaviisi. Köht on tühja ja ilma söömäte. Sulane on mul kuri selle üle ja perenaine, süüa mulle ei antu.“

Vanamiis ütlen: „Oh poisike, ei ole kedagi-midagi! Seh, ma annan sulle selle väikse vile. Et kui lehma kuskile jooksa ³puhu tahave, et sis mine kivi otsa ja puhka³ seda pilli!“

Noh, poiss ka lännü sedaviisi. Sis lehma lännü joba kiini jälle ja juuskme. Poiss kivi otsa ruttu ja puhkund pilli ja lehma karelnu ümmer kivi – „möuks“ ja „möuks“ tennu iki muidu.

Sis viimati sulane es ole saanu enäp midägi, vahtin iki, et lapsel ärä lääp lehma käest aga es ole saanu. Poiss saanu iki jälle süüa. Noh, kedagi! Jälle aga lännü metsa. Jälle tööne päiv see asi – lehma lännü aga sedasi jälle aga juuskma ära joba. Ja poiss lännü kivi otsa ja kui na ka kuskil mujal tahtsive minna, ike olliv sis tagasi tulnu, kui pilli olli puhutu. Ja

no nüid oli puhkund pilli säääl jälle. Ja sulane vahtind järgi, et sedaviisi poisil vile om. Et mis asi sii om?! Et sedaviisi ta kadesten selle poisikse üle kangeste. Et vaenelaits, et sis viil oietes⁴ teda.

⁴hoitakse

Sis tulle ärra esi vaatame mõtsa salamahtu. Jah, et mis säääl sis om nüid nii, et sedasi poiss nüid puhk pilli ja mis pill sii om.

Noh poiss akanu pilli puhkume, kus ärra akanu metsan ka tantsme. Jah nii, et kõik puha olli rõõva lõhki kiskunu ja säääl muidu peenikese riide seljan. Ja igavene räbastik, kus ta sehen olli salamahtu. Oli tantsin, nii et mis hoidku. Seeni kui poiss olli jo pilli mängmise rahu jättend, sis olli ärra ka saanu rahu jäia. Muidu ei saand enne rahu jätta. Sii aig, kui pill mäng, sis kik lehma olli tantsin iki ümmer kivi ringi ja lamba.

Sis ärra kaivanu kohtus, aga olli ütelnu kohtul sedaviisi, et: „Ärge te jummalä päraast laske pilli mängi mitte! Et muidu teil läheb ka alvaste sis.“

No igäüits uudishimuline, mindu kohtu ette ja poisike ka sinna ette. Üteln: „Noh, kuidas sis om! Kust said selle pilli? Näita, mäände ta om!“

Poiskene olli välja võtten ja näidanu: „Ja sääände ta om ja kõik puha.“

„No puhka sis!“

Sis poiss akanu puhkame, ja kus akanu kõik tantsme puha, nii kohtuniku ja kõik puha, nii et võtten lavvast kinni, et tindipoti ja kõik lennanu lavva päält. Ärra es ole saanu rohkem üteld, rohkem kui üteld: „Eks ma ütli, et ärge laske mängi! Eks ma ütli, et ärge laske mängi!“

Aga kos! Poiss olli iki tükk aiga vile puhkund viil. Viguri-poiss ka küllaltki sis omajagu ja sis olli viimati järgi jätten. Ja sis oli ärra anden oma tütre ja kõik puha ja puul mõisat viil ka poisile. Ja poiss saanu sääände rikas miis viil nii et... Sulane käinu leiba palumen, kübar kaindlen poisi man. Vat mis poisist välja viil tulli. Jah.

RKM, Mgn. II 766 a < Valga raj, Taagepera kn, Ala k (Helme khk) – Selma Lätt < Ida Aab, 69 a (1962)

[ATU 592]

Õnne õppus kehvale

Vana ajal elasivad ühes kõrvalises metsanukataguses kohas, teistest taludest kaugel, kaks peremeest. Teine oli vaene, teine rikas. Mõlemad elasivad sõpruses teineteisega ning olivad sealjuures mõlemad tublid töömehed. Välimises töös, nii kui kündmises ja äästmises, tegi kehv peremees õhtute alati kauem tööd, ja ikka suur tükk teisest ette, aga oma töödega ei saanud ta paremast ühtegi korda kui teine. Ja teine oli pealegi rikas, aga tema jäi, nii kui oli, ikka edasi vaeseks. Hommiku aga, kui vaene peremees rikkaga ühes põllule läks, nägi ta rikka peremehe tööd tükk maad temast ette tehtud olema.

Ühel ööl läks vaene peremees salaja põllu peale vahtima, et saaks näha, kes see teadmata töötegija peaks olema. Kui ta tükk aega oli suure kivi taga valvanud, seal näeb ta korraga ühte musta meest kahe musta härjaga kündma. Peremees kargas maast üles ning läks kündja juure.

„Kuule kündja, mis sa oled?“ pajatas peremees, „kas hea vai kuri vaim?“

„Mina ei ole hea ega ka kuri vaim,“ vastas see, „vaid rikka peremehe õnn. Kui sina ka jõukaste elada tahad, siis mine ühel ööl alla kopli suure kase alla. Seal võid sa siis näha, mis sinu õnn teeb. Ja mis tema teeb, seda tee siis sina ka kohe.“

Vaene peremees ruttas kodu, pea mõttid täis kui rattas koda-raid, ja teine ööse oli tema tungivam töö juhatud paika rutata. Kui ta senna oli saanud, vahtis ta tükk aega, aga seal ei olnud midagi näha.

Korraga näeb ta seal kase otsas mehe istuma, kelle ümber ja juures palju nagu kihusid ja kärpsid lendasivad ning igaühel nende seast näitas see mees nagu midagi topsiga mõõtvat.

Mees märkas kohe, et tema põlluharimisega ei pia oma pead toitma, vaid kõrtsimehe ametiga. Nüüd läks ta kodu, magas öö rahulikult. Andis talu ära ning läks siis kõrtsimeheks. Seal sai ta jõukaks meheks ning elas rõõmsaste. Pärast on ka tema lapsed kõrtsimehed ja väga rikkad olnud.

H II 28, 27/8 (7) < Äksi khk, Elistvere v, Raigastvere k – August Mauer (1888)
[ATU 735]

Muinasjutud muutuvad eriti põnevaks jutustatud kujul, kolmemõõtmelises ruumis, kus jutustaja ja kuulaja kohtuvad. Eesti Rahvaluule Arhiivis hoitavad kirjapanekud ja lindistused suudavad ajuti neid jutustaja-kuulaja kohtumisi üsna hästi peegeldada. Enamasti tuleb lugedes juturääkija hääl ja jutustamishetke meeleolu küll ise juurde mõelda, sest valdava enamuse arhiivijuttudest moodustavad käsikirjalised kirjapanekud. Heli- ja videomaterjali on üldhulgast väga vähe. Seda rõõmustavamad ja erilisemad on leiud, mille puhul jutustaja hääl lindistuse kujul olemas. Kontakt jutustajaga – olgu siis salvestuse, kõrvalmärkuste, isikupäraste sõnade või väljendite kaudu – muudab loo emotsionaalsemaks, kihtiderikkamaks.

Igapäevane jutusüžeedega tegelemine tähendab, et ükski lugu pole enam üks ega asi iseeneses – kõik nad paigutuvad omataoliste ritta, nendega võrdlusse, kõrvutusse, vastandusse. Üksikjutu taustal on sarnaste juttude kogum.

Lugedes tekitavad seoseid ja ahhaa-elamusi tuttav paik ja kontekst. Nii haarasin ma Kihnu meremeesteloo „Üks kapten oln laevaga Inglismaal“ puhul kinni jutustamispaigast ja prominentsest kogujate-jutustaja seltskonnast. 1968. aasta lindistus on sündinud folkloristide Ingrid Rütli ja Otilie Kõiva ning Kihnu kultuuritegelase Theodor Saare koostöös. Minu tõlgendust ja seosteloomet mõjutavad paratamatult mu enda välitöökogemused Kihnu saarel. Kihnus kuuldud merelood ja teadmine, et tormine meri on kihnlaste jaoks siiani igapäevaeltu mõjutav tegur, millega peab arvestama, tekitavad äratundmiselamuse. Tuttav tuleb ette ka kange Kihnu naise stereotüüp, mida jutus esindab kapteni ämm.

Folkloristliku jaotuse kohaselt on „Üks kapten oln laevaga Inglismaal“ segu muistendist ja rumala vanapagana jututüübist „Kurat ja tige naine“ (ATU 1164). Viimane koondab süžeesid, milles kuradil tuleb rinda pista kurja maapealse naisega ning vanakuri jääb kaotajaks. Sageli sõlmivad jutu mees-tegelane ja kurat kokkuleppe – kui kurivaim naisega toime tuleb, saab ta enesele soovitud hinge. Kihnu variandis saavad ninanipsu nii kurat, kes tahab hinge, kui ka mees, kes loodab ämmast vabaneda. Petta saab ka jutu ootuspärast kulgu tun-

dev kuulaja/lugeja, kes eeldab kurba lõppu – esimeseks vastutelijaks, kes tuleb kuradile loovutada, peaks tavaliselt olema lepingu sõlminu laps.

„Jutt vaesest karjapoisist“ on samuti rahvaluulearhiivis lindi-stusena kuulatav. Folklorist Selma Lätti ja jutustaja Ida Aabi vestlus jutu alguses annab kätte võtme looga suhestumiseks. See on vanaema ja lapselapse ajaviitejutt, mida räägiti siis, kui teised pereliikmed olid kodust eemal. Jutu lähtesituatsioon peegeldab küllap mineviku reaalsust – karjalapsele üle jõu käivat tööd ja karistusi. Loo arenedes muutub see üheks variandiks jutusüžees „Tantsimapanev pill“ (ATU 592). Jutus on huvitav üleminek realistlikult alguselt kõiki muinasjutu reegleid järgivale lõpule – karjapoiss saab rikkaks ning endale pool mõisat ja naiseks mõisniku tütre.

Sellele süžeele saab omistada küllap väga erinevaid tähendusi. Olen lugu karjapoisi imevilest jutustanud klassitärele varateismelistele, kes leidsid loost nende endi taltsutamatus võrdpildi – loomad on sama sõnakuulmatud kui nemad ise. Minu jaoks peitub süžee võlu lihtsas, aga värvikas tantsitamislahenduses. Ühtlasi ei ütleks ma isegi ära imeriistast, mis maailma minu pilli järgi tantsima paneb.

Ümbritsev reaalsus ei allu peategelase soovidele ka jutu „Õnne õppus kehvale“ alguses. See on vaese mehe õnneotsimislugu, milles tal tuleb leida enesele sobiv elukutse. Vaene mees tahab teada, miks tema töö ei edene ning uuribki põhjuse välja.

Ka selle jutu süžee koondnimega „Rikka ja vaese õnn“ (ATU 735) on küllalt levinud. Siia kogumikku valitud lugu on teiste sarnaste seas silmapaistvalt sõbralik: peategelased ei soovi teineteisele sihilikult halba, ei rikas vaesele ega vastupidi. Samuti ei karga vaene vend õisele kündjale kallale, vaid küsib viisakalt, mida too põllul teeb ja kes ta on. Vaese peremehe muudab sümpaatseks tema suur usaldus õnne soovituste suhtes. Mees ei tekita endale kõhklemisega ülemäärast stressi, vaid magab rahulikult, annab talu ära ja hakkab kõrtsmikukuks, nagu õnn soovitas.

Koolmeister August Mauer on jutu kirja pannud nauditavaate kujundite ja detailidega. Mehel on „pea mõtteid täis kui rattas kodaraid“; vaene peremees taipab küsida, kas kündja

VII

on hea või kuri vaim – selle asemel, et lihtsalt uurida, kes ta on. „Mine vaata kase alla, mis sinu õnn teeb,“ juhatab rikka õnn vaest peremeest, „seda tee sina ka kohe!“ Pelga õpetamise asemel näitab vaese mehe õnn oma isandale elukutse ette.

Muinasjutud muutuvad kõnekaks laiemas kontekstis – jutustaja ja jutustamispaiga, koguja-jutustaja dialoogi, jutustaja isikupärase kõnekasutuse kaudu. Süžeede „soojaks jutustamata“ kokkuvõtted või üldkujud lugudele sel moel kaasa elama ei pane.

Moon Meier

Viidatud kirjandus

AT = Aarne, Antti; Thompson, Stith: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. (FF Communications 184). 2nd rev. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1961.

ATU = Uther, Hans-Jörg 2004: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction*. (FF Communications 284). – *Part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales* (FF Communications 285). – *Part III: Appendices*. (FF Communications 286). Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.

EMj I:1 2009 = *Eesti muinasjutud. I:1 Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae Antiquae V)*. Koostanud ja toimetanud Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

EMj I:2 2014 = *Eesti muinasjutud. I:2 Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae Antiquae V)*. Koostanud Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Toimetanud Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Eglė 2008 = *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“*. III tomas. Finų, slavų, romanų, tiurkų variantai. Sud. ir par. Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. [Padėjo rengti Vita Ivanauskaitė, Risto Järv, Mairi Kaasik, Jüvä Sullöv, Tiina Kattel]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Hagu, Paul 2004: Jaan Sandra jälg eesti kultuuriloos. – *Kahrukõrvaga Ivvan. Valimik setu ja Vastseliina muinasjutte Jaan Sandra kirjapanekutest*. Koostanud ja toimetanud Paul Hagu ja Risto Järv. Tartu: TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, TÜ Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, lk 5–16.

Hagu, Paul 2005: Näide eesti lokaaltraditsioonist: setu rahvaluule. – *Regi-värsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse*. Koostanud Merili Metsvahi, Ülo Valk. Toimetanud Mall Hiimäe. Tallinn: Koolibri, lk 181–199.

Holbek, Bengt 1987: *Interpretation of Fairy Tales. Danish Folklore in a European Perspective*. (FF Communications 239) Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.

Järv, Risto 1999: Vale-Jüri kiusatus. Valekangelasest „Lohetapja“ (AT 300) põhjal. – *Lohetapja. (Pro folkloristica VI)*. Toimetanud Mall Hiimäe, Janika Oras, Kadri Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 52–69.

Kippar, Pille 1986: *Estnische Tiermärchen. Typen- und Variantenverzeichnis.* (FF Communications 237). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Kippar, Pille 2002: *Sugulaste muinasjutud. Valimik soome-ugri rahvaste jutte.* Koostanud ja tõlkinud Pille Kippar. Tallinn: Angestel.

Kippar, Pille 2007: SUB Sperling und Maus. – *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Band 12. Hrsg. Kurt Ranke, Hermann Bausinger [et al]. Berlin, New York: De Gruyter, S. 1010–1012.

Kippar, Pille 2010: *Saagijagamine. Eesti muinasjutte loomadest ja Vanapaganast.* Koostanud Pille Kippar. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Liungman, Waldemar 1961: *Die schwedische Volksmärchen: Herkunft und Geschichte. Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde*, Band 20. Berlin: Akademie-Verlag.

LLP 1997 = *Loomad, linnud, putukad. Eesti loomamuinasjutte.* Koostanud Pille Kippar. Tallinn: Varrak.

Lox, Harlinda 1990: Der personifizierte Tod in den Volksmärchen. – *Tod und Wandel im Märchen. Salzburger Beiträge zur Volkskunde*, Band 4, S 85–97.

Lox, Harlinda 2010: SUB Tod. – *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Band 13. Hrsg. Kurt Ranke, Hermann Bausinger [et al]. Berlin, New York: De Gruyter, S 696–712.

Propp 1998 = Пропп, В[ладимир]. Морфология <волшебной> сказки. Исторические корни волшебной сказки. (Собрание трудов). Москва: Лабиринт.

Päär, Tümpu 2006 = *Taevane pulm. Eesti rahvajutud.* Koostanud Piret Päär, Anne Tümpu. Toimetanud Risto Järv, Piret Päär, Anne Tümpu. Tallinn: Tiritamm.

Raasakõisi Setomaalt. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Kommentaarõga välläannõq. (Seto Kirävara 6). Koostanud ja toimetanud Paul Hagu, Vahur Aabrams. Värska: Seto instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, 2013.

Röhrich, Lutz 2008: Death and Dead. – *“And They Are Still Living Happily Ever After”. Anthropology, Cultural History, and Interpretation of Fairy Tales.* Ed. by Wolfgang Mieder, Sabine Wienker-Piepho. Department of German and Russian The University of Vermont. Burlington, Vermont: Queen City Printers Inc, pp 89–97.

SLM 1987 = *Setu lauludega muinasjutud. (Ars Musicae Popularis [5])*. Koostanud Kristi Salve, Vaike Sarv. Toimetanud Ingrid Rüütel. Tallinn: Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut.

Valk, Ülo 1998: *Allilma isand: kuradi ilmumiskujud eesti rahvausus. (Eesti Rahva Muuseumi sari 1)*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Valk, Ülo 2005: Rahvausund. – *Regivärsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse*. Koostanud Merili Metsvahi, Ülo Valk. Toimetanud Mall Hiimäe. Tallinn: Koolibri, lk 111–124.

